ศิลปะถ้ำ ในประเทศไทย

สำนักงานสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๑

ศิลปะถ้ำในประเทศไทย

พิสิฐ เจริญวงศ์

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๑

ศิลปะถ้ำในประเทศไทย
คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๑
ครั้งที่ ๑ จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม
ISBN 974-7770-32-6
ออกแบบปกและจัดรูปเล่ม : อนุตรา หงษ์สุวรรณ

พิมพ์ที่ : บริษัท วิศดอรี่เพาเวอร์พอยท์ จำกัด
๔๔๐/๑๗-๑๙ ซอยชัยสมรภูมิ ถนนราชวิถี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐
โทร. ๒๔๕๖๗๖๒-๗ นางพนิดา ปทุมารักษ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๑. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล	*ประธานอนุกรรมการ*
๒. นายประเสริฐ ณ นคร	*รองประธานอนุกรรมการ*
๓. พลโท ดำเนิร เลขะกุล	*อนุกรรมการ*
๔. นายตรี อมาตยกุล	*อนุกรรมการ*
๕. คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	*อนุกรรมการ*
๖. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	*อนุกรรมการ*
๗. นายพิสิฐ เจริญวงศ์	*อนุกรรมการ*
๘. นายเย็นใจ เลาหวณิช	*อนุกรรมการ*
๙. ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ	*อนุกรรมการ*
๑๐. ผู้อำนวยการกองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	*อนุกรรมการ*
๑๑. นางวิลาสวงศ์ พงศะบุตร	*อนุกรรมการ*
๑๒. นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ	*อนุกรรมการ*
๑๓. นางธัชกร เหมะจันทร	*อนุกรรมการและเลขานุการ*
๑๔. นางสาวสุธรรมมา แสงมั่ง	*อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ*

คำนำ

เวลาผ่านไปนับแสนปี กว่ามนุษย์จะ **สร้างบ้านแปลงเมือง** และอีกนับพันปี กว่าคนหลายเผ่าพันธุ์หลากวัฒนธรรมจะพร้อมแรงพร้อมใจกันสร้างเมืองและแคว้น ให้เป็น **ประเทศ** หรือ **รัฐประชาชาติ** ดังทุกวันนี้ แต่ละประเทศได้ผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ มาแล้วมากมาย ฉะนั้นการที่จะรู้จักประเทศใดประเทศหนึ่งให้ดี จึงควรมองย้อนหลังไปด้วยว่า ประเทศนั้น ๆ มีวิวัฒนาการและพัฒนาการมาอย่างไร

ประเทศเรามีประวัติยาวนาน มีหลักฐานความเป็นมาของแต่ละสมัยมากมายหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นโบราณวัตถุโบราณสถานที่เป็นรูปธรรม หรือพฤติกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดที่เกิดจากแนวคิด และการยอมรับของสังคมที่ปฏิบัติกันเป็นปทัสถานซึ่งสร้างหรือเกิดขึ้นแล้วก่อนหน้าคนสมัยเรา และเหลือเป็น **มรดก** ตกมาถึงคนรุ่นเรา ให้ช่วยกันอนุรักษ์ และหาวิธีจัดการให้ **ทรัพย์** นั้นเป็นประโยชน์ต่อสังคมและบ้านเมืองต่อไป

ศิลปะถ้ำ เป็นมรดกอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษของคนในประเทศสร้างไว้เมื่อหลายพันปีก่อนเป็นประจักษ์พยานของการตั้งถิ่นฐานของเขาในภูมิประเทศนั้น ๆ ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติเอื้อต่อการดำรงชีวิต เป็นหลักฐานแสดงพื้นฐานความเป็นอยู่และปัจจัยหนึ่งที่เป็น **คุณภาพชีวิต** ซึ่งเป็นคำตอบกลาย ๆ ให้เราได้เข้าใจชัดขึ้นว่า ไม่ว่ายุคใดสมัยใด การประทังตนเพียงให้มีชีวิตอย่างเดียวนั้นไม่พอ ต้องสร้างชีวิตให้มีคุณภาพด้วย และที่สำคัญกว่านั้นก็คือ การสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมสมัยตนอาจจะเป็นประโยชน์ต่อมาในสมัยหลัง ๆ บ้างก็ได้ ดัง **ศิลปะถ้ำ** ที่ได้เรียบเรียงเป็นหนังสือฉบับนี้เป็นต้น

ผู้เขียนได้แรงจูงใจจากอาจารย์หลาย ๆ ท่าน ที่มีพระคุณหาที่สุดมิได้ คือ **ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี** ผู้ล่วงลับไปแล้ว ที่สอนและแนะ

วิธีการศึกษาโบราณคดีเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องศิลปะถ้ำทั้งที่พบในประเทศไทย ซึ่งขณะนั้นยังพบกันน้อย และต่างประเทศ ต่อมาผู้เขียนได้สำรวจพบเองโดยบังเอิญที่บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เมื่อปี ๒๕๐๘ และได้เขียนเป็นบทความสั้น ๆ เปรียบเทียบกับที่ได้อ่านพบในหนังสือจากออสเตรเลีย จากนั้นก็เริ่มรวบรวมเอกสารเกี่ยวกับศิลปะประเภทนี้เรื่อยมา จนปี ๒๕๑๕ ขณะที่ยังสอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับเชิญไปร่วมประชุมทางวิชาการที่ วัลกาโมนิกา *(Valcamonica)* เมืองเบรสเซีย *(Brescia)* ทางเหนือของอิตาลี ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ แต่มีแหล่งศิลปะที่ทำรูปรอยลงบนหินก้อนใหญ่ ๆ หรือภูเขามากมายอยู่ที่วัลกาโมนิกา ผู้จัดการประชุมก็ได้พาผู้เข้าประชุมเดินทางไปศึกษาหลายแห่งด้วยกัน ระหว่างนั้นก็ได้ร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นกันทั้งในและนอกที่ประชุมเรื่องศิลปกรรมประเภทนี้เสมอ จนเมื่อไม่นานมานี้ได้ทราบว่ามีการก่อตั้งเป็นสมาคมเพื่อศึกษาและประมวลข้อมูลประเภทนี้ขึ้นหลายสมาคมแล้ว รวมทั้งที่เป็นผลมาจากการประชุมที่วัลกาโมนิกาเมื่อปี ๒๕๑๕ นั้นด้วย ต่อมาผู้เขียนย้ายมาอยู่กรมศิลปากร เริ่มด้วยความรับผิดชอบการสำรวจศึกษาทางโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๖ แล้วขยายการทำงานไปเป็นทั้ง ๔ ภาค จึงได้มีโอกาสเดินทางไปสำรวจแหล่งศิลปะถ้ำมากขึ้นนับรวมกว่า ๑๐๐ แห่งแล้วในประเทศและต่างประเทศอีกหลายแห่ง เช่น ในอินโดนีเซีย และออสเตรเลีย เป็นต้น

ทางวิชาการเรียกศิลปะประเภทนี้เป็นภาษาอังกฤษว่า *Rock Art* หมายถึงศิลปะหรือภาพที่เกิดจากการวาด/เขียนเป็นสีและทำรูปรอยลงบนพื้นหิน ซึ่งก็มักพบตามถ้ำและเพิงผา จึงเรียกกันทั่วไปอีกอย่างหนึ่งว่า **ศิลปะถ้ำ** ***(Cave Art)***

เพราะประเทศเรามีความเป็นมายาวนาน จึงอุดมไปด้วยแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ซึ่งรวมแหล่งศิลปกรรมดังกล่าวไว้ด้วย แม้แหล่งจำนวนหนึ่งจะเสื่อมโทรมเสียหายโดยธรรมชาติ เพราะกาลเวลาหรือคนไปแล้ว ก็ยังมีพอให้เราชื่นชมความงามของศิลปะและภูมิทัศน์แวดล้อมกันได้อีกมาก นอกไปจากนั้นแล้วเรายังสามารถปรับปรุงแหล่งบางแหล่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานศึกษาศิลปะและโบราณคดีนอกหลักสูตรได้อีกด้วย

ผู้เขียนจึงได้ประมวลเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไปขึ้น เพื่อให้เห็นภาพรวมของศิลปะถ้ำในประเทศไทยเสียก่อน ต่อไปเมื่ออ่านรายงานเฉพาะแหล่งจะเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น ด้วยความหวังว่าจะช่วยให้สนใจกันมากขึ้นเมื่อเห็นคุณค่าของทรัพยากรประเภทนี้ที่ไม่มีราคามาตรฐานกำหนดได้ จนเกิดความรู้สึกห่วงหวงเมื่อได้เดินทางไปชมด้วยตนเอง

หนังสือนี้เขียนเป็นเชิงวิชาการ มีภาษาอังกฤษกำกับบางศัพท์และบางวลี เพื่อให้ผู้อยู่ในวงการศึกษาหรือสนใจเรื่องนี้จริง ๆ ได้คุ้นเคยและเอาไปใช้ได้ แต่ก็ได้พยายามเขียนให้อ่านง่าย ดูง่าย โดยตัดการอ้างอิงเฉพาะจุดเหมือนตำราออกไปเสีย ให้มีแต่บรรณานุกรมซึ่งบอกที่มาของข้อมูลและแนวทางการศึกษารวมกันอยู่ท้ายเล่มเท่านั้น

ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติที่ได้ให้เกียรติผู้เขียนเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ขึ้น ขอบคุณนายพเยาว์ เข็มนาค ผู้ร่วมงานและเพื่อนคิด ผู้ช่วยอ่านตรวจสอบต้นฉบับอย่างถี่ถ้วน ขอขอบคุณนายสมชาย ด้วงมี และนางสาววรรณวิไล เปี่ยมทรัพย์ที่ช่วยลอกภาพประกอบเรื่อง ตลอดจนเพื่อนร่วมงานคนอื่น ๆ ที่ได้ซักถามและสนทนาปัญหาต่าง ๆ จนทำให้เกิดเรื่องนี้ขึ้นมาได้

พิสิฐ เจริญวงศ์

สารบัญ

บทที่ ๑ ความนำ ๑

บทที่ ๒ ถ้ำ ๑๐

บทที่ ๓ การสำรวจศึกษา ๑๗

บทที่ ๔ หอศิลปะในอดีต ๒๕

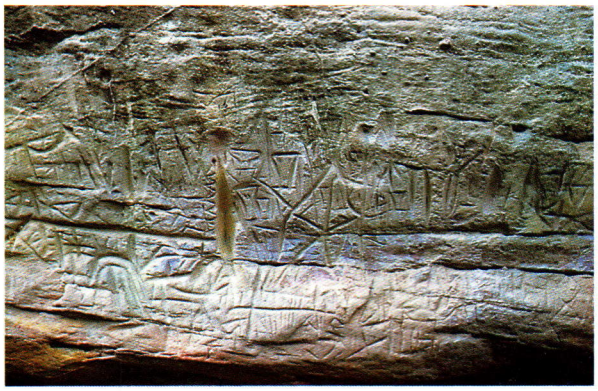

บทที่ ๕ เทคนิคการเขียนภาพ ๓๘

บทที่ ๖ แบบศิลปะและ
ความหมาย ๖๐

บทที่ ๗ แหล่งศิลปะถ้ำใน
ประเทศไทย ๘๔

บรรณานุกรม ๙๒

บรรณานุกรมภาพ ๙๖

บทที่ ๑

ความนำ

โลกเรามีทรัพยากร ๒ ประเภท ประเภทแรกเป็นทรัพยากรธรรมชาติ และประเภทที่สอง เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมซึ่งมนุษย์สร้างขึ้นมาเอง ให้ชีวิตของตนมี **คุณภาพ** เพราะไม่พอใจแต่เพียง **มีชีวิตอยู่** ***(survival)*** เท่านั้น แต่ต้องการปรับปรุงให้ชีวิตนั้นมีสภาพแตกต่างไปจากมาตรฐานการดำรงชีพของสัตว์ด้วย มนุษย์จึงคิดศึกษา และสร้างสิ่งเสริมคุณภาพชีวิต *(quality of life)* อยู่ตลอดมาทุกยุคทุกสมัย

ศิลปะ ก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมนุษย์ที่สำคัญและจำเป็นต่อการครองตนของมนุษย์เอง ได้แฝงอยู่ในรูป *(forms)* ต่าง ๆ และสื่อ *(media)* ต่าง ๆ อย่างสนิทแนบแน่นจนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่มนุษย์เองก็ไม่รู้สึกว่าตนมีสำนึกทางศิลปะอยู่ไม่มากก็น้อย เพราะศิลปะเป็นสิ่งที่ **กิน** หรือ **เสพ** ทางปากเหมือนอาหารไม่ได้ แต่ **ออกรส** อยู่ที่ใจ

ศิลปะจึงเป็นสิ่งสร้างขึ้นเพื่อหัวใจ *(art's for heart's sake)* ไม่ใช่เพื่อร่างกาย ถึงคนจะไม่สร้างศิลปะ ก็มีชีวิตอยู่ได้ แต่จะอยู่อย่างไรนั้น บอกไม่ถูก เพราะแต่ไหนแต่ไรมา มนุษย์ก็สร้างศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ

ยิ่งโบราณมาก ๆ ศิลปะก็ถูกใช้เป็นสื่อมากขึ้น สมัยเมื่อยังไม่มีตัวหนังสือใช้ ศิลปะก็เป็นตัวหนังสือด้วย เป็นภาษาบอกเล่าให้คนในกลุ่มเดียวกันเข้าใจ เป็นสื่อติดต่อกับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ใช่การแสดงออกทางฝีมือของศิลปินเพื่อประกวดชิงรางวัลกัน

จิตรกรรม *(painting)* และการจารเป็นรูป *(engraving)* ลงบนหินตามถ้ำและเพิงผาต่าง ๆ ในสมัยโบราณ เป็นรูปแบบและสื่อความเข้าใจของมนุษย์ ประเภทหนึ่งที่เป็นมรดกทางศิลปะอันมั่งคั่งตกทอดมาถึงคนรุ่นเรา ให้เราตื่นใจต่อลักษณะดั้งเดิม ที่บ้าง

ก็สวยงามถูกใจ บ้างก็แสดงฝีมือย่อหย่อนลงไป แต่สิ่งสำคัญกว่านี้คือความหมาย ผู้ทำต้องการสื่ออะไรกับใคร อันเป็นเรื่องให้คนรุ่นเราต้องศึกษาหาความหมายนั้น ๆ ตลอดจนการดำรงชีพของคนในสังคมสมัยนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี และข้อปลีกย่อยอื่น ๆ ที่พอหาได้

แต่ เหนือสิ่งอื่นใด เราต้องช่วยกันอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรมเหล่านี้ไว้ด้วย เพราะเป็นมรดกของชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษบนผืนแผ่นดินนี้ได้สร้างไว้ เราเองไม่ได้เป็นผู้สร้าง ฉะนั้นไม่ควรทำลาย ควรจะหาวิธีจัดการแหล่งเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ทั้งทางวิชาการในฐานะที่เป็นสถานศึกษานอกหลักสูตรโรงเรียน หรือแหล่งท่องเที่ยวนำรายได้สู่ท้องถิ่น หรือทั้งสองอย่าง แต่ควรตระหนักด้วยว่าของประเภทนี้ บางแห่ง **ทำเงิน** ไม่ได้ เพราะปัจจัยบางอย่างไม่อำนวย ก็ควรอนุรักษ์ไว้ด้วย อย่าเลือกแต่ที่ **ทำเงิน** ได้แต่เพียงประเภทเดียว

ศิลปะประเภทที่กล่าวถึงนี้ เป็นศิลปะที่พบตามถ้ำ *(caves)* หน้าผา *(cliffs)* และเพิงผา *(rock shelters)* ของภูเขาหินทราย หินปูนและแกรนิตตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย เรียกง่าย ๆ ว่า **ศิลปะถ้ำ** ***(cave art)*** หรือ **ศิลปะบนหิน** ***(rock art)*** ซึ่งมี ๒ เทคนิคใหญ่ ๆ ดังนี้

๑. **การลงสี** ***(pictograph)*** หรือ การสร้างภาพด้วยสีตามวิธีต่าง ๆ กัน เช่น วาดด้วยสีแห้ง *(drawing with dry pigment)* เขียนหรือระบายเป็นรูป *(painting)* พ่นสี *(stencilling)* สะบัดสี *(paint splattering)* และการทาบหรือประทับ *(imprinting)*

๒. **การทำรูปรอยลงในหิน** ***(petroglyph)*** มีหลายวิธีเช่นกันตั้งแต่ฝน *(abrading)* จาร *(engraving)* ขูดขีด *(scratching)* แกะหรือตอก

(pecking) เป็นต้น

แต่แม้ว่าเราจะพบแหล่งศิลปกรรมเหล่านี้ตามภูเขา ซึ่งคนโบราณเลือกแล้วว่าเหมาะต่องานศิลปะของเขา ก็ไม่ได้หมายความว่าภูเขาทุกเทือกทุกลูกหรือถ้ำทุกแห่งจะต้องมีศิลปกรรมดังกล่าว กลับปรากฏว่าส่วนใหญ่ไม่มี หรือในแห่งที่มีก็ทำต่างเทคนิคกัน ดังเช่น ในอีสานมีแหล่งศิลปะประเภทที่ ๑ คือการลงสี *(pictograph)* หรือที่เรียกง่าย ๆ อีกอย่างหนึ่ง *(ซึ่งไม่ถูกความหมายทั้งหมด)* ว่าภาพเขียนสี หรือจิตรกรรมกว่า ๑๐๐ แหล่ง แต่มีแหล่งศิลปะประเภทที่ ๒ เพียง สี่หรือห้าแห่งเท่านั้น ในขณะทีภาคเหนือยังมีปริมาณก้ำกึ่งกันอยู่ทั้งสองเทคนิค แต่มีแหล่งศิลปะประเภทที่ ๒ อยู่ที่อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก ส่วนภาคกลางและภาคใต้มีแหล่งประเภทที่หนึ่งพอสมควร ยังไม่พบแหล่งประเภทที่สอง แสดงว่าชุมชนหนึ่งชุมชนใดเลือกสิ่งที่ตนพึงใจของตนเอง เพราะชอบของไม่เหมือนกัน ใช้ความพึงใจทางวัฒนธรรม *(cultural preference)* เป็นปัจจัยในการตัดสินใจ *(deciding factor)* เลือก หรือไม่เลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่มาจากสาเหตุว่าทำไม่ได้เพราะขาดความรู้ความชำนาญ หรือความสามารถ เช่นเดียวกับที่เขาหลายลูก ถ้ำหลายแห่ง ซึ่งปรากฏหลักฐานว่ามีคนอยู่อาศัยหลายหมื่นปีมาแล้ว แต่ไม่มีศิลปกรรมทั้งประเภทลงสีหรือทำรูปรอยลงบนผนังหินเลย เพราะไม่นิยมศิลปะประเภทดังกล่าว และหากจะทำศิลปะก็ทำในรูปอื่นได้ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าการทำ **ศิลปะถ้ำ** นั้นต้องมีปัจจัยทั้ง ๒ ประกอบกัน คือ ลักษณะภูมิประเทศ *(physiography)* ที่มีเขา มีถ้ำ เพิงผาหรือก้อนหินใหญ่ และความพึงใจทางวัฒนธรรม *(cultural preference)* ที่จะทำ จะขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้เลย

การแสดงออกทางสุนทรียะของตนเอง *(aesthetic self expression)* นั้นถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม *(culturally conditioned)* โดยมีแหล่งบันดาลใจ *(sources of inspiration)* มาจากความเชื่อทางศาสนา *(religion)* บ้าง และพิธีกรรม *(rituals)* ที่ซึมซาบอยู่ในสายเลือดและได้ปฏิบัติปรับปรุงแก้ไขกันตลอดมาบ้าง และยังเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับวิญญาณป่า นิทานต่าง ๆ เกี่ยวกับ สี รูปร่าง หรือนิสัยของสัตว์แต่ละชนิด เวทย์มนต์คาถา ความตาย หรือสิ่งที่จะคุกคามต่อการรวมตัวเป็นกลุ่ม *(group unity)* ความปลอดภัย กฎและวินัยของเผ่าของตน ตลอดจนการดำรงชีพหรือการทำมาหากิน *(economic life)* การต่อสู้ *(fighting)* และสัญชาตญาณเรื่องความงาม *(aesthetic impulse)*

ศิลปะถ้ำไม่ใช่ของที่สร้างขึ้นโดยศิลปินเพื่อศิลปิน แต่เป็นศิลปะชุมชน *(communal art)* ที่สร้างโดยคนบางคนเพื่อคนทุกคน ฉะนั้นบางภาพจึงสร้างทับซ้อนภาพเก่าที่กำลังจะเลือนหายไป หรือสร้างชุดใหม่ขึ้นมาทั้งหมดในที่เดิม และบางแบบ เช่น ภาพมือทาบเป็นภาพที่ทุกคนสร้างเองได้ด้วยการทาสีที่ฝ่ามือก่อนแล้วทาบมือลงกับผนัง เมื่อดึงมือขึ้นจะมีภาพ **มือ** ปรากฏอยู่ดังที่พบทั่วไปตามถ้ำและเพิงผาต่าง ๆ ซึ่งบางแห่งมีภาพมือดังกล่าว นับร้อย ๆ มือทีเดียว แสดงถึงสิทธิร่วมของการกระทำ และความเป็นเจ้าของสถานที่เท่าเทียมกัน

ศิลปะประเภทนี้ยังได้รับความสนใจน้อยอยู่ เพราะสาเหตุที่พอประมวลได้ดังนี้

๑. แหล่งศิลปกรรมดังกล่าวมักอยู่ในที่ซึ่งยังไกลคมนาคม เดินทางไปมาไม่สะดวกจึงไม่มีผู้รู้เท่าใดนัก

ภาพเขียนสีที่เขาเขียนในอ่าวพังงา ต.เกาะ-ปันหยี ที่ ลูเนต์ เดอ ลาจงกิแยร์ รายงานไว้เมื่อปี ๒๔๕๕ รูปที่ปรากฏในหนังสือเล่มนั้นเป็นภาพเสก็ตช์ซึ่งเพี้ยนจากภาพถ่ายไปบ้าง

๒. สภาพการอนุรักษ์ของตัวศิลปกรรมเองไม่ค่อยดีนัก บางแห่งเลือนจนมองไม่เห็นว่ารูปเดิมเป็นอย่างไร หรือมีการขูดขีดเขียนทับซ้อนโดยคนปัจจุบัน ทำให้ภาพเหล่านั้นน่าเกลียดไม่น่าชม

๓. ความหมายของภาพก็มีส่วน เพราะบางภาพเป็นภาพสัญลักษณ์ ซึ่งบอกไม่ได้แน่ชัดว่า มีความหมายอย่างไร

๔. รูปแบบของศิลปะไม่ค่อยก้าวหน้าเมื่อเปรียบกับศิลปะสมัยใหม่ ซึ่งร่วมสมัยเราและเราเข้าใจเรื่องได้มากกว่าที่เราเห็นศิลปะดั้งเดิม

๕. ภาพบางภาพเป็นภาพของสิ่งที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน เช่น ช้าง วัว กวาง ฯลฯ ซึ่งไม่ทำให้ผู้ชมตื่นตาตื่นใจแต่อย่างไร เพราะไม่ใช่ของแปลกจากสมัยของเรา เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นยังไม่สูญพันธุ์

เอกสารที่บันทึกการค้นพบภาพเขียนสีในประเทศไทยฉบับแรก *(เท่าที่ค้นพบในขณะนี้)* เป็นของ อี. อี. ลูเนต์ เดอ ลาจงกิแยร์ *(E.E. Lunet de Lajonquière)* ซึ่งพิมพ์ในปารีส ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเรื่องภาพเขียนสีของภาคใต้พบในอ่าวพังงา *(รูปที่ ๑)* ฉบับต่อมาเป็นของ เอ. เอฟ. จี. คาร์ *(A.F.G. Kerr)* เป็นของที่พบในอีสาน พิมพ์ในวารสารสยามสมาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ บันทึกภาพเขียนสีที่บ้านส้มป่อย ตำบลศรีบุญเรือง อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม *(ปัจจุบันเป็น บ้านส้มป่อย ตำบลสีนวล อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร) (รูปที่ ๒ และ ๓)*

แหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ถ้ำฝ่ามือแดง แหล่งนี้ปัจจุบันตั้งอยู่บนภูอ่างบก บ้านส้มป่อย ต.นาสีนวล อ.เมือง จ.มุกดาหาร เป็นแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ถูกเผยแพร่เป็นแห่งแรกของภาคอีสาน โดย นาย เอ. เอฟ. จี. คาร์ (A.F.G.Kerr) ได้กล่าวไว้ในวารสารสยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่าอยู่บนเขาจอมนาง บ้านส้มป่อย ต.ศรีบุญเรือง อ.มุกดาหาร จ.นครพนม ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็น จ.มุกดาหาร ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เข้าไปสำรวจอีกครั้งพร้อมกับถ่ายภาพและคัดลอกใหม่ ดังที่ปรากฏในภาพ

๒

๓

หลังจากนั้นมา กรมศิลปากรและมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในประเทศก็สำรวจพบแหล่งเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ส่วนหนึ่งก็ยังเป็นส่วนที่ได้รับแจ้งจากชาวบ้าน จนปัจจุบันนี้ ในภาคอีสานภาคเดียว เราได้พบกว่า ๑๐๐ แห่ง อยู่ใน ๙ จังหวัด คือ เลย อุดรธานี สกลนคร ขอนแก่น ชัยภูมิ นครราชสีมา อุบลราชธานี มุกดาหาร และกาฬสินธุ์ ซึ่งมีภูมิประเทศบางส่วนเป็นภูเขาหรือเทือกเขาที่เป็นทั้งหินทรายและหินปูน ที่พบในเทือกเขาหินทรายมีมากกว่า เพราะภาคนี้ล้อมรอบด้วยเทือกเขาและสันเขาหินทรายทางด้านตะวันตก ด้านใต้ ซึ่งวกอ้อมไปทางตะวันออก แล้วเฉียงขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือเป็นภูพานใหญ่ สกลนคร ส่วนหินปูนนั้นมีน้อยกว่าอยู่ทางตะวันตกของภาค ถัดจากเทือกเขาหินทรายเป็นเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเขาเล็กเขาน้อยซึ่งแทรกตัวอยู่ในระหว่างเทือกเขาหินทราย แหล่งศิลปกรรมแหล่งหนึ่งในจังหวัดเลย พบเขียนบนหินแกรนิต

ในภาคเหนือเราพบในภูเขาหินปูน ในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และพิษณุโลก เว้นในอุตรดิตถ์ที่พบอยู่ในเขาหินทราย

ในภาคกลางพบในเขาหินปูนในจังหวัดลพบุรี อุทัยธานี สระบุรี และกาญจนบุรี

ส่วนในภาคใต้เราพบแล้วหลายแห่งในภูเขาหินปูนในอ่าวพังงา จังหวัดพังงา กระบี่ ตรัง ยะลา พัทลุง และสุราษฎร์ธานี ซึ่งมีทั้งภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์แสดงเรื่องหรือความสนใจที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน

ภาพทั้งหมดนี้ไม่ว่าเราเข้าใจหรือยังไม่เข้าใจก็ตาม น่าจะเป็นการสื่อความหมาย *(โดยเฉพาะภาพเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์)* ซึ่งคนในสังคมเดียวกันเข้าใจกันดี เหมือนกับเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่คนปัจจุบันอย่างเราเห็นแล้วทราบความหมาย เช่น เครื่องหมาย

จราจร สัญลักษณ์เพศหญิงเพศชายหน้าห้องสุขา จนกระทั่งถึงอักษรย่อที่ใช้ในราชการและสำนักงานทั่วไป

การศึกษาภาพเหล่านี้เป็นภาระใหญ่ ต้องใช้เวลาสำรวจศึกษาและพิจารณามาก ขณะนี้เรา *(คิดว่า)* รู้เรื่องเหล่านั้นน้อยกว่าไม่รู้ และที่คิดว่ารู้ก็อาจจะไม่ถูกต้องทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแปลความหมายของภาพต่าง ๆ เหล่านั้น เพราะเหมือนกับ **ถอดใจ** ศิลปินเองทีเดียว

บทที่ ๒

ถ้ำ

ถ้ำมีอยู่มากมาย บ้างอยู่ใต้ผืนน้ำ และบ้างก็อยู่บนแผ่นดิน นับเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติจากการกระทำของน้ำ หรือคลื่น ลม หรือน้ำแข็ง ฉะนั้นจึงมีอายุแก่อ่อนไม่เท่ากัน ถ้ำบางแห่งอาจจะเกิดพร้อมโลกเมื่อ ๔,๕๐๐ ล้านปีมาแล้ว แต่ถ้ำในภูเขาหินปูนทั่วไปมักจะมีอายุกว่า ๓๐๐ ล้านปีขึ้นไป แต่ถึงอย่างไร ก็ล้วนเกิดก่อนที่จะมีคนเกิดขึ้นในโลกทั้งสิ้น

ถ้ำ ช่องหรือโพรงที่ลึกเข้าไปในหน้าผา *(cliff)* หรือ ภูเขา *(hills)* มีผนังอย่างน้อย ๓ ด้าน เป็นด้านข้าง ๒ ด้าน และด้านหลัง ๑ ด้าน ผนังข้างบนเรียก *เพดานถ้ำ* และทางเข้าเรียก *ปากถ้ำ* ต่างกับเพิงผาซึ่งมีแต่เพดาน และผนังด้านหลัง แต่ไม่มีผนังด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน

ถ้ำมีขนาดต่าง ๆ กัน บ้างเป็นเพียงโพรงแคบ ๆ คน ๆ เดียวเกือบเข้าไปไม่ได้ แต่บางถ้ำใหญ่โตกว้างขวางมีคูหาสลับซับซ้อนกันมากมาย ทั้งในชั้นล่าง *(lower)* และในชั้นบน ๆ *(upper)* บางที่ปากถ้ำเล็ก ๆ แต่ข้างในกว้าง หรือในทำนองกลับกัน ปากถ้ำกว้างแต่ข้างในแคบและไม่ลึกเลย

ถ้ำส่วนใหญ่โดยเฉพาะที่อยู่ในหินปูน เกิดขึ้นจากการกัดเซาะหรือละลายของน้ำใต้ดินทีละเล็กทีละน้อย เริ่มจากรอยแยกเล็ก ๆ แล้วขยายใหญ่ขึ้น เป็นอุโมงค์ และคูหาใต้ดิน ส่วนที่เป็นผนังและหลังคา คือ เพดานก็เป็นหินที่ต้านการละลายของน้ำใต้ดินไว้ได้ บางแห่งมีน้ำผสมแคลไซท์หยดลงที่จุด ๆ เดียวซ้ำ ๆ เป็นแท่งหินปูนยื่นลงมาจากเพดาน เรียก **หินย้อย** ***(stalactites)*** ส่วนที่สร้างตัวด้วยแคลเซียมคาร์บอเนตจากพื้นล่างจากน้ำที่หยดจากข้างบน เรียก **หินงอก** ***(stalagmites)*** และเมื่อจุดทั้งสองนี้ตรงกัน หินย้อยยาวลงมา หินงอกโผล่ขึ้นไปบรรจบกันเกิดเป็นแท่งหินต่อกัน ก็

ลักษณะถ้ำและเพิงผา (บน) ถ้ำนาค อ่าวพังงา (ล่าง) ถ้ำเขาละอาง ชลบุรี

เรียกว่า **เสา** ***(column)*** (รูปที่ ๘) ปรากฏการณ์ธรณีวิทยาซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเหล่านี้ บางแห่งวิจิตรตระการตา บางแห่งดูเหมือนสิ่งมหัศจรรย์ แต่บางแห่งก็สร้างบรรยากาศลึกลับ และดูน่ากลัว หลายแห่งมีนิทานบอกความเป็นมาของถ้ำ เป็นถ้ำมหาสมบัติก็มี เป็นถ้ำไว้ศพก็มี ถ้ำหนึ่งในนครศรีธรรมราชถึงกับมีเรื่องเล่าว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้ถูกปลงพระชนม์ด้วยท่อนจันทน์ จึงเสด็จพร้อมข้าราชบริพารจำนวนหนึ่งไปประทับอยู่อย่างลับ ๆ ในถ้ำแห่งนั้น ตลอดพระชนมายุของพระองค์

ถ้ำผีหัวโต กระบี่

เพิงผาถ้ำพระเขากลาง พัทลุง

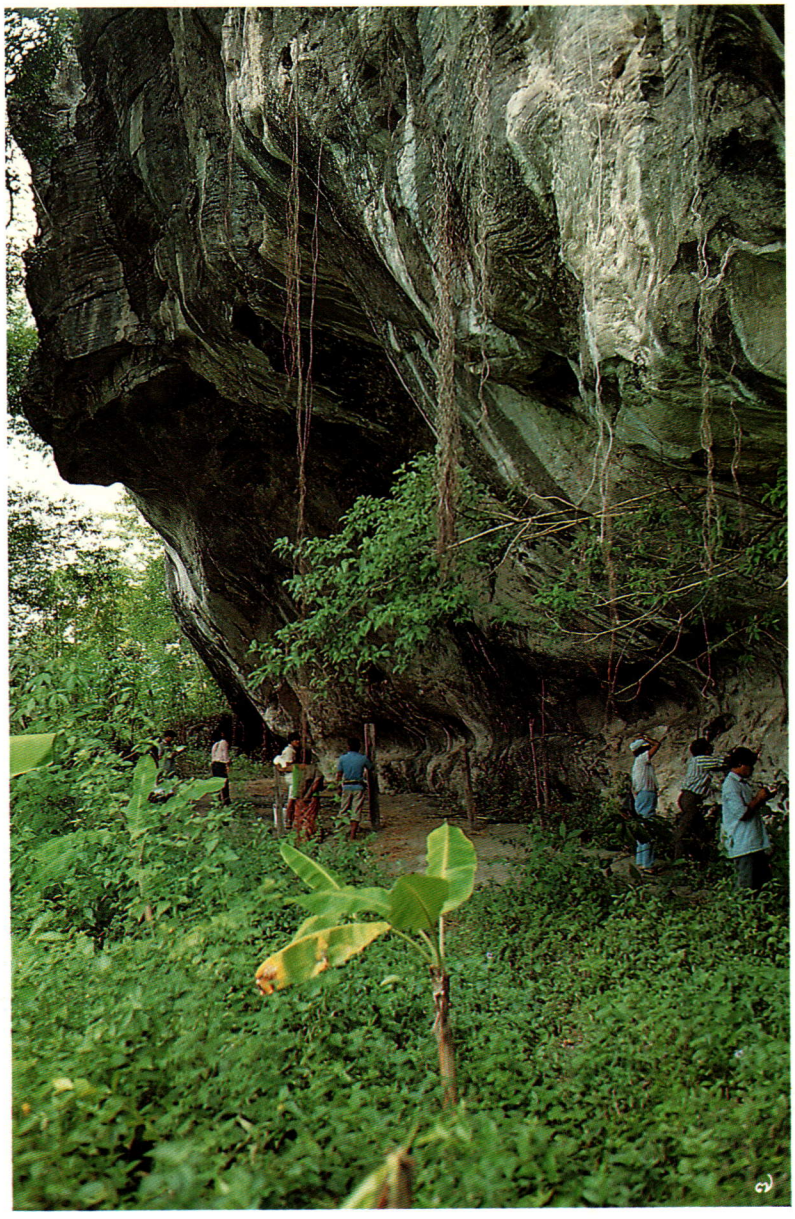

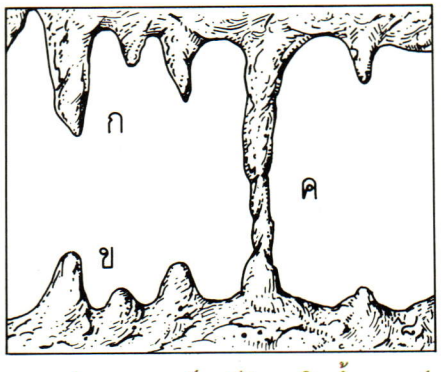

ปรากฏการณ์ธรณีวิทยาในถ้ำบางแห่ง
ก. หินย้อย ข. หินงอก ค. เสา

ถ้ำที่เขาเจียก พัทลุง แปรสภาพเป็นวิหาร ประดิษฐานพระพุทธรูป

จะอย่างไรก็ตาม สิ่งที่ธรรมชาติสร้างเหล่านี้ มนุษย์ก็ดั้นด้นไปถึงเกือบจะทุกหนแห่ง ยึดเอาสถานที่ที่ถูกใจเป็นที่อยู่อาศัยตามสภาพเดิม หรือดัดแปลงบ้างให้อยู่สบายทั้งปี หรือแต่เพียงมาอยู่บางฤดูกาล เป็นดังนี้เรื่อยมา ตั้งแต่เป็นแสนเป็นหมื่นจนถึงไม่กี่พันปีมาแล้ว แม้ในสมัยหลัง ๆ ช่วงเวลานับเป็นร้อยปี คนก็ยังใช้ประโยชน์ของถ้ำและเพิงผาอยู่พอสมควร แต่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยน้อยลง ผู้ที่อาศัยอยู่ในถ้ำไม่ใช่เพราะเห็นเป็นสถานที่โอ่โถงอยู่สบาย หรือสวยงาม แต่เป็นพระสงฆ์ที่ออกธุดงค์หาความสงัดวิเวกจากป่าเขาปฏิบัติธรรม เราจึงพบพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ตามถ้ำหลายแห่งที่ท่านนำไปประดิษฐานไว้สักการะบูชา *(รูปที่ ๕)* นักล่าสัตว์ หรือชาวบ้านก็มักจะใช้ถ้ำเป็นที่พักแรมชั่วคราว และถ้าอยู่ไม่ไกลหมู่บ้านหรือถนนนักก็จะมีคนมาขุดพื้นถ้ำเอาขี้ค้างคาวไปทำปุ๋ย หลักฐานทางโบราณคดีที่มีอยู่ในถ้ำบางแห่งก็ถูกทำลายด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ไปด้วย นอกไปจากนั้นแล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวไปตามถ้ำต่าง ๆ อีกด้วย บางคนขาดสำนึกในการอนุรักษ์ ก็ขีดเขียนผนังถ้ำเป็นรูปต่าง ๆ หรือเขียน/สลักชื่อของตนเป็นอนุสรณ์ในการมาเยือน บางคนอยากมีอนุสรณ์กลับไป ถึงกับกะเทาะหินงอกหรือหินย้อย

เพิงหินวัดลูกเขย ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี

ติดตัวไปตั้งวางไว้ที่บ้าน

ถ้ำมีความลับอย่างอื่น ๆ อีกมากมาย เป็นต้นว่าอาจเป็นที่อยู่ของสัตว์โบราณบางชนิดที่สูญพันธุ์ไปนานแล้ว หรือที่เป็นบรรพบุรุษของสัตว์บางพันธุ์ที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ที่เกี่ยวข้องกับเราในเรื่องนี้ ก็คือ อาจเป็นที่อยู่ของคนโบราณบางสมัย หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นสถานที่ที่คนโบราณผลิตภาพเขียน/สลัก ที่เราเรียกว่า **ศิลปะถ้ำ** นั่นเอง

เขาหินปูนมีทั้งถ้ำและเพิงผา ในขณะที่เขาหินทรายมักมีแต่เพิงผา เพราะคุณสมบัติในการเกาะยึดอนุภาคของหินปูนดีกว่าหินทราย และไม่แตกตัวเป็นแผ่นใหญ่ ๆ อย่างหินทราย ฉะนั้นจึงมีโพรงมีซอก หรือมุมมากกว่า เขาหินทรายมีเพิงผามากกว่าถ้ำ แต่ทั้งเขาหินปูนและเขาหินทรายต่างก็มีหน้าผาเหมือน ๆ กัน ศิลปะถ้ำปรากฏอยู่ตามผนังถ้ำ เพดานถ้ำ ผนังของเพิงผา และบนหน้าผา แต่ในภูเขาหินทรายมีอีกอย่างหนึ่งต่างออกไปคือ ก้อนหรือแท่งหินใหญ่ ๆ ที่ถูกลมพัดกัดกร่อนจนคอดดูเหมือนเสาหิน *(rock pedestals)* หรือหิน *(รูป)* โต๊ะ *(table rocks)* เช่น หอนางอุษา *(รูปที่ ๑๑)* และเพิงผาอื่น ๆ บนภูพานตะวันตก เขตวัดพระพุทธบาท

หอนางอุษา ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี ซึ่งเป็น-ปรากฏการณ์ธรรมชาติแต่ถูกดัดแปลงเป็นคูหาข้างบน

หินรูปโต๊ะ หรือดอกเห็ด และ **เสาเสลียง** *ของชาวบ้าน ซึ่งเรียงรายอยู่บนภูเขาเสริมภูมิทัศน์ของแหล่ง* **ผาแต้ม** *โขงเจียม ให้น่าชมยิ่งขึ้น*

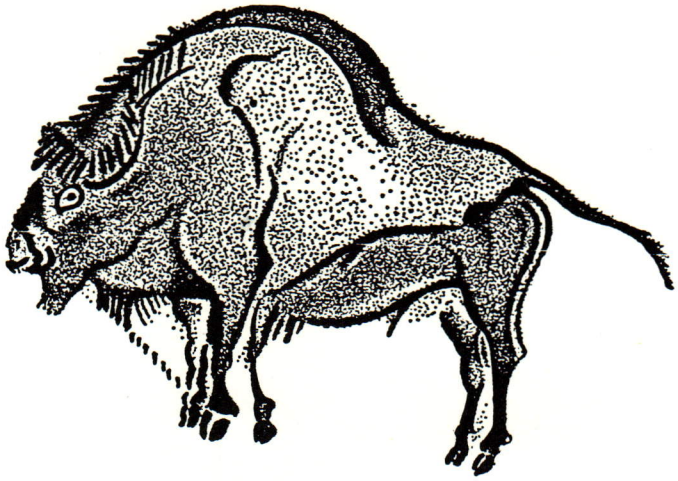

๑๓

ภาพวัว ไบซั่น ที่ถ้ำอัลตามิราเป็นศิลปะถ้ำที่พบเป็นแห่งแรก และที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่งในบรรดาศิลปะสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของยุโรป

บัวบก อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และ**เสาเสลียง** บนภูพานตะวันออกที่ผาแต้ม เขตอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี *(รูปที่ ๑๒)* เป็นต้น ซึ่งมักจะเป็นแหล่งที่พบภาพเขียนสีตามเพิงผาและหน้าผา พูดง่าย ๆ ว่าหากพบภูมิประเทศดังกล่าวบนเขาหินทราย ลองดูตามเพิงและหน้าผา อาจพบภาพเขียนสีที่คนโบราณเขียนบ้างก็ได้

การสำรวจถ้ำเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นไม่นานมานี้เอง จะถือเป็นงานอดิเรกก็ได้หรือจะเป็นวิชาการก็ดี แต่ไม่ว่าจะถืออย่างไหน การไปเที่ยวถ้ำก็เหมือนกีฬา และการพักผ่อนได้อย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะได้ความสนุกตื่นเต้นจากการที่ได้ป่ายปีนและอยู่ท่ามกลางป่าเขา นอกไปจากนั้นอาจพบศิลปะถ้ำด้วยตัวเองก็ได้ ที่แล้ว ๆ มาแหล่งส่วนใหญ่ก็มักเป็นแหล่งที่พบกันโดยบังเอิญ แทบทั้งสิ้น

เรื่องหนึ่งที่หนังสือ **ศิลปะถ้ำ** อ้างถึงเป็นประวัติของการศึกษาศิลปะประเภทนี้อยู่เสมอคือ การค้นพบโดยบังเอิญของพ่อลูกคู่หนึ่งเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้ว

คุณพ่อ ...มาร์เซลิโน เดอ เซาจุโอลา *(Marcelino de Sautuola)* เป็นนักโบราณคดีสมัครเล่น พาลูกสาวไปถ้ำอัลตามิรา *(Altamira)* ทางตะวันออกเฉียงเหนือของสเปน เมื่อฤดูร้อน ปี ค.ศ. ๑๘๗๙ ระหว่างที่พ่อขุดอยู่ปากถ้ำ ลูกสาววัยห้าขวบก็เข้าไปเล่นในถ้ำ แล้วเงยหน้าขึ้นดูข้างบนพบว่ามีรูปวัวไบซั่น *(bison)* อยู่ที่เพดานถ้ำ ก็ร้องตะโกนบอกพ่อว่า "**วัว วัว**" หรือภาษาสเปนว่า *Toro Toro* ซึ่งต่อมาได้พิสูจน์ว่าเป็นภาพเขียนสมัยหินเก่าตอนปลาย *(Upper Palaeolithic)* อายุกว่าหมื่นปีมาแล้ว

บทที่ ๓
การสำรวจศึกษา

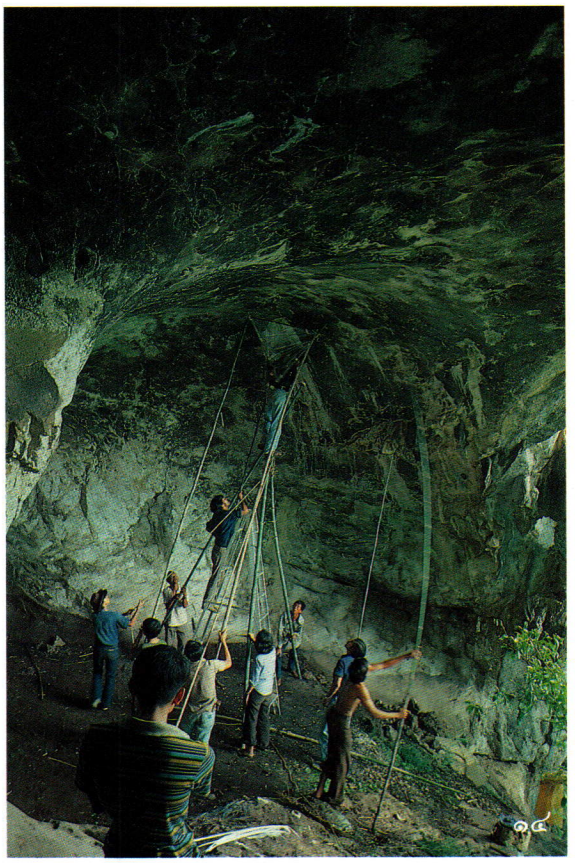

การคัดลอกภาพเขียนสีในแหล่ง สร้างพะองไม้ขึ้น ไปลอกภาพบนเพดานถ้ำที่ผาม้อง อ.ภูกระดึง เลย

การเดินทางไปเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ นั้น เป็นกำไรชีวิต แต่จะได้คนละมากน้อยเท่าไรนั้น ขึ้นอยู่กับผู้เดินทางจะหยิบฉวยเอาเอง ถ้าทำตนเป็นนักท่องเที่ยวเพื่อความสนุกสนานอย่างเดียว อาจจะไม่ได้เท่าไรนัก นอกเสียจากสบายใจขึ้น แต่สำหรับผู้ที่อยากรู้อยากเห็นและมีจินตนาการ ไม่เพียงแต่จะได้มีโอกาสชื่นชมผลงานของศิลปินในอดีต ที่ใช้ผนังถ้ำ เพิงผา และหน้าผาแสดงศิลปกรรม อย่างที่ศิลปินสมัยต่อมา ๆ แสดงบ้างตามผนังและเพดานโบสถ์ วิหาร หรือโรงแรม และหอศิลปะ *(art gallery)* เท่านั้น แต่ยังสนุกกับการคาดเดาประโยชน์ใช้สอยของศิลปะเหล่านั้นด้วย ว่าทำขึ้นมาทำไม

นักโบราณคดีเป็นนักเดินทางที่อยู่ในประเภทที่สอง ไปสำรวจถ้ำ เพื่อหาหลักฐานการอยู่อาศัยของคนโบราณสมัยต่าง ๆ ศึกษาประโยชน์ใช้สอยของถ้ำในแง่มุมต่าง ๆ ด้วยการสมมติว่าตนเองเป็นคนในสมัยนั้นเดินทางมาถึงถ้ำ แล้วจะใช้ถ้ำนั้น ๆ ทำอะไร...เป็นที่อยู่อาศัย สุสานประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ที่นัดพบ ที่ส่องดูสัตว์ที่จะล่า หรือ ทำภาพศิลปะ หรือประโยชน์หลายอย่างผสมผสานกัน

สิ่งหนึ่งที่นักโบราณคดีต้องทำทันที คือการบันทึกด้วยการเขียน ด้วยการถ่ายรูปและหรือวาดภาพที่เรียกว่าสเก็ตซ์นั่นเอง *(รูปที่ ๑๔-๑๗)*

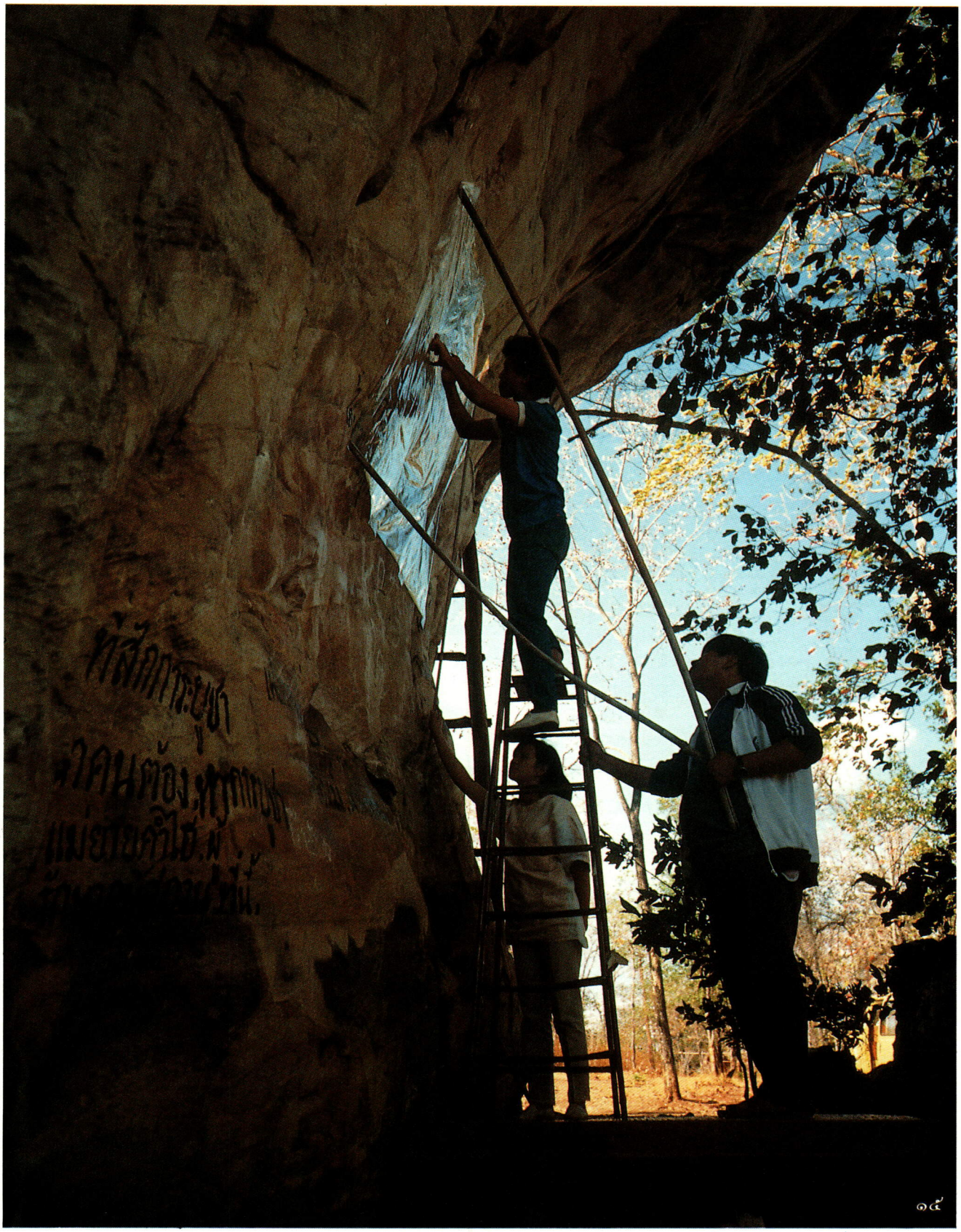

คัดลอกภาพที่ผาผักหวาน อ.ส่องดาว สกลนคร

บันทึกอะไรบ้าง

ก็บันทึกสิ่งที่เห็นด้วยตาตามสภาพที่เป็นจริงของมันทั้งหมด ก่อนว่า เป็นอะไร อยู่ที่ไหน ในลักษณะอย่างใด ยังไม่ต้องคิดไปถึง ทำไม เมื่อไร เพราะเป็นบันทึกของหลักฐานกายภาพ *(physical evidence)* แต่เพียงอย่างเดียว

ในที่นี้จะเขียนเรียงเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ก. หมายเลขแหล่ง
   ข. พิกัดภูมิศาสตร์ รุ้ง แวง
   ค. เขตการปกครอง : จังหวัด
   บ้าน ตำบล อำเภอ
   ง. แผนที่
๒. ชื่อแหล่ง *(ที่เรียกกันเป็นสามัญ)*
๓. การคมนาคม *(เส้นทางที่จะไปถึงแหล่งได้ดีที่สุด)*
๔. ลักษณะภูมิประเทศ
๕. สมัยไหน
   ก่อนประวัติศาสตร์
   ประวัติศาสตร์
๖. ข้อมูลทางชาติวงศ์วรรณา *(เช่น เกี่ยวกับกะเหรี่ยง, ข่า ขมุ ในเรื่องที่จะเป็นประโยชน์ต่อโครงการ)*
๗. การสำรวจทางธรณีวิทยา *(มีแนบไว้ด้วย/หรือไม่มี)*
๘. ทะเบียนสิ่งของ *(แนบ/ไม่มี)*
๙. ศิลปะถ้ำ *(มี/ไม่มี)*
๑๐. คำอธิบายแหล่ง
   ก. ขนาดเนื้อที่
   ข. เส้นชั้นความสูง

ค. ความลึกของชั้นดินที่จะศึกษา

๑๑. สภาพของแหล่ง

๑๒. ความเป็นไปได้ที่จะถูกทำลาย/หรือเสื่อม

๑๓. ข้อมูลสำรวจ/ขุดค้นครั้งก่อน ๆ

๑๔. ปรากฏการณ์ผิดธรรมชาติในแหล่ง

๑๕. หลุมศพ/โบราณวัตถุ ฯลฯ

และสิ่งละอันพันละน้อยอื่น ๆ อีก ซึ่งเป็นข้อมูลรวม แต่พอมาแยกเรื่อง ก็แยกข้อมูลออกจากกันเช่น เราสำรวจภาพเขียนสีหรือศิลปะบนแผ่นหิน *(rock art)* เราอาจจะบันทึกคร่าว ๆ ในแผ่นข้อมูลรวมของแหล่งโบราณคดี *(Archaeological Site Survey Record)* แต่เรามาบันทึกละเอียดในแบบบันทึกศิลปะ *(บน)* หิน *(Rock Art Survey Record)* ดังนี้ เป็นต้น ด้วยการเขียนบางรายการซ้ำกันดังเช่น

๑. หมายเลขแหล่ง
พิกัดภูมิศาสตร์
เขตการปกครอง *(ตามแบบก่อน)*

๒. ชื่อแหล่ง *(ที่เรียกกันเป็นสามัญ)*

๓. การคมนาคม *(ไปแหล่งที่สะดวกที่สุด/ดีที่สุด)*

๔. อธิบายแหล่งโดยสังเขป *(มีแผนที่/ภาพสเก็ตช์)*
ก. ที่อยู่อาศัย ข. ที่ล่าสัตว์ ค. ที่เก็บพืชพันธุ์
ง. มองจากแหล่งแล้วเห็นอะไร *(outlook view from site)*
จ. ทิศ *(ตามเข็มทิศ)* ฯลฯ

๕. อธิบายศิลปะ และตำแหน่งที่ตั้งในแหล่ง *(ว่าอะไรอยู่ตรงไหน)*

๖. เขียนรายการต่าง ๆ เช่น ส่วนไหน ภาพอะไร มีอะไร สเก็ตช์ *(แล้วหรือยัง)* ภาพถ่ายสีหรือสไลด์ หรือลอก *(tracing)* ภาพเหล่านั้นแล้วหรือยัง

๗. สภาพของภาพเขียนสีในปัจจุบัน
ความเป็นไปได้ที่จะถูกทำลาย/หรือเสื่อมสลาย
๘. แหล่งนี้ใครเป็นเจ้าของ *(ที่สาธารณประโยชน์/กรมป่าไม้/กรมศิลปากร/หรือชาวบ้าน)*
ที่อยู่ของเจ้าของ.....
๙. รายงานก่อน ๆ เกี่ยวกับแหล่งนี้
ก. ข้อมูลโบราณคดี รวมศิลปกรรม *(บนแผ่น)* หิน
ข. ข้อมูลชาติวงศ์วรรณา
๑๐. ผู้เขียนบันทึก..... วันที่.....
ที่อยู่.....

และต่อไปอีกมากมาย เช่น แบบบันทึกการถ่ายรูป *(กล้องอะไร ฟิล์มอะไร รูปที่... เรื่องที่ถ่าย... หน้ากล้อง/ความไว... ใครถ่าย... วันที่ถ่าย... ฯลฯ)* แล้วแต่ว่าเราต้องการข้อมูลประเภทไหนบ้าง หรือเห็นว่าข้อมูลอะไรเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา เช่น เทคนิคการทำต่าง ๆ อีกมากมายและแตกออกเป็นแบบฟอร์มย่อย ๆ อีกก็ได้

เพราะข้อมูลเหล่านี้จะช่วยเราวิเคราะห์อย่างถี่ถ้วนต่อไป เช่น ว่า ถ้ำแห่งหนึ่งกว้างขวางพอสมควร แต่ไม่เหมาะที่จะใช้เป็นที่อยู่ถาวรได้ เพราะสูงเกินไป ขึ้นลงลำบาก หรือ แสงแดดส่องไม่ถึงเลยตลอดวัน จึงอับชื้นเกินไป ฉะนั้นอาจเป็นที่อยู่ชั่วคราวได้ หรือใช้เป็นสุสานได้ ซึ่งแน่นอน... อาจจะต้องมีหลักฐานทางกายภาพประกอบด้วย เช่น โบราณวัตถุ เป็นต้น

เมื่อถึงขั้นรายละเอียด ไม่ว่าเรื่องอะไรก็กลายเป็นของค่อนข้างยากไปเสียทั้งนั้น นักสำรวจที่ดีต้องเป็นคนช่างสังเกตและพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงระบบการศึกษาของตนเสมอ... ถ้าจะทำให้เรื่องที่เราศึกษามีคุณค่ามากขึ้น

การวิเคราะห์ข้อมูล ก็ใช่ว่าจะทำได้ทันที ณ จุดที่พบ ข้อมูลส่วนมากจำเป็นต้องใช้เปรียบเทียบกับที่พบในแหล่งอื่น ๆ ทั้งใกล้และไกล

นอกไปจากนั้นแล้ว แหล่งที่พบบางแห่งไกลหรือส่วนมากมักอยู่ไกลคมนาคม ไปมาแต่ละครั้งลำบากเพราะไม่อยู่ในเส้นทางการขนส่ง ต้องเดินทางไปเองโดยเสียค่าใช้จ่ายสูง เช่น จะเดินทางไปเกาะพีพีเล ซึ่งมีภาพเขียนผนังถ้ำเป็นเรือสำเภาจีน และยุโรปจะต้องเหมาเรือจากกระบี่ครั้งและเกือบหมื่นบาทหรือกว่านั้น ขึ้นอยู่กับชนิดและขนาดของเรือ หรือจ้างเรือหางยาวไปถ้ำผีหัวโตในกระบี่ หรือสำรวจในอ่าวพังงา

ฉะนั้นในการสำรวจแต่ละครั้ง จึงต้องทำบันทึกให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่เช่นนั้นเป็นการเสียเที่ยวเปล่า

ในออสเตรเลีย เขาเริ่มถ่ายภาพศิลปะถ้ำด้วยอัลตรา-ไวโอเลต *(ultra-violet photography)* แล้ว และรายงานว่าได้ผลดีมาก เพราะสีที่เขียนภาพตามผนังนั้น ส่วนมากหรือทั้งหมดเป็นสีดินเทศ *(ochres)* ซึ่งจางลงไปตามกาลเวลาและการกระทำของธรรมชาติเช่น น้ำ ลม แดด ฝุ่นละออง จนเกือบมองไม่เห็น การถ่ายภาพด้วยอัลตรา-ไวโอเลตช่วยให้ชัดเจนขึ้นและยังตรวจเห็นรอยเดิมที่เขียนทับกันไว้ด้วย แต่ของเรายังไม่ก้าวหน้าไปถึงขั้นนั้น เราถ่ายด้วยวิธีธรรมดาทั้งสีและสไลด์ แต่เน้นที่การคัดลอก *(tracing)* ภาพเหล่านั้นขนาดเท่าจริง ด้วยการวางแผ่นพลาสติกใสทาบลงไปบนผนัง แล้วเขียนเส้นไปบนแผ่นพลาสติกด้วยปากกาเคมีตามที่เราเห็นด้วยตาของเราเอง จากนั้นเปรียบเทียบกับภาพถ่ายตามจุดต่าง ๆ ตรวจสีด้วยแผ่นเทียบสีมันเซลล์ *(Munsell Color Charts)* แล้วบันทึกไว้ และสเก็ตซ์

คัดลอกภาพด้วยแผ่นพลาสติก ซึ่งเห็นได้ชัดจากภาพนี้
ที่ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี

การคัดลอกภาพลงบนแผ่นพลาสติกใส ยังใช้กับการคัดลอกภาพการทำรูปรอยลงในหิน (petroglyph) ได้ด้วย (การคัดลอกภาพที่แหล่งศิลปะถ้ำภูผายนต์ สกลนคร)

ไว้ด้วยเหมือนกัน ภาพที่เขียนด้วยปากกาเคมี เมื่อม้วนหรือพับแล้วจะลอกติดกันจนดูไม่ออก จึงต้องใช้กระดาษหนังสือพิมพ์คั่นไว้ให้ตลอดกันไม่ให้ลอกติดกัน

เรานำภาพที่ลอกใส่แผ่นพลาสติกไว้ มาลอกลงในกระดาษไขเขียนแบบ ใส่มาตราส่วนแล้วถ่ายรูป หรือถ่ายย่อจนได้ขนาดที่ต้องการ ในระหว่างนั้นอาจต้องปรับปรุงต้นฉบับบ้าง ถ้าเส้นบางเส้นขาดหายไปเพราะการย่อ

กระบวนการบันทึกนั้นเป็นภาระหนักของนักสำรวจทุกคณะ ไม่ว่าจะถ่ายรูปซึ่งต้องเตรียมอุปกรณ์ครบครันแล้ว ยังต้องเลือกเวลาที่จะถ่ายภาพให้ชัดเจน หรือการลอกด้วยการทาบ ก็เช่นกัน จู่ ๆ จะลอกเส้นต่าง ๆ ที่เห็นลงไปในแผ่นพลาสติก *(polythene)* ทันทีไม่ได้ ต้องดูนาน ๆ ว่าเส้นไหนธรรมชาติและเส้นไหนคนเขียนขึ้น ทั้งนี้เพราะหินบางส่วนมีแร่เหล็กอยู่ในเนื้อ บางทีเกิดเส้นสีแดงหรือ น้ำตาลแดงเพราะฮีเมไทท์ *(haematite)* หรือสีเหลือง เพราะไลโมไนท์ *(limonite)*

ประการต่อมา เป็นด้วยสภาพของแหล่งที่ปล่อยไว้ตามธรรมชาติ ถูกแดดลม หรือฝน สีก็จางไป แล้วยังมีฝุ่นละอองเกาะติดอีก จึงมองไม่ชัด การศึกษาแหล่งใด แหล่งหนึ่งนั้น อาจต้องใช้เวลาเดินทางและปฏิบัติงานหลายครั้ง เพราะไปครั้งหนึ่งอาจเห็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น

ประการสุดท้าย เป็นความรับผิดชอบของผู้ศึกษาอีกเช่นกัน ที่ต้องเอาบันทึกหรือรายงานเก่า ๆ มาดูด้วยว่าคนเก่า ๆ เขาทำอย่างไร เขา *"เลือก"* เส้นไหน และ *"ทิ้ง"* เส้นไหน

การศึกษาศิลปะถ้ำจึงไม่ใช่เพียงเดินทางไปถ่ายรูป และชื่นชมทิวทัศน์สวย ๆ งาม ๆ อย่างเดียว แต่เป็นเรื่องที่ผู้ศึกษา ได้ทั้งสองอย่างในคราวเดียวกัน คือ ความรู้ และความเพลิดเพลินใจ

บทที่ ๔
หอศิลปะในอดีต

บนยอด **ภูผาขาม** *มีป้ายบอกชื่อแหล่งผาแต้ม ซึ่งอยู่บนหน้าผาถัดลงไป*

บนหน้าผาชันของผาแต้มที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีภาพเขียนสีแดงปรากฏอยู่เป็นช่วง ๆ ตามระยะทางกว่า ๑ กม. บางช่วงสั้นบางช่วงยาว ที่ยาวที่สุดยังยาวถึง ๑๗๐ กว่าเมตร เหมือนระเบียงหรือผนังติดภาพแสดงในหอศิลปะสมัยใหม่ซึ่งผู้ศึกษาคนหนึ่งอุปมาอุปไมยแหล่งศิลปกรรมแบบเดียวกันนี้ที่พบในประเทศเม็กซิโกไว้จนเห็นภาพพจน์ชัดเจนว่า *art gallery in stone (รูปที่ ๑๘-๒๒)*

สถานที่ที่มีผนังยาว ๆ และมีภาพเขียนภาพสลักสมัยโบราณนั้นพบแล้ว *(ขณะที่เขียนนี้)* ไม่กี่แห่ง ทั้ง ๆ ที่มีถ้ำเพิงผาและหน้าผาใหญ่ ๆ อยู่ทั่วไปตามภูเขาหินปูนและหินทรายในประเทศ แหล่งที่ใหญ่ที่สุดคงเป็นผาแต้ม โขงเจียม รองลงมาเป็นเขาเขียน ในอ่าวพังงา ซึ่งเขียนเป็นช่วง ๆ เช่นเดียวกัน เป็นระยะ ๒๐๐-๓๐๐ เมตร แหล่งอื่น ๆ มีขนาดเล็กกว่ามาก เช่น หน้าผาของภูถ้ำมโหฬาร อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย ผนังยาวด้านหนึ่งของถ้ำผีหัวโต อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ และถ้ำผาแดงของเขากระดานเลข อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก อีกร้อยกว่าแห่งนอกนั้นมีภาพศิลปะอยู่บนเพดานถ้ำบ้าง ผนังบ้าง จนกระทั่งซอกเล็กซอกน้อยของถ้ำและเพิงผาทั่วไป บางแห่งอยู่ที่ต่ำจนประหลาดใจว่า เขาไป

ทัศนียภาพของภูผาขาม ติดกับแม่น้ำโขงเห็น **ภูหลังบ้าน** *ฝั่งประเทศลาว*

ทรมานตัวเขียนขึ้นทำไม ทำให้เราต้องนอนลอกภาพเหล่านั้นออกมาศึกษากันด้วยความลำบาก

ศิลปกรรมประเภทนี้ มีแบบ *(forms)* ที่จัดเป็นแบบดั้งเดิม *(primitive)* เพราะพัฒนาน้อยกว่าศิลปะที่ผลิตโดยกลุ่มชนที่เจริญกว่า หรือที่มีการติดต่อกับกลุ่มชนอื่น ๆ มากกว่า เพราะกลุ่มชนหลังมีโอกาสปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแบบและเทคนิคการทำศิลปะได้มากกว่ากลุ่มชนที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว ซึ่งต้องเรียนรู้แบบและเทคนิคต่าง ๆ ด้วยตนเองแทบจะทั้งหมด มีความบันดาลใจอยู่บ้างจากสิ่งแวดล้อมขนบประเพณี ในที่ที่จำกัด โลกทัศน์ของศิลปินหรือผู้ผลิตจึงค่อนข้างคับแคบกว่า งานเด่นบางชิ้นจึงขึ้นอยู่กับ **อัจฉริยะ** เฉพาะตัวของศิลปิน มากกว่า **แบบแผน** ที่วัฒนธรรมของตนกำหนดขึ้น รูปแบบศิลปะโดยทั่วไปจึงซ้ำ ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม การทำศิลปะของคนไม่ว่ากลุ่มไหนเจริญหรือต่ำต้อย ศิลปินก็คงพึงใจในการทำงานของตนเท่ากัน เพราะสิ่งที่ปรากฏออกมาในงาน ไม่ใช่ **ฝีมือ** เท่านั้น แต่เป็น **โลกทัศน์** ที่ศิลปินแสดงออกเพื่อชุมชนของตนในส่วนที่จำเป็นของกิจประชาคม *(an intergral part of the activities of the community)* อย่างหนึ่งทีเดียว

บริเวณภาพที่เด่นที่สุดของผาแต้ม

เมื่อยังไม่มีภาษาเขียน **จิตรกรรม** เป็นสื่อหนึ่งในบรรดาสื่อที่คนใช้ไม่กี่อย่าง ให้ศิลปินได้ใช้ทักษะของเขาถ่ายทอดความเชื่อของเผ่าพันธุ์ตน ให้คนในเผ่าและนอกเผ่าเข้าใจ โดยผนวกงานของความงาม *(works of beauty)* ผสานเข้าไปในสื่อนั้นด้วย

งานศิลปะก็เช่นเดียวกับงานสร้างสรรค์อื่น ๆ บางครั้งก็เรียบง่าย *(simplification)* แต่บางครั้งก็ซับซ้อน *(complexity)* ในที่บางแห่งแสดงภาพศิลปะรูปแบบเดียว บอกเรื่อง ๆ เดียว หรือหลายรูปแบบ แต่แยกกันชัดเจนว่าเป็นรูปอะไร เรื่องอะไร ในขณะที่บางแห่งมีหลายรูปแบบ มีลวดลายมาก และบอกเรื่องหลายเรื่องในบริเวณเดียวกัน บ้างเป็นธรรมชาติกว่า *(more naturalistic)* บ้างออกอิริยาบถมากกว่า *(fuller of action)* แหล่งอื่น ๆ และบ้างก็ค่อนข้างเป็นแบบเป็นแผน *(formalized)*

ดู ๆ แล้วเหมือนกับว่าศิลปินทุกคนมี **ภาพ** ที่จะเขียนอยู่ในใจแล้ว *(mental picture)* ฉะนั้นจึงไม่ค่อยพบว่ามีการเปลี่ยนแบบ *(designs)* หรือแก้ไขเส้นพู่กัน หรือฝีแปรง *(brush stroke)* ถ้าผิดก็ลบให้เลือน ๆ แล้วเขียนใหม่ไปเลย ที่เขาปลาร้า อุทัยธานี เราพบการเขียนทับของเดิมด้วยสีดำเป็นรูปต่าง ๆ

ความพยายามที่จะสร้างสรรค์ *(creative efforts)* เป็นสมบัติ

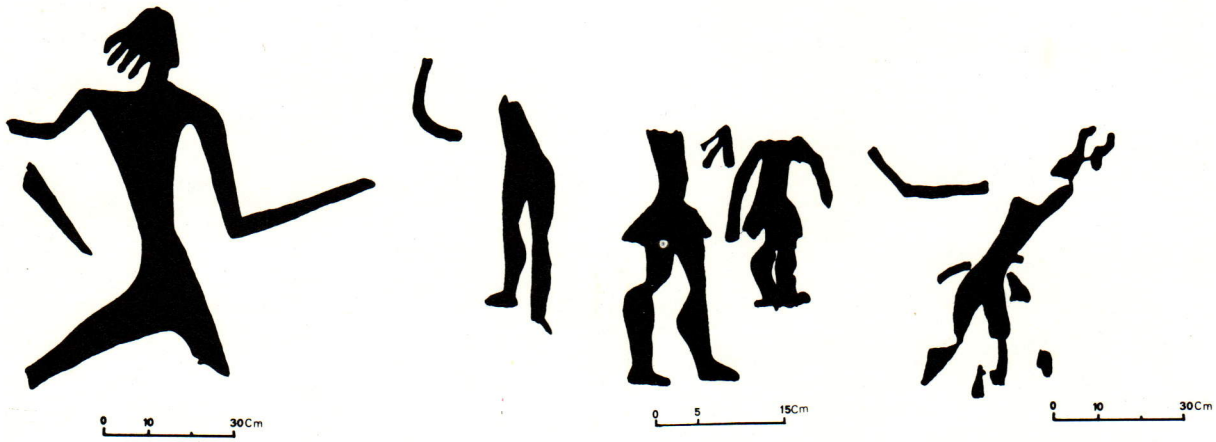

๒๓

ภาพคนแสดงความเคลื่อนไหว จากบริเวณ ๓ แห่งที่เขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา (ภาพคัดลอก)

เดิมของมนุษย์ ในสมัยโบราณมาก ๆ ซึ่งมนุษย์มีกิจกรรมดำรงชีวิตน้อยกว่าปัจจุบัน คนทุกคนหรือเกือบทุกคนมีความเป็นศิลปินพอ ๆ กัน เราจึงเห็นภาพเขียนต่าง ๆ หลายฝีมือ มีย่อหย่อนและสูงชั้นกว่ากัน บางคนทำศิลปะด้วยการทาบมือ เท้า ที่ทาสีลงไปบนผนัง บางคน **พ่นสี** *(stencilling)* บางคนแต่งให้ผิดไปจาก **มือ** ธรรมดา ๆ ที่เราพบมาแล้วเป็นมือหลายขนาดด้วยกัน ของคนหลายวัย ทั้งผู้ใหญ่และเด็ก

เมื่อเรื่องต่าง ๆ *(subjects หรือ themes)* มีมากขึ้น ก็อาจเป็นไปได้ ที่บางคนมีความถนัดในการเขียนเรื่องบางเรื่อง บางคนอาจถนัดในการทำภาพคนที่มีความเคลื่อนไหว *(เขาจันทน์งาม สีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา (รูปที่ ๒๓), ถ้ำคน บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (รูปที่ ๒๔ และ ๒๕) ฯลฯ)* เช่น เต้นระบำรำฟ้อน วิ่ง ต่อสู้ พุ่งหอก ยิงธนู ฯลฯ แต่บางคนถนัดแต่ภาพที่ไม่มีความเคลื่อนไหว วางภาพเรียง ๆ กัน โดยไม่ให้ความรู้สึกในการจัดองค์ประกอบ *(feeling for composition)* ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในศิลปะสมัยใหม่เลย

ชีวิตของเขาผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งในชั่วชีวิตของคนรุ่นหนึ่ง ๆ มองเห็นเป็นของคงทนถาวร อินเดียนแดง และชนเผ่าพื้นเมืองในออสเตรเลีย เชื่อว่าภูเขาและแม่น้ำไม่เคยตาย มีหินผาและสายน้ำอยู่ที่ไหน ชีวิตที่นั่นก็คงอยู่ได้อย่างเป็นสุขพอสมควร

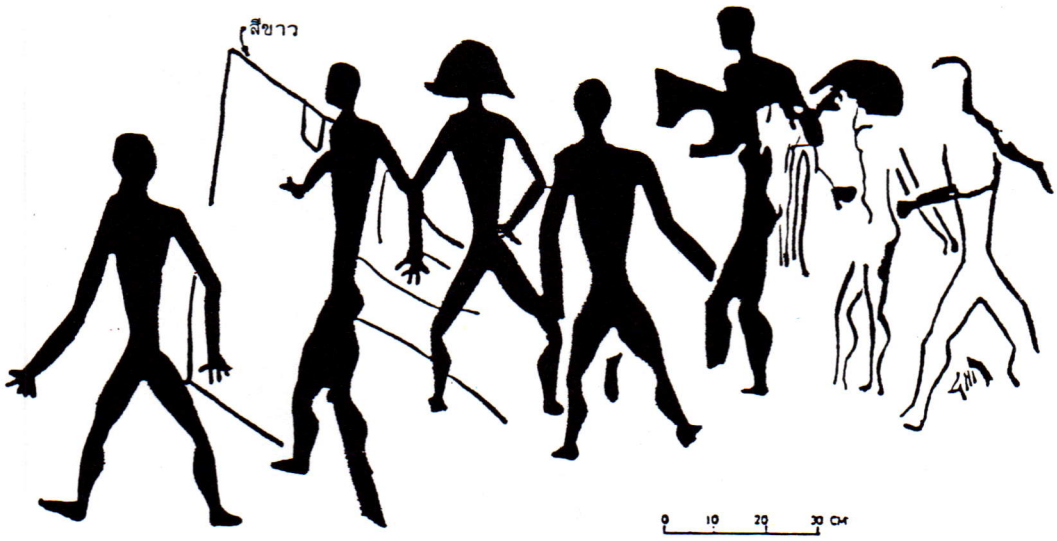

๒๕

ถ้ำคน ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี ภาพคนน่องโต ๗ คน เขียนแบบเงาทึบ (silhouettes) ๕ คน และแบบโครงนอก (outline) ๒ คน คนกลางคือคนที่ ๔ ดูจากซ้ายไปขวา เขียนแสดงอวัยวะเพศชายไว้ด้วย ส่วนคนที่ ๕ คล้ายกับว่ากำลังหามอะไรบางอย่าง ซึ่งน่าจะเป็นสัตว์แต่ไม่ชัดเจนนัก ส่วนภาพลายเส้นสีขาวนั้นมีรอยเขียนทับภาพคนที่ ๑ และ ๒ อย่างชัดเจน แสดงว่าได้มีการเขียนเพิ่มขึ้นในภายหลัง ซึ่งเวลาจะแตกต่างกันมากน้อยเท่าใดไม่อาจทราบได้ (ภาพคัดลอก)

ศิลปกรรมซึ่งเป็นสื่อความหมายของชีวิตคนโบราณประเภทหนึ่ง จึงแสดงออกให้เห็นถึงความมั่งคั่ง *(richness)* ในจินตนาการ *(imagination)* ความเชื่อในรูปของนิยาย *(myths)* ฯลฯ จากภาพต่าง ๆ ที่ออกมาเป็นรูปสัญลักษณ์ *(signs* หรือ *symbols)* ก็ดี หรือภาพคล้ายจริงแต่สัดส่วนไม่เป็นไปตามทัศนียภาพที่จริง เช่น ตัวเล็ก ใหญ่ ขาสั้น ขายาว เป็นต้น

เราแบ่งศิลปะประเภทนี้ตามวัตถุประสงค์ของการผลิตเป็น ๒ อย่าง

๑. **ศิลปะเพื่อพิธีการ** ***(ritualistic*** *หรือ* ***ceremonial art)*** คือ ศิลปะที่ทำขึ้นเนื่องในความเชื่อทางศาสนา *(รูปที่ ๒๖)* ขนบประเพณีซึ่งมี *แบบบังคับ* บางประการ บางทีอาจทำลวดลายได้บางลวดลายรูปบางรูป เพราะมีกฎหรือธรรมเนียมประเพณีเคร่งครัดให้ทำลวดลายบางลายได้ บางลายไม่ได้ ภาพมือที่ทำซ้ำ ๆ กัน เป็นร้อย ๆ มือ ๆ ใหม่ทับมือเก่าที่ลบเลือนที่บ้านท่าล้ง ต.ห้วยไผ่ อ.โขงเจียม อุบลราชธานี เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงศิลปะชนิดนี้

๒. **ศิลปะทั่วไป** ***(secular art*** *หมายถึงศิลปะที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา)* เป็นศิลปะ *นอกแบบ* หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า *หลายแบบ* ที่ศิลปินเลือกทำอะไรตามใจชอบไม่ว่าจะเป็นลวดลาย หรือรูปแบบหรือเทคนิควิธีการในการผลิต ศิลปะประเภทนี้ถือว่าเป็นอำนาจหรือกำลังที่มีชีวิต *(living force)* มักทำเรื่องเล่าเหตุการณ์ในสมัย เช่น คนยิงธนู *(รูปที่ ๒๗)* ล่าสัตว์ เลี้ยงสัตว์ *(รูปที่ ๒๘)* ปลูกข้าว *(รูปที่ ๒๙-๓๒)* ฯลฯ

แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีชนหลายเผ่าทำ **ศิลปะถ้ำ** กันอยู่ เช่น พวกบุชแมน *(Bushman)* ในแอฟริกาใต้ อินนุยท์ *(Innuit)* ในภาคเหนือของแคนาดา เบดูอินส์ *(Bedouins)* ในตะวันออกกลาง และ

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดสุวรรณดาราราม อยุธยา แสดงเรื่องพระศรีมโหสถ ซึ่งเป็นชาดกในพุทธศาสนา

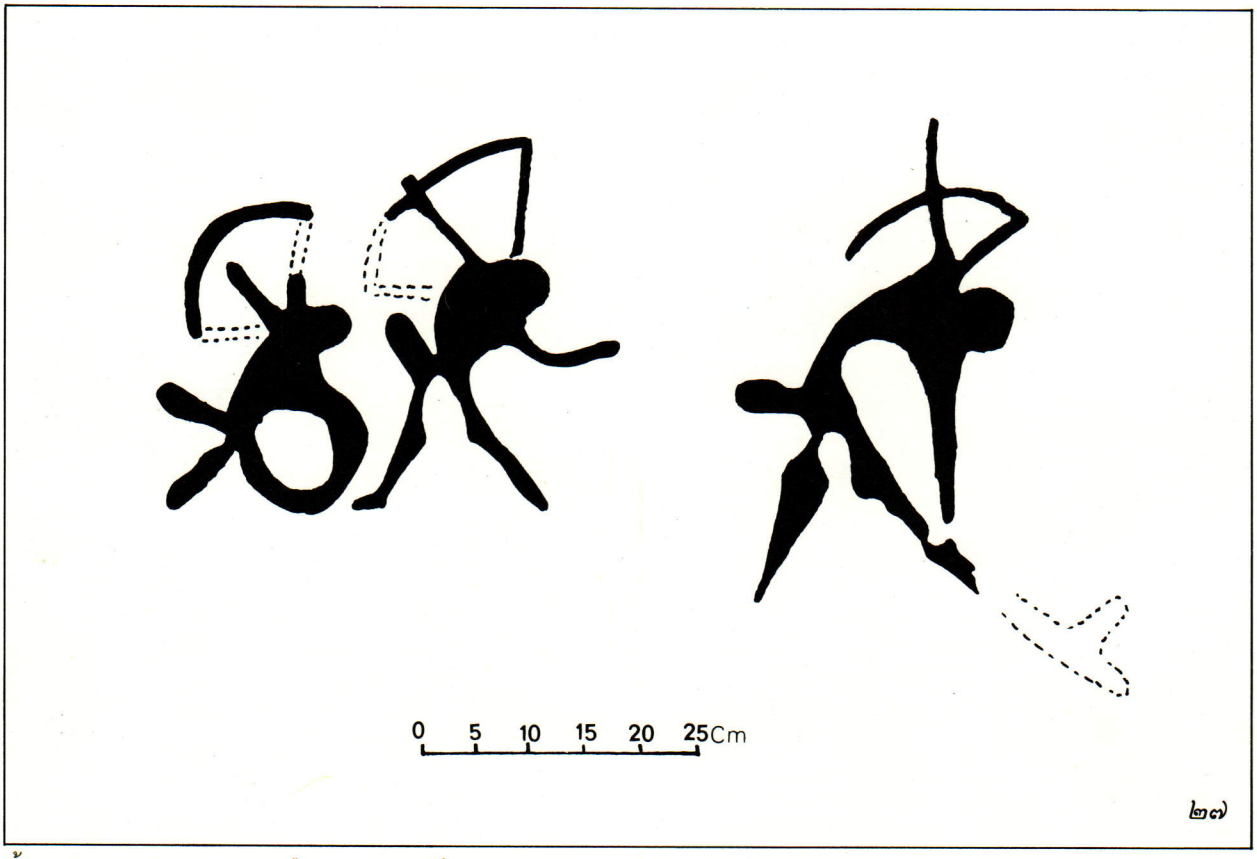

ถ้ำตาด้วง ต.ช่องสะเดา อ.เมือง กาญจนบุรี : ภาพคนยิงธนู (ภาพคัดลอก)

ถ้ำวัว ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี : ภาพการเลี้ยงวัว โปรดสังเกตว่าวัวประเภทมีหนอกเขียนเหมือนจริง แต่เขียนคนไม่ให้เหมือน (ภาพคัดลอก)

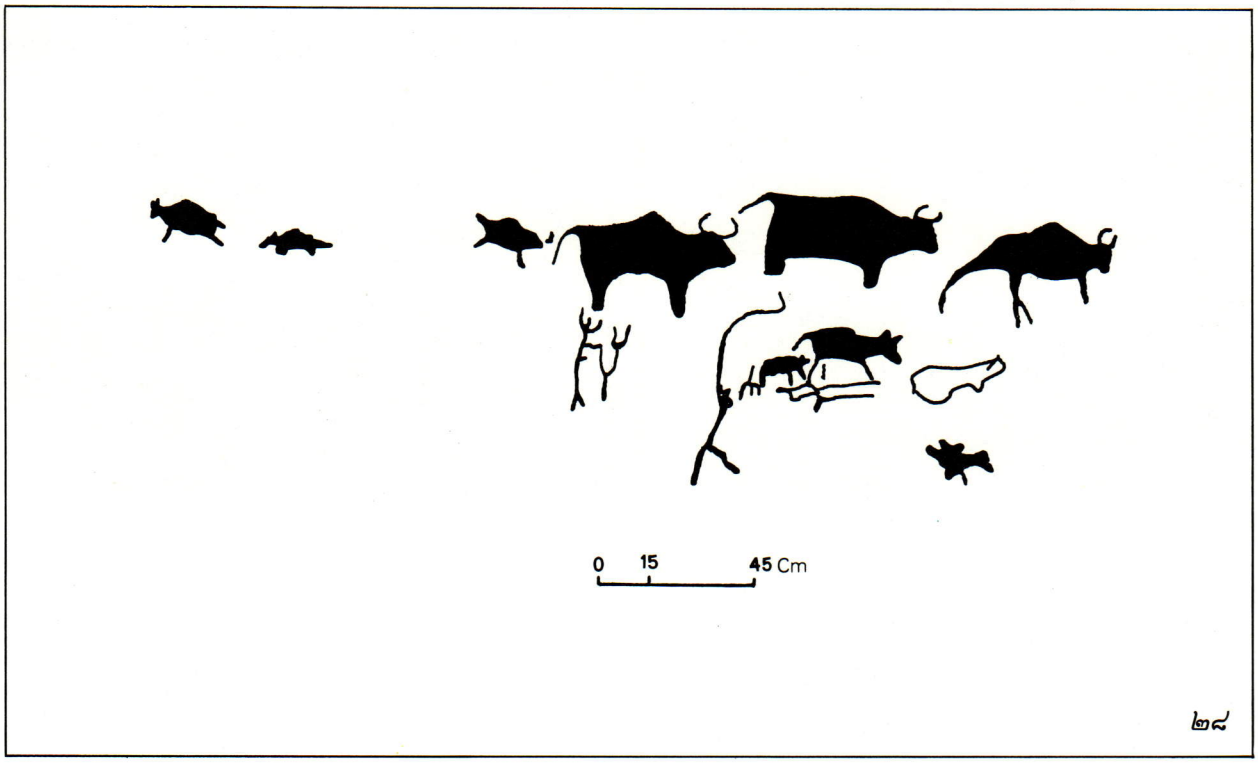

ภาพเขียนสีโบราณที่ผาหมอนน้อย ผาแต้ม โขงเจียม แสดงภาพนาข้าว เปรียบเทียบกับภาพ ๓๐-๓๒ ของวิธีการที่ยังใช้สืบต่อมาจนปัจจุบัน

อรันตา *(Aranta)* ในออสเตรเลีย ฯ ในประเทศเราที่ทำอยู่ก็ตามถ้ำบางแห่งที่อยู่ในบริเวณของสำนักสงฆ์ แต่เทคนิค วัสดุที่ใช้และเรื่องบอกเล่ามักเป็นเรื่องทางศาสนา เช่น ชาดก หรือ พุทธประวัติ ไม่ได้เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตโดยทั่วไปของชุมชนดังเช่นภาพสมัยก่อน พลัง *(power)* และความงาม *(beauty)* ของภาพต่างสมัยจึงแสดงออกต่างกัน

งานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงถึงฝีมือ ความรอบคอบและทักษะ ดังกล่าวนี้บางที่ดูรู้เรื่อง เพราะเห็นความเป็นจริง *(realistic)* แต่บางที่เป็นนามธรรมสูง *(highly abstract)* จึงเป็นที่ถกเถียงกันว่าทำขึ้นเพื่ออะไร

ต่อคำถามที่ว่า เขาทำขึ้น *ทำไม* หรือในทางวิชาการเรียกว่า *การวิเคราะห์ประโยชน์ใช้สอย (functional analysis)* นั้น อภิปรายให้ละเอียดคงจะสับสน เพราะศิลปะนั้นอาจมีประโยชน์ใช้สอยต่างกันในสังคม ด้วยเหตุที่ว่าแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมต่างกัน แม้จะมีสังคมบางสังคมที่มีวัฒนธรรมคล้ายกับสังคมอื่น ๆ บ้าง ก็จะคล้ายเพียงผิวเผินซึ่งมองเห็นในภาพรวมกว้าง ๆ แต่ในรายละเอียดนั้นอาจ

ภาพ ๓๐-๓๒ การเกษตรกรรมปัจจุบันของอีสาน

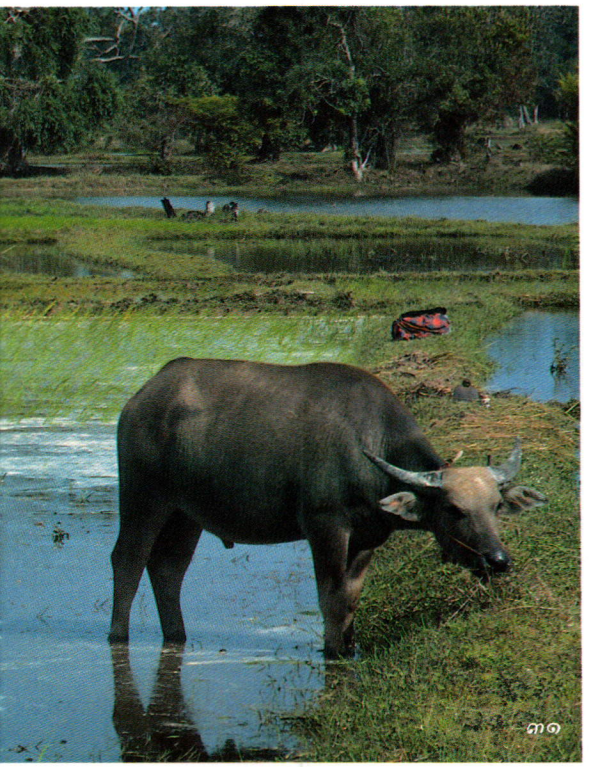
๓๑

๓๒

ต่างกันมาก ฉะนั้นภาพของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสังคมหนึ่ง อาจให้ความหมายอย่างหนึ่ง และมีประโยชน์ใช้สอยอย่างหนึ่ง ที่ไม่อาจถือได้ว่าเป็น *สากล* ---คนไทยใช้ดอกซ่อนกลิ่นในงานศพ ในขณะที่ชาวอินโดนีเซียนำไปปักแจกันประดับโต๊ะอาหารอย่างชื่นชม

การวิเคราะห์ศิลปะถ้ำในประเด็นนี้ จึงทำได้อย่างหยาบ ๆ พอสังเขปได้ว่า

๑. คนโบราณเขาทำขึ้น เพื่อสนองความปรารถนาทางศิลปะของเขา ไม่ว่าจะออกมาอย่างเรียบง่าย หรือซับซ้อนอย่างไรก็ตาม อยากทำก็ทำ เพราะสัญชาตญาณทางศิลปกรรม เป็นสมบัติเดิมของจิตใจมนุษย์อยู่แล้ว การทำศิลปะ จึงเป็นความโน้มเอียงทางธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์เท่านั้นเอง ลองดูสิ่งของเครื่องใช้ใกล้ ๆ ตัวเรา จะเห็นว่ามีการประดิษฐ์เพิ่มเติมจากประโยชน์ใช้สอยแทบจะทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นมีด ที่เขี่ยบุหรี่ ไม้บรรทัด สมุด ดินสอ ฯลฯ ซึ่งมีประโยชน์ใช้สอยทั่ว ๆ ไปเป็นสากล แต่มีรูปทรงขนาดหรือสีต่าง ๆ นานา

๒. มนุษย์เป็นนักปฏิบัติ เมื่อเขียนหรือทำรูปอะไรขึ้นมา ก็ปรารถนาจะให้บันดาลความสมหวังแก่ตน เป็นเหมือนมนต์หรือคำอธิษฐานอย่างที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า *sympathetic magic* คล้าย ๆ กับสังข์ทองเรียกเนื้อเรียกปลาเหมือนกัน ภาพที่คนโบราณสร้างขึ้นตามถ้ำเพิงผา และหน้าผาต่าง ๆ จึงไม่เพียงแต่เป็นบันทึกเหตุการณ์หนึ่ง ๆ ในสมัยของเขาเท่านั้น แต่ยังเชื่อว่าภาพที่สร้างขึ้นมาเป็นสิ่งควบคุมกำลังธรรมชาติ *(forces of nature)* ได้ด้วย เมื่อต้องการสัตว์ชนิดไหนก็เขียนรูปสัตว์ชนิดนั้นไว้ เพื่อมันจะได้แพร่พันธุ์ต่อไปมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของคนและชุมชนนั่นเอง

บทที่ ๕
เทคนิคการเขียนภาพ

แหล่งศิลปะถ้ำในเมืองไทย มีรูปเขียน *(pictographs)* มากกว่าภาพที่เกิดจากการแกะสลัก หรือขูดขีดลงไปในเนื้อหิน *(petroglyphs)* ทั้ง ๒ ประเภทมีเทคนิคการทำหลายอย่างเหมือนกัน แต่ภาพเขียนนั้นดูจะมองได้เป็นรูปธรรมมากกว่าประเภทแกะหรือขูดขีด ซึ่งมักจะทำเป็นรูปสัญลักษณ์มากกว่าอย่างอื่น ๆ ฉะนั้นเพื่อให้เห็นตัวอย่างกันชัดเจน เรามาดูภาพเหล่านั้นดีกว่าว่าเขาทำอะไรบ้างและทำอย่างไร

ภาพต่าง ๆ นั้นมีลักษณะหรือการแสดงออกหลายอย่าง บางภาพมองแล้วรู้ทันทีว่าเป็นรูปอะไร บางภาพดูแล้วดูอีก คิดแล้วคิดอีก ก็ยังไม่แน่ใจว่าเป็นอะไร เพราะไม่แสดงรูปคล้ายหรือเหมือนที่เป็นจริง ผู้ชมบางท่านใช้มาตรฐานความรู้ของตนเองเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินภาพศิลปะว่าดีหรือไม่ดี ทั้งฝีมือและเทคนิค หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ศึกษาศิลปะประเภทนี้รุ่นแรก ๆ ได้เคยเตือนสติไว้เสมอว่า ศิลปะดั้งเดิม *(primitive art)* แบบนี้เป็น ศิลปะที่มีคุณค่าจริงในตัวของมัน *(intrinsic value)* ภาพที่เรามองว่าห่างไกลจากความถูกต้อง *(correctness)* นั้น ไม่ใช่ขาดทักษะ หรือฝีมือ แต่ศิลปินอาจตั้งใจทำอย่างนั้นก็ได้ ฉะนั้นแก้วไม่จำเป็นต้องเขียนให้เหมือนแก้ว สุนัขอาจเขียนเพียงให้คล้ายสุนัข หรือต้องคิดนานถึงพอจะดูออกว่าคงเป็นรูปสุนัข เพราะจริง ๆ แล้ว แม้ศิลปินที่มีทักษะและฝีมือทัดเทียมกัน ก็ยังเขียนของสิ่งเดียวกันต่างกันได้ เพราะแต่ละคนไม่จำเป็นต้องมองของชิ้นเดียวกันนั้นเหมือนกัน

ในบทนี้ เราจะแสดงภาพจากเทคนิคหรือแบบต่าง ๆ

๑. เทคนิคการเขียนภาพคน

๒. เทคนิคการเขียนภาพสัตว์

๓. เทคนิคการทำภาพมือ

๔. การทำรูปรอยลงในหิน

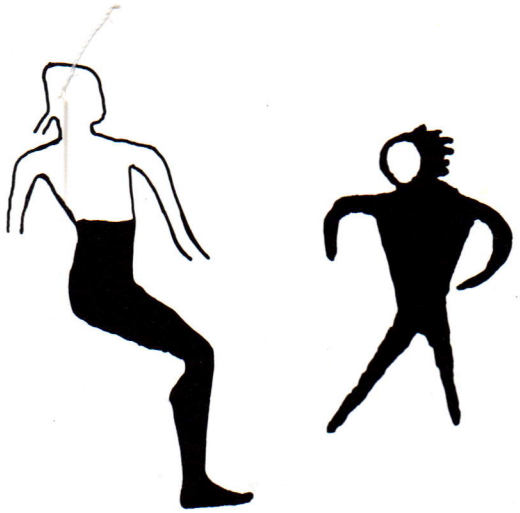

๓๓

ซ้าย : ถ้ำลายแทง อ.ภูกระดึง เลย
ขวา : ถ้ำลาย อ.โพธิ์ไทร อุบลราชธานี
(ภาพคัดลอก)

เทคนิคการเขียนภาพคน

มี ๔ แบบด้วยกัน คือ แบบเงาทึบ *(silhouette)* แบบโครงร่างภายนอก *(outline)* แบบเงาทึบบางส่วน *(partial silhouette)* แบบกิ่งไม้ *(stick figures)* และสัญลักษณ์ *(signs)*

๑. เขียนแบบเงาทึบ มี ๒ แบบ

๑.๑ เน้นสัดส่วน เช่น ไหล่กว้าง น่องโต

๑.๒ ไม่เน้นสัดส่วนมากนัก บางครั้งมองเหมือนสัตว์ประเภทลิง ค่าง ชะนี

(ที่ อ.โขงเจียมมีรูปคนเขียนด้วยวิธีนี้ ถืออาวุธอยู่ด้วย)

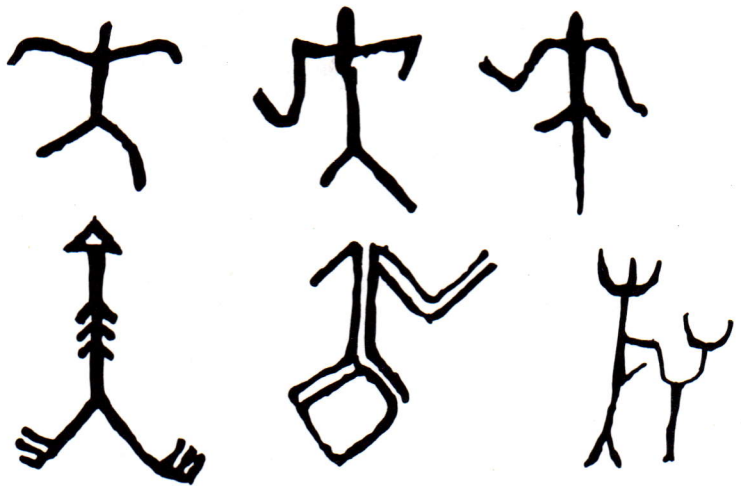

๓๔

บนซ้าย : ถ้ำเดิ่น อ.โพธิ์ไทร อุบลราชธานี (ภาพคัดลอก)
บนกลาง : ถ้ำอาจารย์คำห่วง ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี (ภาพคัดลอก)
บนขวา : ถ้ำมโหฬาร อ.ภูกระดึง เลย (ภาพคัดลอก)
ล่างซ้ายและกลาง : ถ้ำอาจารย์คำห่วง (ภาพคัดลอก)
ล่างขวา : ถ้ำคน ภูพระบาท (ภาพคัดลอก)

๒. แบบโครงร่างภายนอก

๒.๑ เขียนสัดส่วนใกล้เคียง

๒.๒ ไม่เน้นสัดส่วน

๓. เขียนแบบเงาทึบบางส่วน

๓.๑ เน้นลักษณะคล้ายจริง

๓.๒ ไม่เน้นสัดส่วนให้เหมือนคนนัก

๓๕

ซ้าย : ถ้ำคน ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี (ภาพคัดลอก)
กลาง : ผาคันธง อ.ภูกระดึง เลย (ภาพคัดลอก)
ขวา : ถ้ำฝ่ามือแดง อ.เมือง มุกดาหาร (ภาพคัดลอก)

๔. แบบกิ่งไม้และสัญลักษณ์ ซึ่งเขียนเส้นเสมอกันตลอดหรือเกือบตลอด

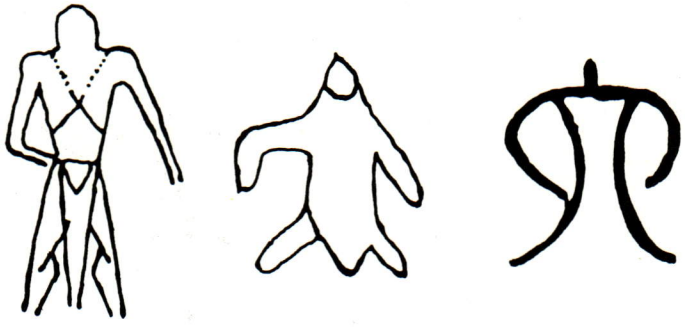

๓๖

ซ้าย : ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี (ภาพคัดลอก)
กลาง : ถ้ำอาจารย์สิม อ.โขงเจียม อุดรธานี (ภาพคัดลอก)
ขวา : ถ้ำลายมือ ๗, อ.โพธิ์ไทร อุบลราชธานี (ภาพคัดลอก)

นอกจากนี้ยังพบว่ามีภาพคนกับอาวุธอยู่จำนวนหนึ่งเป็นประเภทหน้าไม้ ธนู และคันกระสุน ซึ่งยังใช้สืบต่อกันมาตามชนบท จนทุกวันนี้

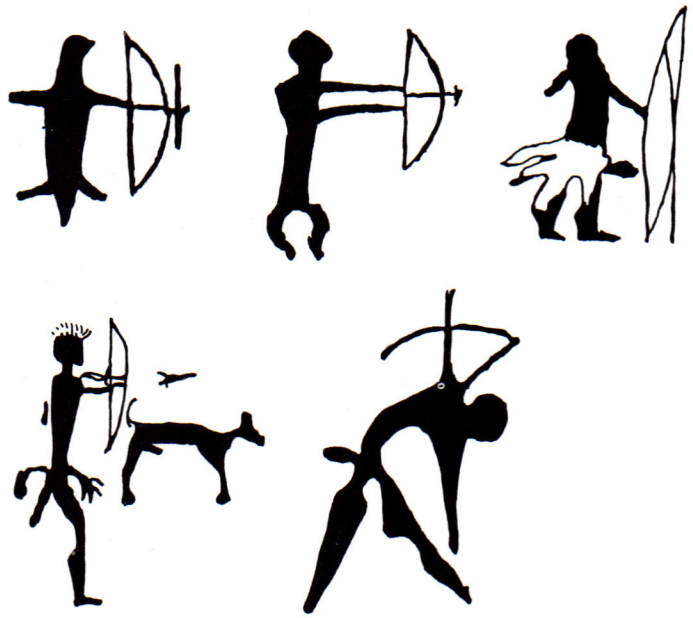

๓๗

แถวบน : จากซ้ายไปขวา (คนที่ ๑ พบที่ผาแต้ม อ. โขงเจียม อุบลราชธานี) เป็นภาพคนเขียนแบบเงาหืบแสดงอวัยวะเพศ แต่ไม่เน้นสรีระให้เหมือนคนมากนัก จนดูคล้ายกับว่าเป็นสัตว์จำพวกลิง ค่าง สิ่งที่ยืนยันแน่นอนว่าเป็นคน คือ อาวุธที่ถืออยู่ในมือมีลักษณะเหมือนหน้าไม้ คนที่ ๒ (พบที่เพิงหินห้วยหินลาด อ.บ้านผือ อุดรธานี) เทคนิคการเขียนเป็นแบบเดียวกับคนแรก แต่ต่างกันที่อาวุธซึ่งน่าจะเป็นธนูมากกว่าหน้าไม้ คนที่ ๓ (พบในแหล่งเดียวกับภาพคนที่ ๒) แสดงอวัยวะเพศไว้ด้วย อาวุธที่ถือน่าจะเป็นคันกระสุน (ภาพคัดลอก)

แถวล่าง : คนที่ ๑ นับจากซ้าย คือ ภาพนายพรานกำลังยิงธนูกับหมาพรานซึ่งเลี้ยงไว้ช่วยงาน และออกล่าสัตว์ พบที่เขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา ลูกดอกที่ยิงออกไปมีแต่หัว ในที่นี้ช่างเขียนเจตนาจะแสดงให้เห็นเพียงเท่านี้จึงไม่มีภาพของตัวลูกดอกด้วย เรื่องหัวลูกดอกนี้ ชาวอีสานบางกลุ่มยังใช้กระดูกฝนให้แหลม (ต่อมาใช้สังกะสีม้วนให้ปลายแหลม) เสียบที่ปลายตัวลูกดอกที่ทำด้วยไม้ไผ่ เวลายิงสัตว์หัวลูกดอกจะติดอยู่ที่ตัวสัตว์ สัตว์วิ่งก็จะสะบัดเอาตัวลูกดอกที่เป็นไม้ออก พรานผู้ล่าก็จะเก็บเอาตัวลูกดอกนั้นมาใช้อีก ชาวอีสานเรียกหัวลูกดอกว่า "ลูกเห็ม" ภาพนายพรานที่เขาจันทน์งามนั้นน่าจะใช้ลูกเห็มด้วยเหมือนกัน คนที่ ๒ เป็นภาพคนยิงธนู จากถ้ำตาด้วง กาญจนบุรี เป็นภาพคนยิงธนู น้าวสุดแรงยิงขึ้นฟ้า ซึ่งน่าจะยิงสัตว์ประเภทนก หรือสัตว์บนต้นไม้

เทคนิคการเขียนภาพสัตว์

ภาพสัตว์ส่วนมากมักจะเขียนให้เห็นด้านข้าง เพราะมีพื้นที่ให้รายละเอียดของสรีระและลักษณะบางอย่างชัดเจนได้ดีกว่าด้านหน้าตรง *(ยกเว้นสัตว์ประเภท เต่า ตะพาบน้ำ และกบ)* มีเทคนิคการเขียนที่รวบรวมได้ดังนี้

๑. **เขียนแบบเงาทึบ** เป็นการเขียนภาพสัตว์ทั่ว ๆ ไปและเกือบทุกชนิด เพราะให้สัดส่วนที่ใกล้ความจริงมากที่สุด

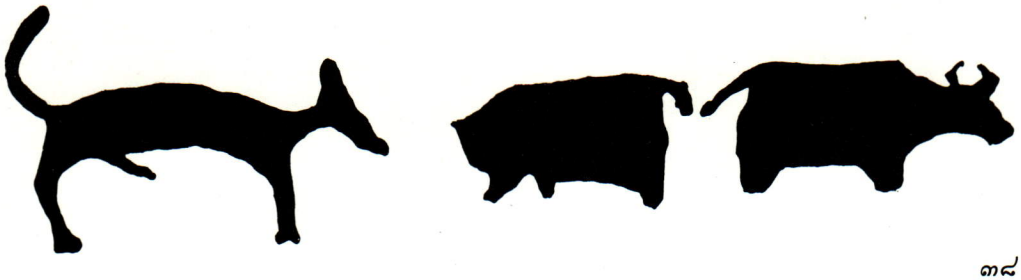

๓๘

ซ้าย : เขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา (ภาพคัดลอก)
กลาง : ถ้ำผาม้อง อ.ภูกระดึง เลย (ภาพคัดลอก)
ขวา : ถ้ำวัว ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี (ภาพคัดลอก)

๒. **เขียนเส้นโครงร่างภายนอก**

๒.๑ เขียนเส้นโครงนอก

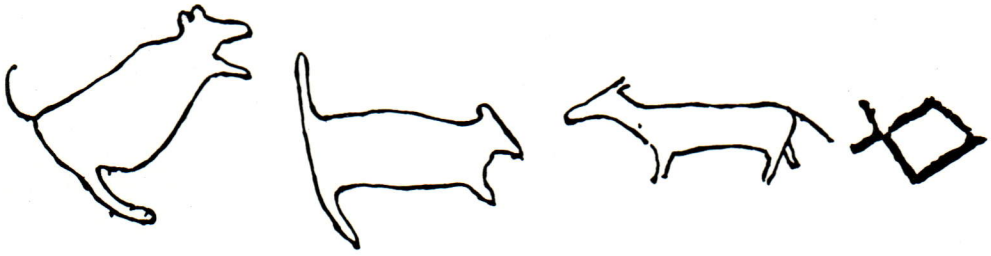

๓๙

ภาพที่ ๑ และ ๒ จากซ้าย : ถ้ำลายแทง อ.ภูกระดึง เลย (ภาพคัดลอก)
ภาพที่ ๓ จากซ้าย : ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี (ภาพคัดลอก)
ภาพที่ ๔ จากซ้าย : ถ้ำลาย ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี (ภาพคัดลอก)

๒.๒ เส้นโครงนอกและลวดลายประดับข้างใน

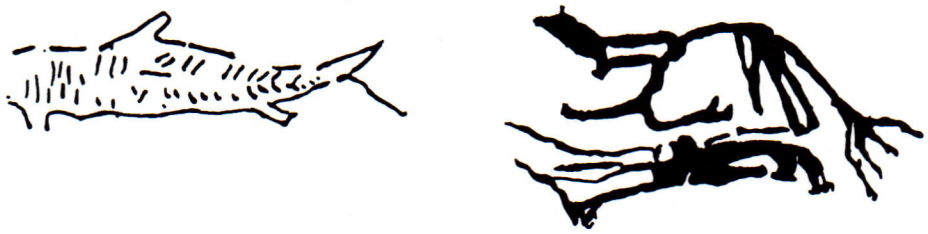

๔๐

ซ้าย : ถ้ำอาจารย์สิม (ภาพคัดลอก)
ขวา : ถ้ำผาม้อง (ภาพคัดลอก)

๓. เขียนแบบเงาทึบ ผสมกับลายเส้น

๔๑

ซ้าย : ผาแต้ม (ภาพคัดลอก)
ขวา : ถ้ำลายแทง (ภาพคัดลอก)

เทคนิคการทำภาพมือ

ภาพมือเป็นภาพชนิดเดียวที่ใคร ๆ ก็ทำได้ ไม่เหมือนกับภาพชนิดอื่นที่ต้องใช้ทักษะและฝีมือ เราจึงพบว่าภาพมือนั้นมีหลายขนาดด้วยกัน แม้แต่เด็กเล็ก ๆ ก็ทำได้ การทำภาพมือในภาคอีสานนับว่าก้าวหน้าไปไกลทีเดียว นอกจากเราจะเห็นว่าภาพมือแบบพ่นกับแบบมือทาบเป็นการทำภาพมือธรรมดา ๆ ที่เหมือนกันในแหล่งภาพเขียนสีต่าง ๆ ของโลกแล้ว แต่ในภาคอีสานยังได้พัฒนาการทำภาพมือออกไปเป็นแบบประดิษฐ์ อันเป็นลักษณะเฉพาะของตน แพร่กระจายในภาคนี้เท่านั้น ซึ่งพอจะรวบรวมเทคนิคการทำเท่าที่พบในขณะนี้ คือ

๑. **ภาพมือแบบทาบ**

- ๑.๑ ใช้สีทาที่ฝ่ามือ แล้วทาบลงบนผนังหิน จะได้ภาพมือที่สีไม่ติดตามข้อและอุ้งมือ
- ๑.๒ ทำเหมือนวิธีแรก แล้วเติมสีส่วนที่ขาดให้เต็ม
- ๑.๓ ใช้มือทาสี *(ที่ข้น)* แล้วขูดสีบางส่วนออกจากนิ้วและอุ้งมือ แล้วทาบลงบนผนังหิน

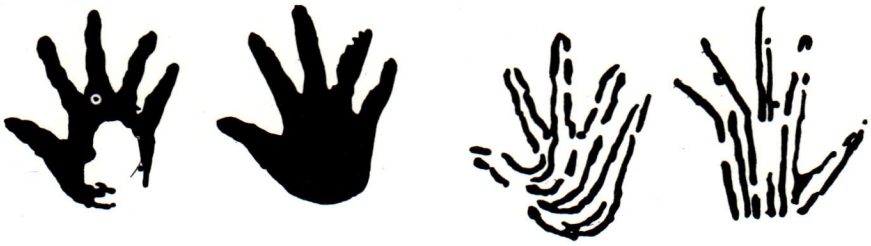

๑.๑ ๑.๒ ๑.๓

๔๒

ภาพมือแบบนี้พบทั่วไป (ภาพคัดลอก)

๒. ภาพมือแบบพ่น

๒.๑ ใช้มือทาบลงบนผนังหินแล้วพ่น

๒.๒ ใช้ทำแบบวิธีแรกแล้วระบายสีทึบตามละอองสีเกาะรอบ ๆ ฝ่ามือ

๒.๓ ทำแบบวิธีแรก แล้วเขียนลวดลายลงบนรอยนิ้วและอุ้งมือ

๒.๔ ใช้วัสดุบางอย่าง *(ดินเหนียวหรือขี้ผึ้ง)* ติดเป็นรูปมือบนผนังหินแล้วพ่น

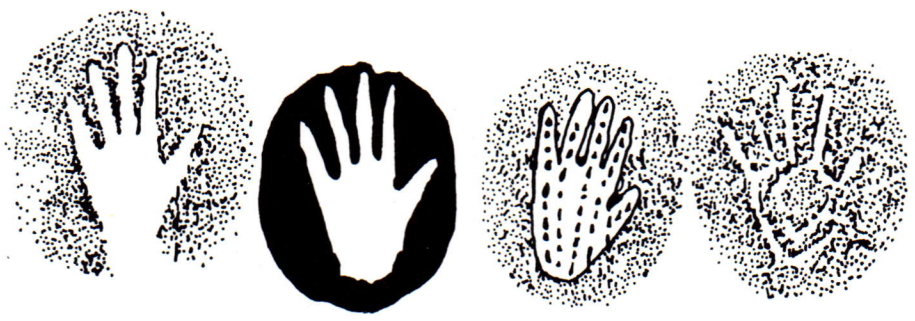

๒.๑ ๒.๒ ๒.๓

๔๓

ภาพมือพ่น ๒.๑ และ ๒.๒ พบทั่วไป ๒.๓ (ซ้าย) พบที่ถ้ำพระอานนท์ อ.โขงเจียม (ภาพคัดลอก)
๒.๓ (ขวา) พบที่บ้านปากลา อ.โขงเจียม (ภาพคัดลอก)

๓. ภาพมือเขียนเป็นลายเส้น

๓.๑ เขียนโดยอิสระ

๓.๒ เขียนภาพโดยใช้มือทาบลงเป็นแบบแล้วเขียนเส้นลงบนรอบ ๆ นิ้วและฝ่ามือ

๓.๓ เขียนแบบวิธีแรก แล้วเขียนลวดลายลงบนภาพฝ่ามือ

๔๔

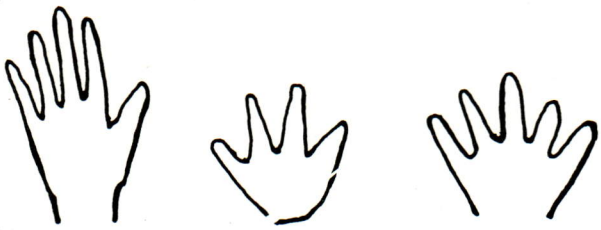

๓.๑ ๓.๒

๓.๓

ภาพมือ ๓.๑ พบที่ถ้ำตีนแดง อ.เมืองมุกดาหาร ๓.๒ ซ้าย พบที่ถ้ำแต้มโงนจะพะ อ.โขงเจียม (ภาพคัดลอก) ๓.๒ ขวา พบที่ ผาแต้ม โขงเจียม และ ๓.๓ พบที่ถ้ำพระอานนท์ อ.โขงเจียม (ภาพคัดลอก)

๔. ภาพมือเขียนแบบระบายสีทึบ

เป็นภาพมือที่เขียนขึ้นโดยอิสระไม่ใช้มือทาบเป็นแม่แบบ บางครั้งจะเห็นว่ามีเพียง ๔ นิ้ว

ภาพมือมีสี่นิ้ว ๒ ภาพ จากถ้ำแต้มโงนจะพะ และอีกภาพหนึ่งมีห้านิ้ว จากถ้ำสุวรรณคูหา อ.สุวรรณคูหา อุดรธานี (ภาพคัดลอก)

๔๕

ถ้ำผาแดง เขากระดานเลข อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

การทำรูปรอยลงในหิน

ได้กล่าวถึงเทคนิคนี้แล้วในบทแรกว่า มีหลายวิธี คือ การฝน *(abrading)* การจาร *(engraving)* การขูดขีด *(scratching)* และการแกะหรือตอก *(pecking)* ซึ่งในบางประเทศเช่น ออสเตรเลีย จำแนกแต่ละวิธีย่อยออกไปอีกมากมาย เพราะมีผู้ศึกษาศิลปะประเภทนี้มาก และศึกษากันมานานแล้ว ของเราเพิ่งเริ่มกันจริง ๆไม่นานมานี้ ผู้ศึกษาก็ยังมีจำนวนน้อยอยู่ และยังพบน้อยแหล่ง ทั้งยังมีลักษณะไม่ค่อยเตะตาคนอีกด้วย บางคนอาจเคยพบแต่ไม่ทราบว่าเป็นอะไร

ภาพที่เกิดจากเทคนิคดังกล่าวนี้ส่วนมากเป็นภาพสัญลักษณ์ บางแห่งอยู่กับภาพเขียนและบางแห่งทำแต่ภาพลักษณะนี้อย่างเดียว

ตัวอย่างของภาพในหิน ที่แสดงให้เห็นต่อไปนี้มาจาก

๑. ถ้ำผาแดง เขากระดานเลข อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก แสดงเทคนิคการตอกสลักผสมกับการฝน *(pecking and abrading technique)* *(รูปที่ ๔๖)*

๒. ถ้ำผาลาย ภูผายนต์ บ.นาผาง ต.กกปลาซิว อ.เมือง จ.สกลนคร แสดงเทคนิคฝน *(abrading)* เป็นภาพลายเรขาคณิต คน และสัตว์ซึ่งนับเป็นแห่งแรกของประเทศ ที่แสดงภาพของสิ่งที่มีอยู่จริง *(representational items)* จำนวนมาก และชัดเจน *(รูปที่ ๔๗)*

๓. ถ้ำเสือตก ที่ภูเก้า อ.โนนสัง จ.อุดรธานี แสดงเทคนิคการฝนเป็นร่อง ๆ เป็นภาพต่าง ๆ ซึ่งมองแล้วอาจเป็นรูปเครื่องมือเครื่องใช้บางชนิด *(รูปที่ ๔๘)*

ถ้ำผาลายภูผายนต์ อ.เมือง สกลนคร (ภาพถ่าย)

๔๘. ถ้ำเสือตก ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี (ภาพคัดลอก)

๔. ถ้ำมื้ม ภูเก้า บ้านดงบาก ต.นิคมพัฒนา อ.โนนสัง จ.อุดรธานี แสดงเทคนิคการฝนลงในบริเวณหินสีน้ำตาลเข้ม เป็นลายเรขาคณิต *(รูปที่ ๔๙ และ ๕๐)*

๔๙

ถ้ำมื้ม ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี (ภาพคัดลอก)

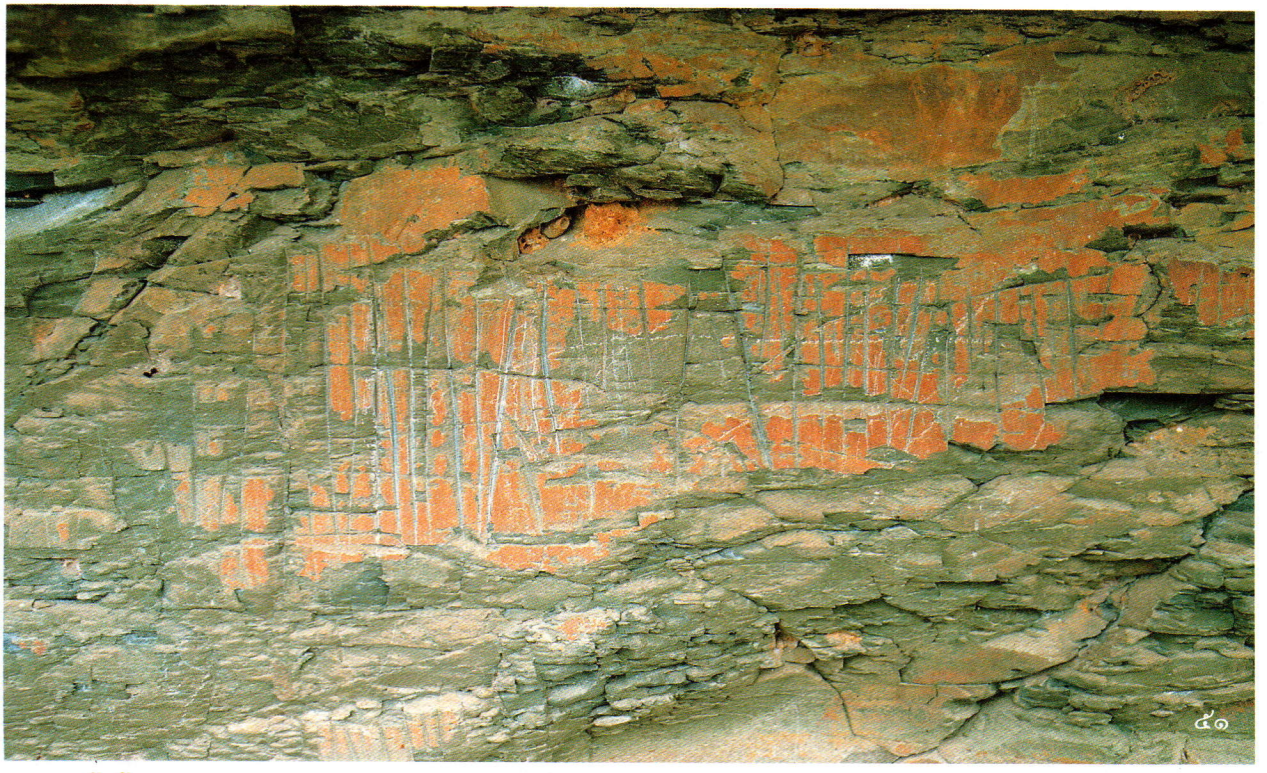

(บน) ถ้ำมื้ม ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี
(ล่าง) ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี

๕. ผาแต้ม ต.ห้วยไผ่ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี มีภาพทำรอยเป็นเส้นต่าง ๆ เรียงกันเป็นแถวค่อนข้างเป็นระเบียบแสดงความจงใจ และใช้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง *(รูปที่ ๕๑)*

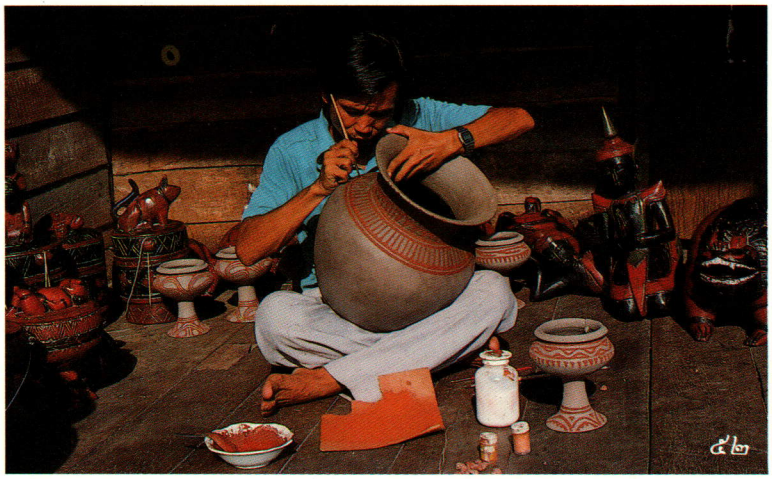

นอกจากแหล่งเหล่านี้แล้ว ที่อื่น ๆ ก็พบบ้างโดยปนอยู่กับภาพเขียนซึ่งคนทั่วไปมองข้ามไปเพราะไม่เด่นจนสะดุดตา เมื่อท่านมีโอกาสไปชมแหล่งศิลปะถ้ำที่แม้จะมีแต่ภาพเขียนสี ก็ควรมองหาภาพที่เกิดจากเทคนิคดังกล่าวไว้บ้าง ดีไม่ดี ท่านอาจจะเป็นผู้ค้นพบศิลปะล้ำค่าก็ได้ เพราะว่ากันตามจริงแล้ว แหล่งต่าง ๆ ที่เล่าถึงในบทต้น ๆ และรายชื่อแหล่งที่แจกแจงไว้ในบทต่อไปนั้น เป็นการค้นพบของชาวบ้านก่อนเกือบทั้งสิ้น นักวิชาการเป็นผู้มาทีหลัง แต่ทำการศึกษาและเผยแพร่ให้เป็นที่รู้กันมากยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง

สี กาว และ พู่กัน

ภาพเขียนสีในประเทศเราส่วนมาก เขียนสีแดง สีเหลือง ขาว และดำมีน้อย สีเหล่านี้เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนมากเป็นแร่ เช่น สีแดง มาจากเหล็กออกไซด์ *(iron oxide)* เช่น ฮีเมไทต์ *(haematite)* เมื่อไม่มีก็อาจทำขึ้นมาได้โดยเอาดินมาเผาเป็นอิฐสีแดง แล้วบดเป็นผงสีใช้งานได้ หรือจะย่างหรือปิ้งดินเทศสีเหลือง *(yellow ochre)* ก็จะได้สีแดงเช่นกัน

สีเหลืองมาจากเหล็กออกไซด์อีกชนิดหนึ่งคือ ไลโมไนท์ *(limonite)* สีขาวจะมาจากชอล์ค ดินขาว *(kaolin)* หรือแร่ประเภทยิปซัม *(gypsum)* ก็ได้ หรือสีดำก็มาจากแหล่งหลายอย่างได้ เช่น ถ่าน แร่แมงกานีส หรือแกรฟไฟท์เผา *(roasted graphite)* ก็ได้

แร่หรือดินอาจบดด้วยครกกับสาก หรือฝนกับแท่งหินทรายก็ได้ จะได้ผงละเอียดกว่าการตำด้วยซ้ำไป นักเขียนสีลายหม้อบ้านเชียงสมัยใหม่ ใช้ก้อนสีฝนบนกระดาษทราย เพื่อเอาผงสี

สีเหล่านี้คงจะไม่ได้ใช้เขียนภาพเขียนสีแต่เพียงอย่างเดียว อาจใช้โรยศพดังที่พบหลายแห่งในประเทศเรา หรือเขียนตัว *(body paint)* ก็ได้ ภาพเขียนสีที่เขาปลาร้า มีรูปวัวเขียนตกแต่งลำตัวบาง

(ซ้าย) นายทอง พลสีมา ช่างเขียนสมัยใหม่เขียนลายเลียนแบบหม้อบ้านเชียงสมัยโบราณ ใช้ดินเทศที่ได้มาจากก้อนฮีเม ไทต์ ซึ่งคนบ้านเชียง และคนในละแวกนั้นเรียกตับหินเป็นเนื้อสี

(ขวา) บางท่านเชื่อว่าสีแดงที่ใช้เขียนภาพผนังถ้ำและหม้อลายเขียนสีบ้านเชียงมาจากเมล็ดในดอกของต้นคำแสด

เขาปลาร้า อ.บ้านไร่ อุทัยธานี : ภาพคนจูงวัว...เขียนวัวเหมือนจริง ตกแต่งลำตัวด้วยสี แต่เขียนคนไม่เหมือนจริง

ส่วน เพื่อเตรียมเข้างานพิธี และรูปคนด้วยเหมือนกัน *(รูปที่ ๕๔ และ ๕๕)*

มีสีแล้วต้องมีกาวผสมเพื่อให้สีเหลวและติดทน ก็อาจใช้ไขสัตว์ ไข่ขาว น้ำมันพืช หรือยางไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสลายตัวไปแล้วจนพิสูจน์ไม่ได้ ต้องขอดูที่ชนบางเผ่ายังใช้อยู่ในปัจจุบัน

๕๕. เขาปลาร้า อุทัยธานี : แสดงภาพคนและสัตว์ (สุนัขสองตัว) คนทางซ้ายมือมีเครื่องประดับศีรษะ คนทางขวาเขียนตัวด้วยสี ทั้งสองนุ่งผ้าทิ้งชายหน้าหลัง สิ่งที่น่าสังเกตคือน่องโป่ง เหมือนที่พบทั่วไปในแหล่งศิลปกรรมในอีสาน

ถ้ำลายมือ บ้านดอนกอก ต.บ้านผือ อ.หนองเรือ ขอนแก่น : ภาพลายเรขาคณิตเขียนด้วยพู่กันแล้วแต่งแต้มเป็นจุดด้วยนิ้วมือจุ่มสี

๕๖

ถ้ำดินเพียง ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี : เขียนภาพด้วยพู่กันและก้อนสีแห้ง

๕๗

อนึ่ง สีต่าง ๆ นั้นเป็นอนินทรียวัตถุ *(inorganic material)* ส่วนกาว *(fixative)* เป็นอินทรียวัตถุ ซึ่งตามหลักการหรือทฤษฎีแล้วใช้กำหนดอายุโดยเรดิโอคาร์บอนได้ แต่จริง ๆ กลับปรากฏว่าปริมาณไม่พอ เพราะสูญหายไปตามกาลเวลาเสียมากแล้ว

ภาพเขียนเหล่านั้นเขียนด้วยพู่กันขนาดต่าง ๆ บางแห่งอาจใช้มือใช้นิ้ว เช่น ถ้ำนายบาง ภูพระบาท จ.อุดรธานี และถ้ำลายมือ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น ที่เอานิ้วแตะเป็นจุด ๆ แต่งแต้ม *(รูปที่ ๕๖)* หรือที่ถ้ำดินเพียง ภูพระบาท จ.อุดรธานีอีกเหมือนกัน ที่ใช้ก้อนสีเขียนลงไปเลย

ส่วนจานสี นั้น คงไม่มีปัญหาอะไร เปลือกหอยใหญ่ ๆ เช่น หอยกาบก็ใช้ได้ หินที่เป็นร่องบุ๋มก็ใช้ได้ ธรรมชาติให้ทุกอย่างไว้แล้ว คิดแล้วยังประหลาดใจ ที่สีทาบ้านซึ่งมีคุณภาพดีที่สุดแล้วยังเลือนและจางไปในเวลาไม่กี่ปี แต่ภาพที่เขียนด้วยสีแร่นั้นอยู่ยงมาหลายพันปีแล้ว

บทที่ ๖
แบบศิลปะ และ ความหมาย

นักศึกษาศิลปะดั้งเดิม และนักโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ อธิบายศิลปะถ้ำด้วยศัพท์บัญญัติทางศิลปะ สมัยใหม่บ้างบัญญัติขึ้นมาบ้าง แต่ใช้ไปใช้มาเกิดสับสน จนบางคำมีความหมายเป็นหลายอย่างไป ถึงคราวประชุมทางวิชาการก็เรียกร้องให้ชำระศัพท์ที่บัญญัติไว้ทุกครั้งไป จะได้เป็นภาษาเดียวกันเสียที

ตัวอย่างศิลปะที่เป็นแบบเรียบง่ายนั้น สมัยนี้เรียกว่าศิลปะนาอีฟ *(Naive)* ซึ่งเรียบในรูปแบบหรือเทคนิค และการแสดงออกหรือทั้งหมด เพราะเกิดจากจิตใจและความคิดที่ตรงไปตรงมา ไม่ใช่เพราะฝีมืออ่อนด้อยหรือแสดงลักษณะเสื่อมของศิลปะแต่อย่างใด ที่ทำมาอย่างนั้น

ศิลปะสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือศิลปะของกลุ่มชนนอกสังคมเมืองส่วนใหญ่ก็เป็นประเภทเรียบง่ายเหมือนกัน ซึ่งบางคนยอมรับว่าเป็นศิลปะนาอีฟ แต่บางคนไม่ยอมให้ใช้คำนี้ อ้างว่าศิลปะนาอีฟเกิดขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่แล้วนี้เอง จากแรงบันดาลใจของศิลปะโรแมนติค

การศึกษาพัฒนาการแบบศิลปะ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ว่าอะไรมาก่อนมาหลังนั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะไม่มีชนเผ่าใดจะอยู่ที่เดียวสืบต่อกันเป็นพัน ๆ ปี หรือถ้าจะมีก็คงเป็นจำนวนร้อยปี

แบบที่เป็นธรรมชาติ *(naturalistic)* เห็นง่ายที่สุด ทำได้เหมือนจริงมาก หรือคล้ายจนไม่ต้องเดาก็ทราบว่าเป็นอะไร เช่น สัตว์ต่าง ๆ จนทราบว่าเป็นชนิดไหน พันธุ์ไหน เช่น ปลาโลมา ปลาฉลาม ปลาบึก หรือวัวพันธุ์อินเดีย *(Bos indicus)* คือพันธุ์ที่มีหนอก เป็นต้น บางทีระบุเพศของคน ของสัตว์ ด้วยการเขียนอวัยวะเพศเข้าไป ซึ่งมักเป็นเพศชายหรือตัวผู้ *(รูปที่ ๕๘)* แต่ของเพศหญิงนั้น มีรูปหน้าอกต่างกับผู้ชายชัดเจน

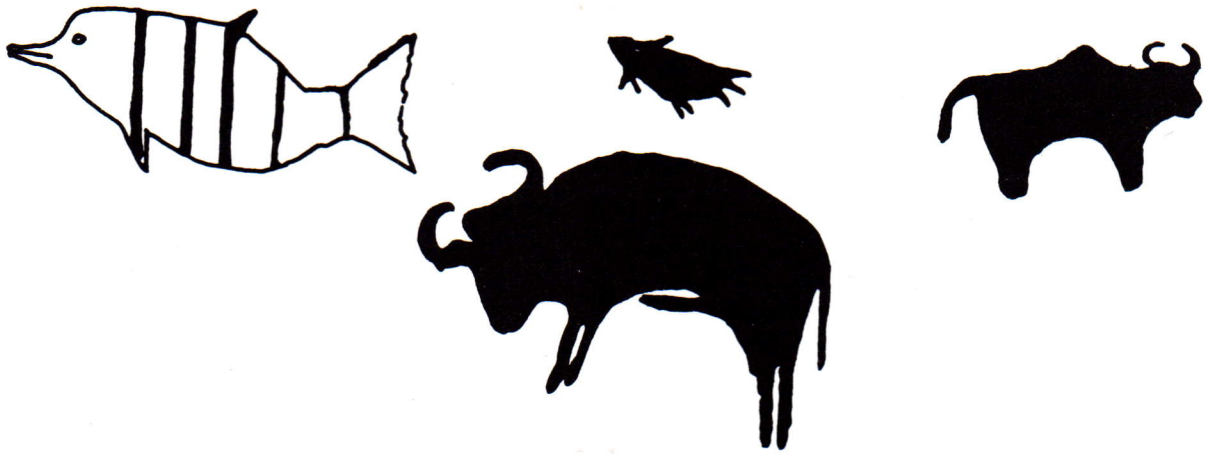

๕๘

ภาพสัตว์ที่เขียนเหมือนจริง จากแหล่งต่าง ๆ : ปลาโลมา (เขาเขียนพังงา) ปลาบึก (ผาแต้ม อุบลราชธานี) วัวกระทิง (ผาม้อง เลย) วัวมีหนอก (ถ้ำวัว อุดรธานี) (ภาพคัดลอก)

สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม *(mammals)* ส่วนใหญ่เป็นสัตว์กินหญ้า *(herbivores)* เช่น ช้างที่ถ้ำพระ ใกล้ภูกระดึง ช้างที่ผาแต้ม โขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี วัวป่า *(banteng)* ที่ถ้ำมโหฬารและผาม้อง ในอำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย และวัวเลี้ยงหรือวัวบ้านที่ถ้ำวัว บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และภูปลาร้า จังหวัดอุทัยธานี หมูป่า ที่เขาจันทน์งาม สีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา เก้ง/กวาง ที่ผาคันธง โขงเจียม และถ้ำมโหฬาร สัตว์ปีก มี ไก่ ที่ถ้ำมโหฬาร สัตว์เลื้อยคลานเป็นแย้ ที่เขาจันทน์งาม และถ้ำลายแทง อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย ส่วนสัตว์น้ำ ก็มีตะพาบน้ำหรือเต่า ปลาบึก ที่ โขงเจียม ปลาฉลาม ที่ถ้ำผีหัวโต จังหวัดกระบี่ ปลาโลมาที่เขาเขียน กุ้งที่เขาพระอาดเฒ่า ในอ่าวพังงา *(รูปที่ ๕๙)*

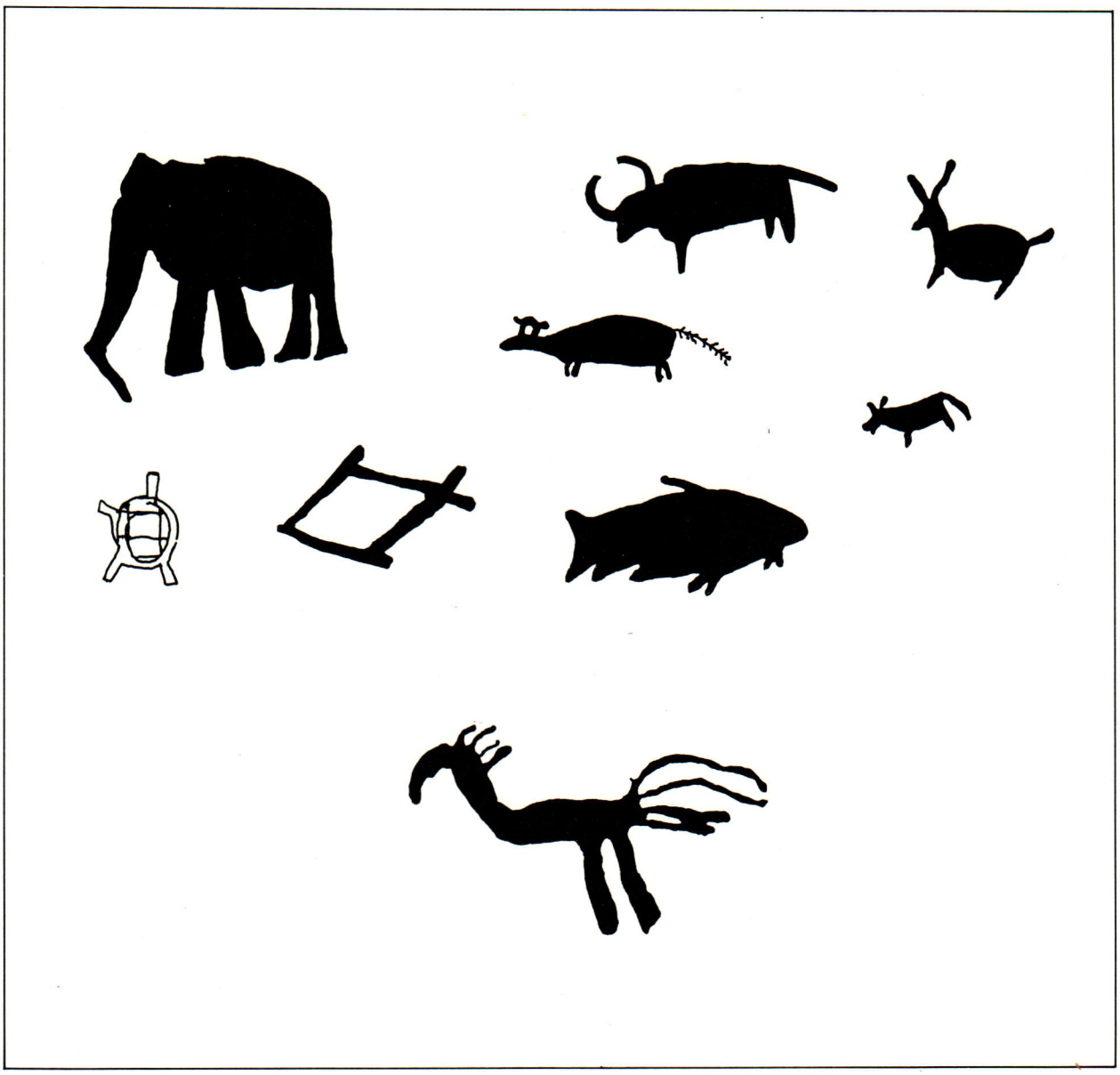

ภาพสัตว์จากแหล่งต่าง ๆ : ช้าง (ผาหมอน โขงเจียม อุบลราชธานี) วัวและไก่ (ถ้ำมโหฬาร ภูกระดึง เลย) เก้ง/กวาง (ถ้ำรูป อ.ไทรโยค กาญจนบุรี) กวาง (ผาหมอน-น้อย โขงเจียม อุบลราชธานี) เต่า/ตะพาบ-น้ำ สุนัขป่า และปลาบึก (ผาแต้ม โขงเจียม อุบลราชธานี) ปลาเป็นรูปโครงร่าง (ถ้ำลาย บ้านผือ อุดรธานี) (ภาพคัดลอก)

หมาบ้านหรือหมาเลี้ยง มีที่เขาจันทน์งาม โขงเจียม ผาคันธง *(กิ่งอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น)* และเขาปลาร้า อุทัยธานี ส่วนหมาป่าเห็นเป็นฝูงที่ ผาแต้มโขงเจียม

ในยุโรปเรียกศิลปะที่ทำแต่รูปสัตว์อย่างเดียวว่า **ศิลปะรูปสัตว์** ***(animal art)*** ซึ่งเป็นศิลปะถ้ำแบบที่เก่าที่สุด คือ มีอายุราว ๒ - ๓ หมื่นปีมาแล้ว ภาพสมัยนั้นส่วนใหญ่เป็นสัตว์กินพืช มีรูปสัตว์ที่กินเนื้อน้อยและรูปคนน้อย ที่น่าแปลกก็คือ ทำรูปสัตว์สวยงามมาก แต่รูปคนนั้นกลับหยาบเหมือนภาพบางแห่งของไทยเช่นกัน เช่นที่ถ้ำมโหฬาร *(เลย)* ถ้ำผีหัวโต *(กระบี่)* ถ้ำวัว *(อุดรธานี)* เขาเขียน *(พังงา)* ฯลฯ

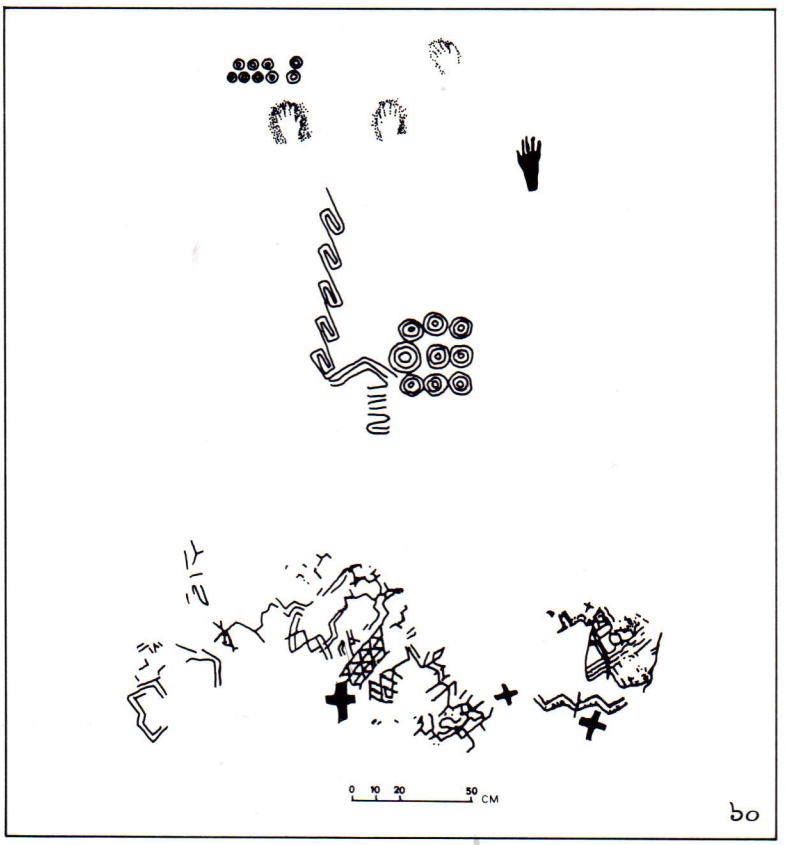

๖๐

ภาพสัญลักษณ์ บน : ผาคันธง กิ่ง อ.ภูผาม่าน ขอนแก่น ล่าง :เพิงหินหลังภูถ้ำมืด อ.โขงเจียม อุบลราชธานี (ภาพคัดลอก)

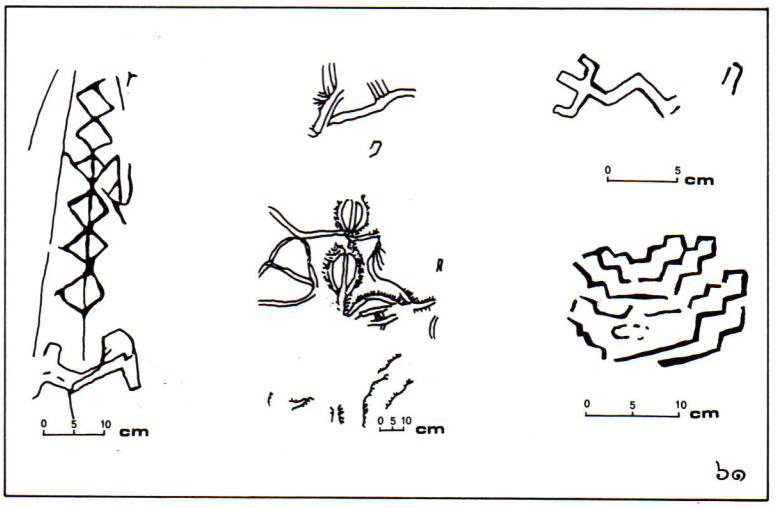

๖๑

ภาพสัญลักษณ์ ซ้าย : เพิงหินห้วยหินลาด อ.บ้านผือ กลาง : ถ้ำไก่ อ.บ้านผือ ขวาบน : ถ้ำคน อ.บ้านผือ และขวาล่าง : ถ้ำเต่า อ.บ้านผือ อุดรธานี (ภาพคัดลอก)

ภาพที่เป็นธรรมชาติ *(naturalistic/naturalism)* นั้นเรียกได้อีกอย่างว่า **สัจนิยม** *(realistic/realism)* คือ เขียนวัวเป็นวัว หรือหมาเป็นหมา แสดงท่าทางอย่างใดอย่างหนึ่งชัดเจน ตรงกันข้ามกับภาพคตินิยม *(idealism)* และสัญลักษณ์ *(symbolism)* ซึ่งจะไม่เป็นไปตามธรรมชาติ *(non naturalistic)* โดยเฉพาะอย่างหลังมักเป็นเครื่องหมาย *(signs)* ที่ไม่มีใครกล้าพูดเต็มปากเต็มคำว่ารู้ความหมายที่เขาเขียนสื่อสารกัน *(รูปที่ ๖๐ และ ๖๑)*

๑
๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕

เครื่องหมายจราจรบนทางหลวงว่าด้วยป้ายบังคับ เป็นภาพสัญลักษณ์อย่างหนึ่งซึ่งคนขับรถเป็นต้องรู้ แต่คนขับรถไม่เป็นอาจไม่รู้ เพราะไม่ได้เรียน

๑. *ป้ายให้รถสวนทางมาก่อน*
๒. *ป้ายห้ามแซง*
๓. *ป้ายห้ามเข้า*
๔. *ป้ายห้ามกลับรถ*
๕. *ป้ายห้ามเลี้ยวซ้าย*
๖. *ป้ายห้ามเลี้ยวขวา*
๗. *ป้ายห้ามรถยนต์*
๘. *ป้ายห้ามรถบรรทุก*
๙. *ป้ายห้ามรถจักรยานยนต์*
๑๐. *ป้ายห้ามรถพ่วง*
๑๑. *ป้ายห้ามรถจักรยาน*
๑๒. *ป้ายห้ามรถสามล้อ*
๑๓. *ป้ายห้ามรถยนต์สามล้อ*
๑๔. *ป้ายห้ามรถจักรยานยนต์หรือรถยนต์*
๑๕. *ป้ายห้ามรถจักรยาน รถสามล้อและรถจักรยานยนต์*
๑๖. *ป้ายห้ามล้อเลื่อนลากเข็น*
๑๗. *ป้ายห้ามรถแทรกเตอร์*
๑๘. *ป้ายห้ามใช้เสียง*
๑๙. *ป้ายห้ามจอดรถ*
๒๐. *ป้ายห้ามหยุดรถ และ*

๒๑ - ๒๕ *ว่าด้วยป้ายเตือน ดังนี้*

๒๑. *ป้ายทางข้ามรถไฟมีเครื่องกั้นทาง*
๒๒. *ป้ายทางข้ามรถไฟไม่มีเครื่องกั้นทาง*
๒๓. *ป้ายคนข้ามทาง*
๒๔. *ป้ายโรงเรียนระวังเด็ก*
๒๕. *ป้ายระวังสัตว์*

๑

๒

๓

๔

๕

๖

๗

๖๓

ภาพสัญลักษณ์บางภาพในปัจจุบันก็บอกสาระ ไม่ได้ทั้งหมดต้องใช้อักษรกำกับด้วย

๑. *ป้ายหยุด*
๒. *ป้ายให้ทาง*
๓. *ป้ายหยุดตรวจ*
๔. *ป้ายจำกัดความเร็ว*
๕. *ป้ายจำกัดน้ำหนัก*
๖. *ป้ายจำกัดความกว้าง*
๗. *ป้ายจำกัดความสูง*

แต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยังไม่มีตัวอักษรใช้ จึงอ่านกันไม่ได้

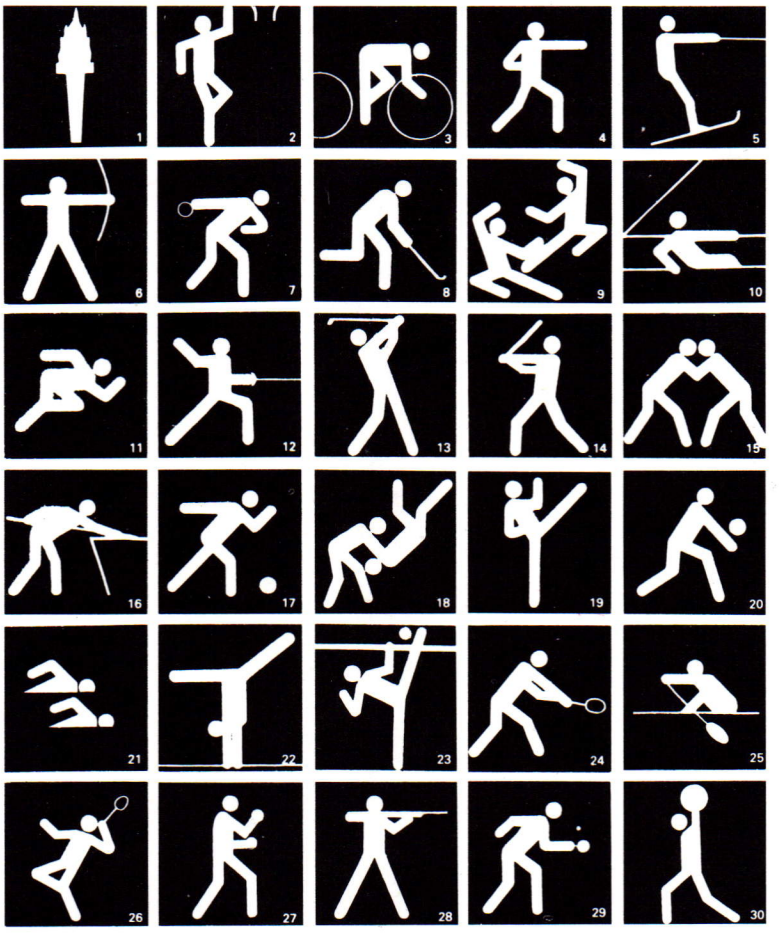

๖๔

สัญลักษณ์กีฬาในซีเกมส์ ภาพสัญลักษณ์กีฬาประเภทต่าง ๆ ซึ่งอินโดนีเซีย จัดในกีฬาซีเกมส์ ครั้งที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๕๓๐ เรียงตามหมายเลข

๑. พิธีเปิดและปิดการแข่งขัน
๒. บาสเกตบอล
๓. จักรยาน
๔. คาราเต้
๕. สกีน้ำ
๖. ยิงธนู
๗. โบว์ลิ่ง
๘. ฮอกกี้
๙. ปัญจสีลัต
๑๐. เรือใบและกระดานโต้คลื่น
๑๑. กรีฑา
๑๒. ฟันดาบ
๑๓. กอล์ฟ
๑๔. ซอฟต์บอล
๑๕. มวยปล้ำ
๑๖. บิลเลียดและสนุ้กเกอร์
๑๗. ฟุตบอล
๑๘. ยูโด
๑๙. เทควันโด้
๒๐. วอลเลย์บอล
๒๑. ว่ายน้ำ
๒๒. ยิมนาสติก
๒๓. เซปักตะกร้อ
๒๔. เทนนิส
๒๕. เรือกรรเชียงและเรือแคนนู
๒๖. แบดมินตัน
๒๗. มวย
๒๘. ยิงปืน
๒๙. เทเบิลเทนนิส และ
๓๐. ยกน้ำหนักและเพาะกาย

๖๕.

เขาพระอาดเฒ่า อ.ตะกั่วทุ่ง พังงา : ภาพกุ้งเขียน โครงเหมือนจริงแต่ดัดแปลงรายละเอียดภายในต่างจากธรรมชาติ (ภาพคัดลอก)

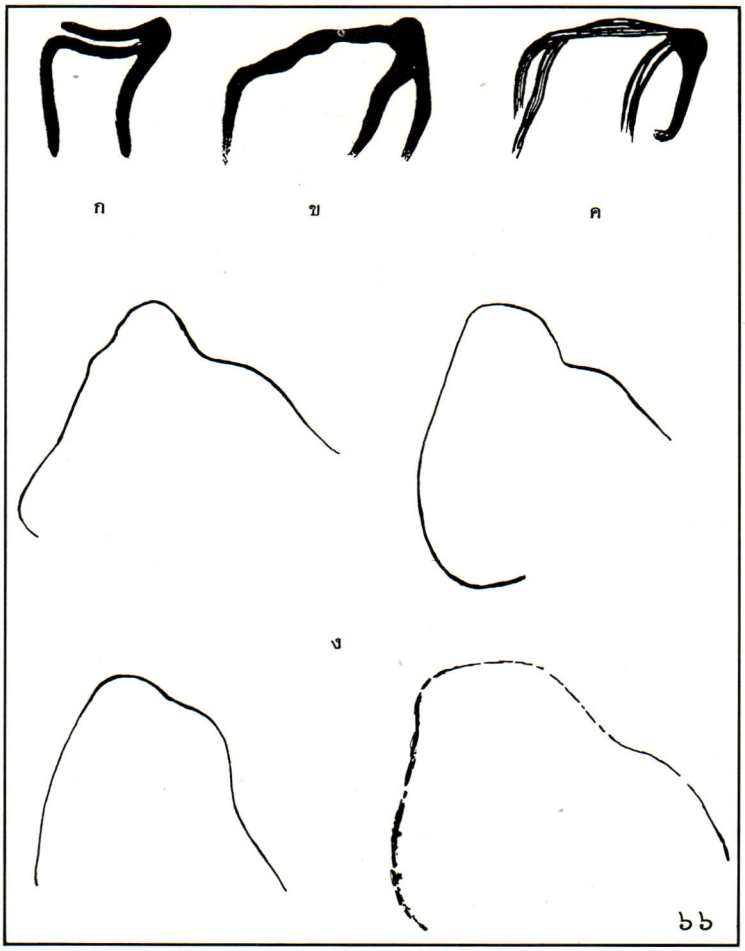

ภาพลายเส้นทำเป็นเค้าหยาบ ๆ ก. กวางดำ จากถ้ำ เลส์ แมร์เวอร์ยส์, รอคกามาดูร์ - โลต์ Les Merveilles, Rocamadour-Lot) ข. ช้างแมมมอธแดง จาก กูญัค, โลต์ Cougnac, Lot) ค. แมมมอธเขียนด้วยนิ้วมือจุ้มดินจากถ้ำลา โบม ลาตรอน การด์ (La Baume Latrone, Gard) ง. แมมมอธเขียนย่อเฉพาะส่วนหน้าและหลังจากถ้ำแปชแมร์ล, โลต์ (Perch Merle, Lot) ดู M. Lorblanchet รูปที่ ๓, น. ๔๗) ใน Peter J. Ucko 1977.

แบบทั่วไปอีกแบบหนึ่งของภาพไม่เหมือนจริง คือ *stylized* เป็นแบบที่กำหนดขึ้นว่าจะทำอะไรให้เป็นรูปอย่างไร ที่ดูออกว่าเป็นสิ่งนั้น แต่ไม่ใช่ภาพนามธรรม *(abstract)* ซึ่งอาจแสดงส่วนที่เป็นของจริงน้อย หรือไม่มีเลยในธรรมชาติ *(รูปที่ ๖๕)*

นอกไปจากนั้นแล้วยังมีแบบที่ทำเป็นเค้า *(schematized/ schematization)* ให้เห็นว่าเป็นอะไร ทั้งหมด หรือ เขียนร่างลักษณะเด่นเพียงบางส่วน แต่รู้ได้ว่าเป็นรูปอะไร *(รูปที่ ๖๖)*

กวางผาหรือแพะป่า ที่ถ้ำมโหฬาร
อำเภอภูกระดึง เลย

จาก**แบบศิลปะ** *(art styles)* เราอาจจัดให้เห็น**แบบลักษณะ** *(types)* ต่าง ๆ ได้อีกดังตัวอย่างต่อไปนี้

แบบที่ ๑ –ทำรูปสัตว์ขนาดเล็ก เหมือนธรรมชาติ มีรูปคน แต่ไม่เหมือนจริง *(เช่น ถ้ำมโหฬาร (รูปที่ ๖๗) ถ้ำวัว (บ้านผือ รูปที่ ๒๘)* ฯลฯ

แบบที่ ๒ –รูปคนเป็นโครงร่างไม่เหมือนธรรมชาติ สัตว์ยังคงเหมือนจริง *(ถ้ำอาจารย์สิม ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี)*

แบบที่ ๓ –ทำภาพคนแบบ *stylized* มาก แต่สัตว์ยังเหมือนธรรมชาติ *(พบในแหล่งทั่วไป)*

แบบที่ ๔ *(สมัยประวัติศาสตร์)* ภาพเรือเหมือนจริง ที่ถ้ำไวกิ้ง ตำบลอ่าวนาง อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ *(รูปที่ ๖๘ และ ๖๙)* และภาพอื่น ๆ ในถ้ำหลายแห่งในจังหวัดยะลา พังงา ตรัง อุดรธานี

ส่วนความหมาย ว่า ภาพเหล่านั้นน่าจะหมายถึงอะไรบ้างนั้น พอพูดได้ว่า ถ้าเป็นสัตว์เหมือนจริงทั้งหมด ก็ย่อมแสดงว่ายังพึ่งพาสัตว์เหล่านั้นเป็นอาหารอยู่ โดยเฉพาะสัตว์ที่ล่า การเขียนภาพไว้จึงเป็นเสมือน **มนต์เรียกเนื้อ** คือ *hunting magic* นั่นเอง *(รูปที่ ๗๑)*

ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์ถ้ำไวกิ้ง กระบี่ : แสดงภาพเรือยุโรปอายุไม่เก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ภาพเขียนสีที่ถ้ำไวกิ้ง เป็นรูปลำเภาจีนอายุรุ่นเดียวกับภาพในรูปที่ ๖๘

ภาพช้างที่ถ้ำช้าง ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี สมัยประวัติศาสตร์ เขียนลายเส้นแสดงส่วนต่าง ๆ ค่อนข้างประณีตและดูเหมือนจริงมากกว่าภาพเขียนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์บางแห่ง

ถ้ำตีนแดง ภูอ่างบก บ้านส้มป่อย ต.นาสีนวล อ.เมือง มุกดาหาร ภาพเท้าแบบประทับ ๔ เท้า พบแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศไทย ทำอยู่ร่วมกับภาพสัตว์ ภาพมือแบบพ่นและทาบ

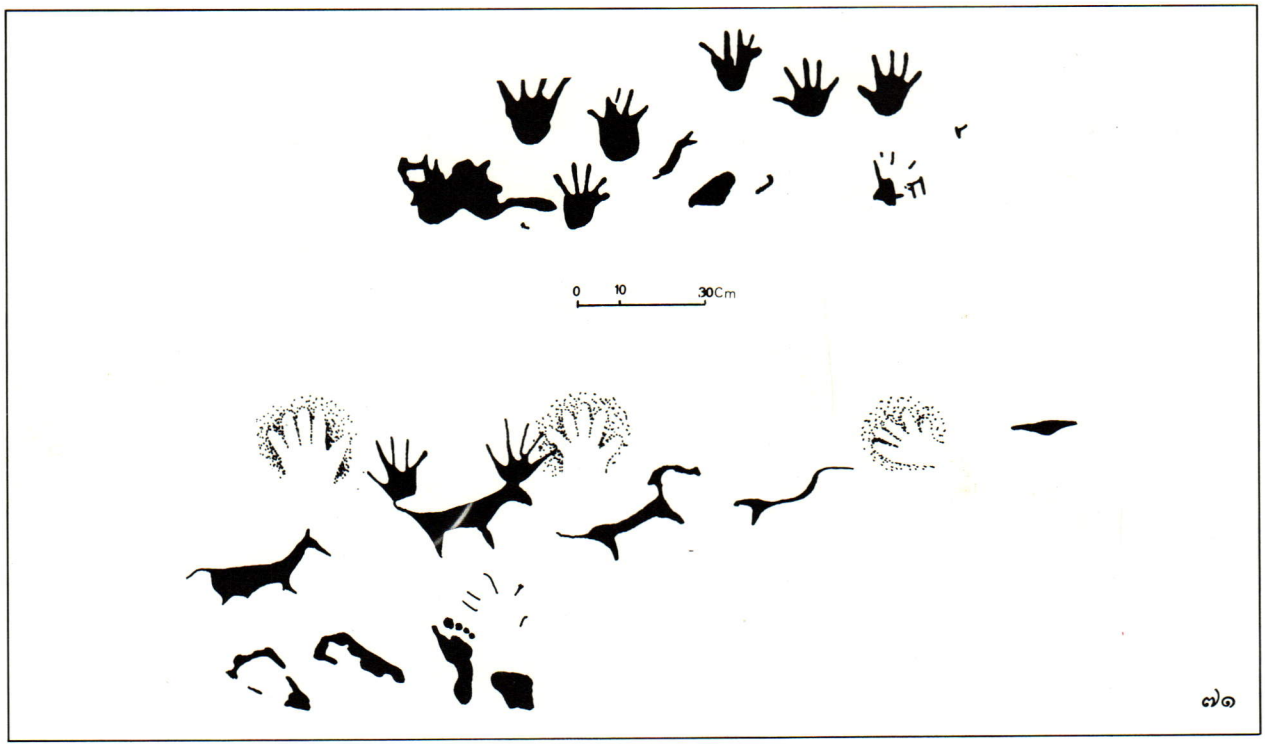

๗๒

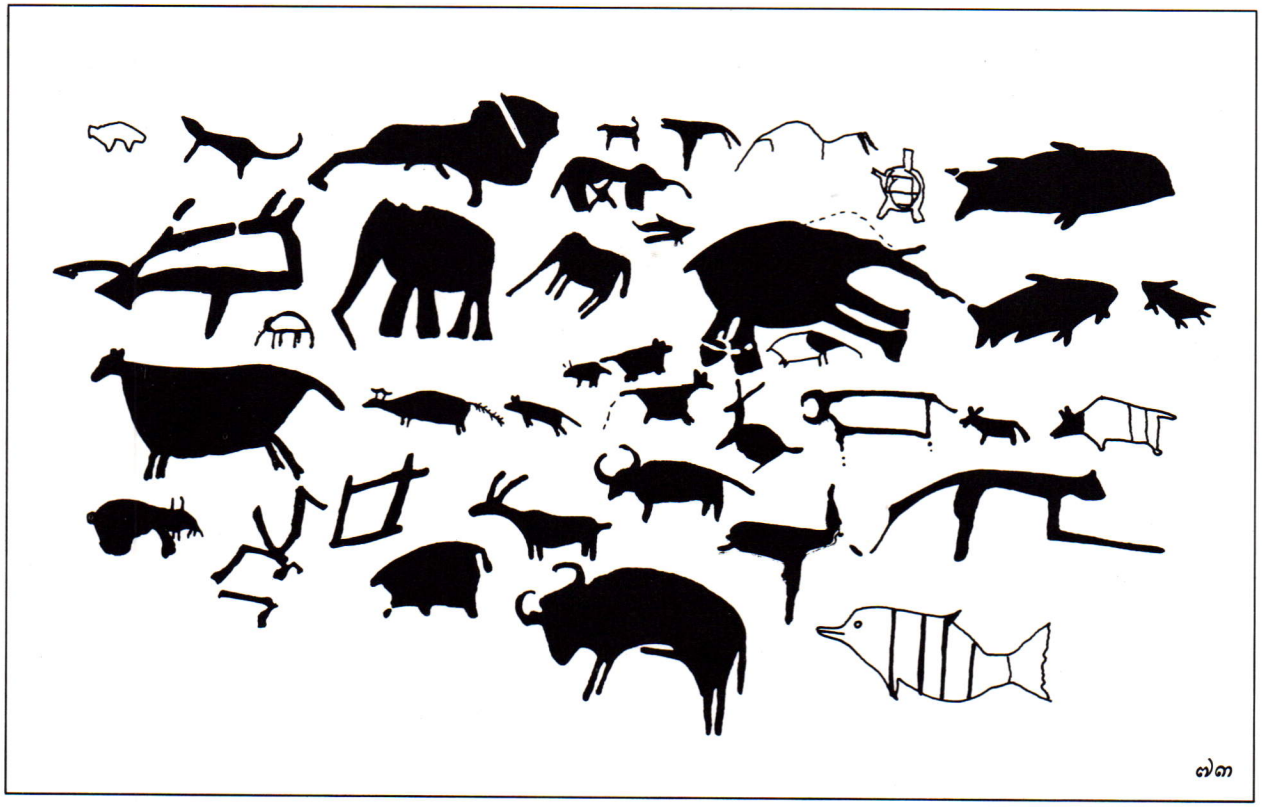

๗๓

(บน) ถ้ำมโหพาร อ.ภูกระดึง เลย : ภาพเขียนหน้าผาแสดงคน ๔ - ๕ คน (เขียนไม่เหมือนจริง) กำลังล่าสัตว์ มีกวางผา/แพะป่า วัวแดง (เขียนเหมือนจริง) และอื่น ๆ ที่เห็นไม่ชัดเพราะภาพเลือนไปมากแล้ว (ภาพคัดลอก) (ล่าง) ภาพสัตว์จากแหล่งต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้

เรื่องต่าง ๆ นั้นแสดงชัดเจน ณ ที่บางแห่ง เช่น ถ้ำมโหพาร อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย แสดงภาพการล่าสัตว์ *(รูปที่ ๗๒ - ๗๓)*

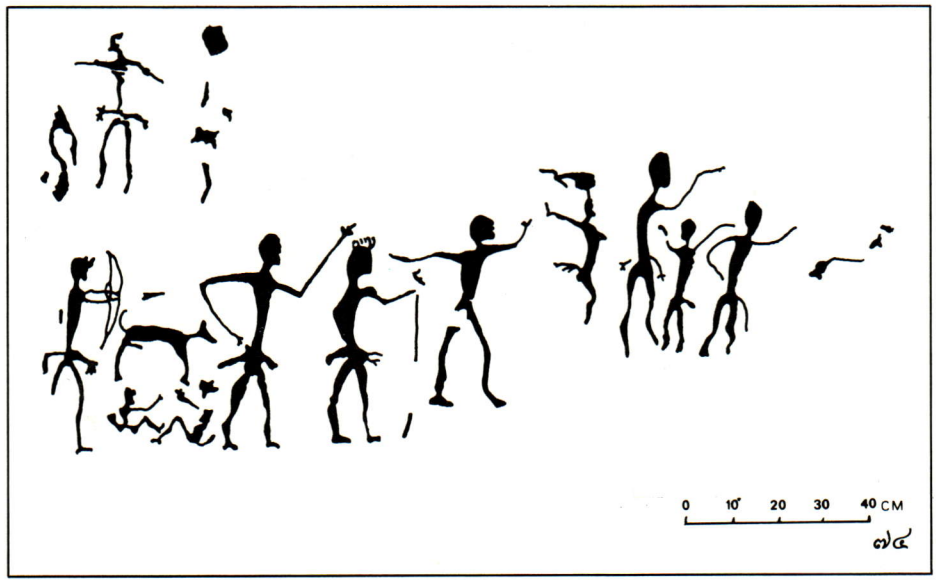

ภาพเขียนสีที่เขาจันทน์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา *(รูปที่ ๗๔, ๗๕)* และที่ถ้ำโลง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี *(รูปที่ ๗๖)* มีรูปแสดงภาพคนและคนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ทำกิจกรรมด้วยกัน ซึ่งน่าจะหมายโดยนัยว่ามาจากหลายครอบครัว แสดงว่าอยู่กันเป็นหมู่บ้านใหญ่แล้ว

(บน) เพิงผาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา : ภาพเขียนแสดงกลุ่มคนหลายวัยในอิริยาบถต่าง ๆ มีภาพสุนัขเลี้ยง (ตัวผู้) คนยิงธนู หญิงมีครรภ์ และคนฟ้อนรำ สังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าคนเหล่านั้นมีน่องโป่ง (ภาพคัดลอก)
(ล่าง) ภาพเดียวกัน

ถ้ำโลง อ.ตระการพืชผล อุบลราชธานี : ภาพเขียน มีภาพมือ สัตว์และคนจำนวนมาก ออกท่าทางต่าง ๆ เขียนเป็นหลายแบบด้วยกัน คือ แบบเงาทึบ แบบเส้นร่าง และสัญลักษณ์ ฯลฯ (ภาพคัดลอก)

๗๖

ถ้ำลายแทง ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย : มีภาพทั้งหมด ๗๔ ภาพภาพคน ๔๐ ภาพ ภาพสัตว์ ๑๔ ภาพ ภาพมือคน ๘ ภาพ ภาพเครื่องหมาย ๑๒ ภาพ มีการเขียนทับซ้อนกันหนึ่งครั้งคือ ภาพที่เขียนด้วยลายเส้นโครงนอกทับบนรูปเดิมที่เขียนแบบเงาทึบ สำหรับภาพมือนั้นใช้เทคนิคแบบเดียวกับที่พบบริเวณ อ.โขงเจียม อุบลราชธานี คือ ใช้สีทาที่มือ แล้วขูดสีบางส่วนออก แล้วทาบลงบนผนังหิน ข้อน่าสังเกตก็คือ รูปคนออกอิริยาบถต่าง ๆ บางคนแสดงกิจกรรมที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ล่าสัตว์ (วัว/ควายป่า) นอน วิ่ง ฯลฯ ซึ่งเป็นท่าเคลื่อนไหวทั้งสิ้น

๘๐

ภาพเดียวกัน (ภาพคัดลอก)

ภาพได้รับรางวัลหัวข้อ
"อ่าวไทย"

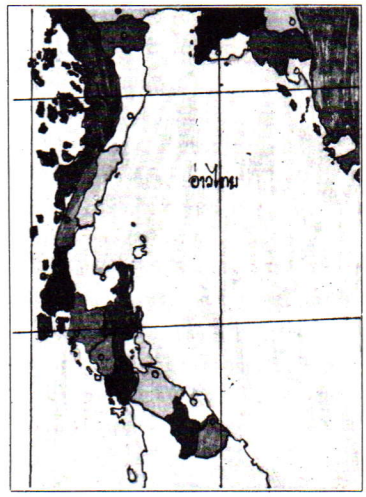

ด.ช.อภิชาติ นันต์ธนะ อายุ ๑๓ ปี ม.๒ ง. ร.ร.แสงทองวิทยา จ.สงขลา (สีเมจิก)

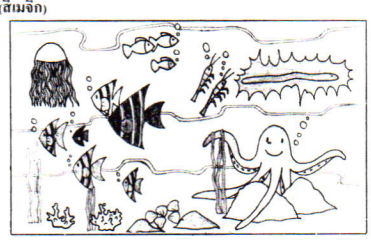

ด.ญ.ทิพยาดา ธรรมวงศ์สกุล อายุ ๑๒ ปี ป.๖ ก ร.ร.อัมพรไพศาลอนุสรณ์ (สีเมจิก)

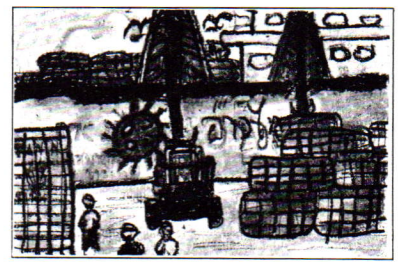

ด.ช.นเรศ งามวงษ์วาน อายุ ๑๑ ปี ป.๖/๑ ร.ร.กล่อมปฐมวัย จ.ชลบุรี (สีเทียน)

ด.ช.พงษ์ภัทร ชาวชายโขง อายุ ๑๓ ปี ป.๖/๒ ร.ร.บ้านศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย (ปากกาหมึกดำ)

ด.ช.สุทธิวิรัตน์ สายเย็น อายุ ๑๒ ปี ป.๖/๑ ร.ร.กล่อมปฐมวัย จ.ชลบุรี (สีเทียน)

๘๑

ภาพประกวดฝีมือเด็กที่ได้รับรางวัลจากหัวข้อ "อ่าวไทย" เด็ก ๆ มีภาพในใจ (mental pictures) ต่าง ๆ กัน ฉะนั้นภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์แม้จะมาจากเรื่องเดียวกัน แต่ก็อาจเขียนแสดงออกมาเป็นภาพต่างกันก็ได้เช่นกัน

ความสนุกของการศึกษาศิลปะอย่างหนึ่งนั้น อยู่ที่การหาความหมายด้วย แม้จะถือว่า **ภาพ** *(pictures)* เป็นภาษาสากล *(universal language)* กว่าภาษาพูด และภาษาเขียน ก็ตาม บางภาพอาจดูแล้วเข้าใจ แต่นักศึกษาสมัครเล่นอาจคิดวุ่นวายไปต่าง ๆ นานาว่าภาพสัญลักษณ์บางภาพเป็นเรื่องของวิญญาณบ้าง เป็นสิ่งนอกพิภพบ้าง ซึ่งเป็นทฤษฎีที่เกินเลย *(absurd theories)* ทั้งนั้น บางคนก็จินตนาการ เส้นสายต่าง ๆ เป็นลายแทงก็มี ฝรั่งว่าเป็นนักวิจัยจินตนาการ *(imaginative researchers)*

ภาพ ๕ รูป ข้างบนนี้เป็นภาพเขียน ฝีมือเด็ก ที่ได้รับรางวัลลงพิมพ์ในสตรีสาร ปีที่ ๓๙ ฉบับที่ ๔๑, ๔ มกราคม ๒๕๓๐ ภายใต้หัวข้อหรือแนวเรื่อง *(theme)* ว่า **อ่าวไทย** แต่ละคนก็คิดแล้วแสดงออกมาว่า อ่าวไทยในทัศนะของตนนั้น จะปรากฏเป็นภาพอะไรออกมา

เรื่องของความหมายจึงไม่ใช่เรื่องง่าย อย่าว่าแต่ในอดีตไกลหรือใกล้สมัยเรากันเลย แม้ปัจจุบันนี้ก็ตาม ผู้ชมบางท่าน ก็มองภาพบางภาพไม่ออก ได้แต่เดากันไปต่าง ๆ นานา ซึ่งจะตรงหรือไม่ตรงกับความคิดของศิลปิน ก็ไม่รู้

บทที่ ๗
แหล่งศิลปะถ้ำในประเทศไทย

ประเทศเราตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นศูนย์กลางการเคลื่อนย้ายของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมมาก่อนสมัยไพลสโตซีนนานแล้ว และจากไพลสโตซีนขึ้นมาก็มีหลักฐานของบรรพบุรุษของคนที่เรียกว่า **โฮมินิดส์** ***(Hominids)*** ในบางภาคของประเทศ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนใกล้สมัยเราที่สุด จึงเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้นดีว่าบริเวณที่ตั้งของประเทศไทยทุกวันนี้ เป็นชุมทางและที่อยู่ของคนหลายเผ่าพันธุ์ ต่างวัฒนธรรมจริง ๆ หลักฐานความเป็นมาของคนต่างเผ่าต่างภาษาที่ต่อมารวมกันเป็นประชากรไทย นั้น กระจัดกระจายไปทุกภาค ทุกจังหวัด มากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับการสำรวจศึกษาของนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ว่าทำได้แค่ไหน หรืออาจเป็นเพราะการเลือกประเภทสิ่งแวดล้อม หรือทรัพยากรของคนโบราณเองก็ได้ แต่ก็กล่าวรวม ๆ ได้ว่า เรามีแหล่งโบราณคดีที่เป็นที่อยู่ของคนทุกยุคทุกสมัยแล้ว

บทนี้ แจกแจงให้เห็นที่ตั้งของแหล่งศิลปะถ้ำที่ประมวลได้ในขณะนี้อย่างคร่าว ๆ ให้พอเห็นว่ามีจำนวนมาก สามารถไปเยี่ยมชมกันได้จริง ๆ ตามที่ตั้งในตารางแสดงหน้าถัดไปประกอบตำแหน่งในแผนที่สังเขป แต่ไม่ได้บอกเส้นทางโดยละเอียดของแต่ละแหล่งไว้ด้วย เพราะจะยืดยาวมาก และเกินวัตถุประสงค์ของหนังสือเล่มนี้ไป

กลุ่มแหล่งศิลปะถ้ำในประเทศไทย

ลำดับที่	เลขที่ในแผนที่	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	บ้าน	ชื่อแหล่ง
๑.	๑๕	กระบี่	อ่าวลึก			เขากาโรส ๑
๒.	๑๖	กระบี่	อ่าวลึก			เขากาโรส ๒
๓.	๑๔	กระบี่	อ่าวลึก			ถ้ำผีหัวโต
๔.	๑๘	กระบี่	เมือง	อ่าวนาง		ถ้ำไวกิ้ง เกาะพีพีเล
๕.	๗	กาญจนบุรี	เมือง	ช่องสะเดา	บ้านปากคลอง *(เขื่อนท่าทุ่งนา)*	ถ้ำตาด้วง
๖.	๘	กาญจนบุรี	ไทรโยค	วังกระแจะ	ต้นมะม่วง	ถ้ำรูปเขาเขียว
๗.	๑๑๐	กาฬสินธุ์	กุฉินารายณ์	หนองห้าง	บ้านห้วยม่วง	ถ้ำเซ่งเม่ง
๘.	๑๐๙	กาฬสินธุ์	กุฉินารายณ์	หนองห้าง	บ้านหนองห้าง	ถ้ำลายมือ
๙.	๙๐	ขอนแก่น	กิ่ง อ.ภูผาม่าน	นาหนองทุ่ม	ป่าสงวนดงลาน	ผาคันธง ๑
๑๐.	๙๑	ขอนแก่น	กิ่ง อ.ภูผาม่าน	นาหนองทุ่ม	ป่าสงวนดงลาน	ผาคันธง ๒
๑๑.	๑๐๗	ขอนแก่น	ภูเวียง	ในเมือง	บ้านหินร่อง	ถ้ำคนนอน
๑๒.	๑๐๖	ขอนแก่น	ภูเวียง	ในเมือง	บ้านหินร่อง	ถ้ำฝ่ามือ
๑๓.	๑๐๘	ขอนแก่น	ภูเวียง	ในเมือง	บ้านหินร่อง	ถ้ำหินลาดหัวเมย
๑๔.	๑๐๔	ขอนแก่น	หนองเรือ	บ้านผือ	บ้านดอนกอก	ถ้ำลายมือ ๑
๑๕.	๑๐๕	ขอนแก่น	หนองเรือ	บ้านผือ	บ้านผือ	ถ้ำลายมือ ๒
๑๖.	๙๓	ชัยภูมิ	คอนสาน	ทุ่งพระ	บ้านวังน้ำอุ่น	ถ้ำผาเงิบ ๑
๑๗.	๙๔	ชัยภูมิ	คอนสาน	ทุ่งพระ	บ้านวังน้ำอุ่น	ถ้ำผาเงิบ ๒
๑๘.	๙	ชุมพร	เมือง	เขาขุนกระทิง		เพิงผาใกล้ถ้ำพระ
๑๙.	๒	เชียงใหม่	จอมทอง			น้ำตกแม่กลาง วนอุทยานแห่งชาติแม่กลาง
๒๐.	๑	เชียงใหม่	ฮอด			ถ้ำช้าง วนอุทยานแห่งชาติออบหลวง
๒๑.	๑๙	ตรัง	ห้วยยอด	ลำพูรา	บ้านปากแจ่ม	ถ้ำตรา
๒๒.	๑๔๗	นครราชสีมา	สีคิ้ว	ลาดบัวขาว	บ้านเลิศสวัสดิ์	เขาจันทน์งาม
๒๓.	๑๗	พังงา	กิ่ง อ.เกาะรังนก			เกาะรังนก *(เกาะโส้ะกาหลาด)*

ลำดับที่	เลขที่ในแผนที่	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	บ้าน	ชื่อแหล่ง
๒๔.	๑๐	พังงา		เกาะปันหยี		เขาเขียน
๒๕.	๑๑	พังงา		เกาะปันหยี		เขาระย้า
๒๖.	๑๓	พังงา	ตะกั่วทุ่ง	คลองเคียน	บ้านหินร่ม	เขาพระอาดเฒ่า
๒๗.	๑๒	พังงา	ตะกั่วทุ่ง	บ้านเชาเปาะ		ถ้ำพญานาค เขาสองพี่น้อง
๒๘.	๒๐	พัทลุง	ควนขนุน	ปันแต	บ้านเขากลาง	ถ้ำพระ เขากลาง
๒๙.	๔	พิษณุโลก	ชาติตระการ			ผาแดง เขากระดานเลข
๓๐.	๑๑๓	มุกดาหาร	ดอนตาล	บ้านบาก	บ้านภูล้อม	ผาแต้ม
๓๑.	๑๑๒	มุกดาหาร	เมือง	นาสีนวล	บ้านส้มป่อย	ถ้ำตีนแดง
๓๒.	๑๑๑	มุกดาหาร	เมือง	นาสีนวล	บ้านส้มป่อย	ถ้ำฝ่ามือแดง
๓๓.	๒๑	ยะลา	เมือง	หน้าถ้ำ		ถ้ำศิลป
๓๔.	๖	ลพบุรี	ชัยบาดาล	ศิลาทิพย์	บ้านซับไทร	เขาสลักได
๓๕.	๒๒	เลย	เมือง	ตูบโกบ	บ้านกกดู่	ถ้ำพระ
๓๖.	๒๓	เลย	เมือง	นาอ้อ	บ้านน้ำภู	ถ้ำผาปู่
๓๗.	๘๖	เลย	ภูกระดึง	ปวนพุ	บ้านหนองหิน	ถ้ำสูง ภูถ้ำมโหฬาร
๓๘.	๙๗	เลย	ภูกระดึง	ปวนพุ		เพิงผาภูถ้ำมโหฬาร
๓๙.	๘๘	เลย	ภูกระดึง	ผานกเค้า	บ้านผาฆ้อง	ถ้ำผาฆ้อง
๔๐.	๘๙	เลย	ภูกระดึง	ผานกเค้า	บ้านผาฆ้อง	ถ้ำผาฆ้อง ๒
๔๑.	๙๒	เลย	ภูกระดึง	ผานกเค้า	บ้านผาน้อย	ถ้ำลายแทง
๔๒.	๙๗	เลย	ภูกระดึง	ศรีฐาน	บ้านนาน้อย	ถ้ำคิววิว
๔๓.	๙๕	เลย	ภูกระดึง	ศรีฐาน	บ้านนาน้อย	ถ้ำพระ
๔๔.	๙๖	เลย	ภูกระดึง	ศรีฐาน	บ้านนาน้อย	ถ้ำฝ่ามือ
๔๕.	๑๔๙	สกลนคร	กิ่ง อ.เต่างอย	จานเพ็ญ	บ้านบึงสา	ถ้ำม่วง
๔๖.	๑๕๐	สกลนคร	กิ่ง อ.เต่างอย	จานเพ็ญ	บ้านห้วยหวด	ถ้ำพระด่านแร้ง
๔๗.	๑๔๘	สกลนคร	เมือง	กกปลาซิว	บ้านนาผาง	ถ้ำผาลาย *(ภูผายนต์)*
๔๘.	๑๕๑	สกลนคร	ส่องดาว	ท่าศิลา	บ้านภูตะคาม	ผาผักหวาน
๔๙.	๑๕๒	สระบุรี	เมือง	หนองยาว	โคกหินแร่	พระพุทธฉาย
๕๐.	๙๘-๑๐๓	อุดรธานี	โนนสัง	โคกม่วง	บ้านวังมน	ถ้ำจันได

ลำดับที่	เลขที่ในแผนที่	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	บ้าน	ชื่อแหล่ง
๕๑.	๙๘-๑๐๓	อุดรธานี	โนนสัง	โคกม่วง	บ้านวังมน	ถ้ำผลานไฮ ๑ ภูเก้า
๕๒.	๙๘-๑๐๓	อุดรธานี	โนนสัง	โคกม่วง	บ้านวังมน	ถ้ำเสือตก ๑ ภูเก้า
๕๓.	๙๘-๑๐๓	อุดรธานี	โนนสัง	โคกม่วง	บ้านวังมน	ถ้ำเสือตก ๒ ภูเก้า
๕๔.	๙๘-๑๐๓	อุดรธานี	โนนสัง	นิคมพัฒนา	บ้านดงมาก	ถ้ำมื้ม
๕๕.	๙๘-๑๐๓	อุดรธานี	โนนสัง	นิคมพัฒนา	บ้านดงมาก	ถ้ำอาจารย์สิม
๖๐.	๒๔-๘๕	อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำเต่า ๑
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำเต่า ๒
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำเต่า ๓
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำเต่า ๔
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำนายอัมพร ๑
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำนายอัมพร ๒
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำนายอัมพร ๓
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	กลางใหญ่	ถ้ำลาย หรือภูผาผึ้ง
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	นาหลวง	ถ้ำพระนาหลวง ๑
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	นาหลวง	ถ้ำพระนาหลวง ๒
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	นาหลวง	ถ้ำพระนาหลวง ๓
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	นาหลวง	ถ้ำพระนาหลวง ๔
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	นาหลวง	ถ้ำพระนาหลวง ๕
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	นาหลวง	ถ้ำภูฮวกหรือภูตูม
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	ผักบุ้ง	ถ้ำนายดวงจิต
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	ผักบุ้ง	ถ้ำโนนหินเกลี้ยง ๑
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	ผักบุ้ง	ถ้ำโนนหินเกลี้ยง ๒
		อุดรธานี	บ้านผือ	กลางใหญ่	ผักบุ้ง	ถ้ำสูง
		อุดรธานี	บ้านผือ	นาคำหลวง คำด้วง	กลางใหญ่	เพิงหินใกล้ห้วยถ้ำช้าง
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	กี่นางอุษา วัดพระ-พุทธบาทบัวบก
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำเกิ้งหรือถ้ำกวาง

ลำดับที่	เลขที่ในแผนที่	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	บ้าน	ชื่อแหล่ง
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำไก่ หรือถ้ำคาย
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำคน
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำช้าง
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำซำเม็ก *(ถ้ำนายบาง)*
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำปูน
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำพระอาจารย์คำห่วง
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำมือแดง
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	ถ้ำวัว
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	โนนสาวเอ้ ๑
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	โนนสาวเอ้ ๒
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินข้างคอกม้าน้อย
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินข้างถ้ำพญานาค
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุษา วัดพระพุทธบาทบัวบก
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดพ่อตา วัดพระพุทธบาทบัวบก
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย วัดพระพุทธบาทบัวบก
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินด้านทิศใต้ของวัดพ่อตา
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินที่ห้วยหินลาด
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	เพิงหินเหนือคอกม้าท้าวบารส วัดพระพุทธบาทบัวบก
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	วัดพ่อตา

ลำดับที่	เลขที่ในแผนที่	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	บ้าน	ชื่อแหล่ง
		อุดรธานี	บ้านผือ	เมืองพาน	ติ้ว	หอนางอุษา
		อุดรธานี	สุวรรณคูหา			ถ้ำสุวรรณคูหา
๕๖.	๓	อุตรดิตถ์	ตรอน	บ่อทอง	บ้านถ้ำดิน	เขาเขียน
						เขาตาพรหม
๕๗.	๕	อุทัยธานี	ลานสัก	ทุ่งโพ		ภูปลาร้า
๕๘.	๑๑๖-๑๔๖	อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๒
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๓
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๔
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๕
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๖
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๗
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๘
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำแต้ม ๙
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำโนนหินตั้ง
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำผักหนาม
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำโลง ๑
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำโลง ๒
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำโลง ๓
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	นางเข็นฝ้าย
		อุบลราชธานี	กิ่ง อ.โพธิ์ไทร	สำโรง	ผาชัน	ถ้ำผาบอง
๕๙.	๑๑๔	อุบลราชธานี	เขมราฐ			ถ้ำลายมือ
๖๐.	๑๑๖-๑๔๖	อุบลราชธานี	โขงเจียม	นาโพธิ์กลาง	ซะซอม	ถ้ำแต้มโงนจะพะ
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	นาโพธิ์กลาง	ซะซอม	ถ้ำพระบด
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	นาโพธิ์กลาง	ซะซอม	ภูพระอานนท์
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	นาโพธิ์กลาง	ซะซอม	ถ้ำภูโป๊ะ
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	นาโพธิ์กลาง	ซะซอม	เพิงหินหลังถ้ำมืด
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	นาโพธิ์กลาง	ปากลา	ถ้ำลายมือ
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	ห้วยไผ่	กุ่ม	ผาขาม

ลำดับที่	เลขที่ในแผนที่	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	บ้าน	ชื่อแหล่ง
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	ห้วยไผ่	กุ่ม	ผาแต้ม
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	ห้วยไผ่	กุ่ม	ผาหมอน
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	ห้วยไผ่	กุ่ม	ผาหมอนน้อย
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	ห้วยไผ่	ท่าล้ง	ถ้ำวัดเก่า *(วัดปู่เกศ)*
		อุบลราชธานี	โขงเจียม	ห้วยไผ่	ท่าล้ง	ผาฝ่ามือ
๖๑.	๑๑๕	อุบลราชธานี	ตระการพืชผล	โนนกุง	แก้งอะฮวน	ถ้ำโลง
๖๒.	๑๑๖-๑๔๖	อุบลราชธานี	ศรีเมืองใหม่	นาหนามแท่ง	ดงนา	ถ้ำแต้ม ๑
		อุบลราชธานี	ศรีเมืองใหม่	หนามแท่ง	หนามแท่ง	บ๊ะถ้ำแต้ม

อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่ตั้งบางแหล่งยังบกพร่องอยู่ เช่น อาจขาดข้อมูลชื่อหมู่บ้าน หรือตำบลหรือข้อมูลในสดมภ์ใดสดมภ์หนึ่ง เพราะแหล่งส่วนมากอยู่ในป่าเขาไกลหมู่บ้าน หรือไม่มีหมู่บ้าน หรือมี แต่ไม่มีสำมะโนครัวสอบได้ไม่ตรงกันว่า บ้าน หรือตำบลใด จำต้องใช้ข้อมูลที่มีนี้ไปพลางก่อน

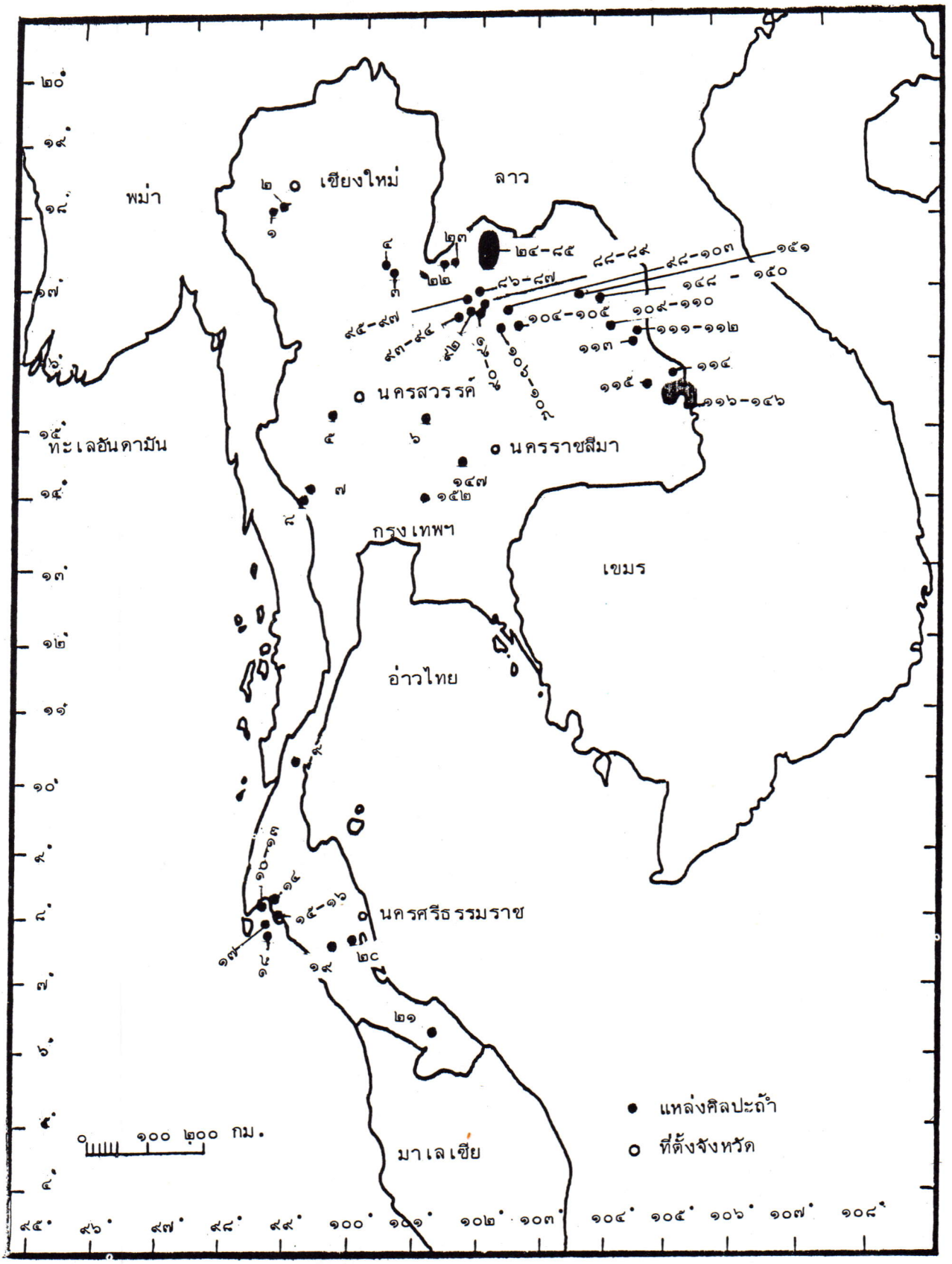
พม่า
ลาว
เชียงใหม่
นครสวรรค์
นครราชสีมา
กรุงเทพฯ
เขมร
อ่าวไทย
นครศรีธรรมราช
มาเลเซีย
ทะเลอันดามัน
๒๔-๘๕
๘๘-๘๙
๙๘-๑๐๓
๑๕๑
๑๔๘ - ๑๕๐
๘๖-๘๗
๑๐๔-๑๐๕
๑๐๙-๑๑๐
๑๑๑-๑๑๒
๑๑๓
๑๑๔
๑๑๕
๑๑๖-๑๔๖
๑๔๗
๑๕๒
๑๐๖-๑๐๘
๑๐-๑๓
๑๔
๑๕-๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
แหล่งศิลปะถ้ำ
ที่ตั้งจังหวัด
๐ ๑๐๐ ๒๐๐ กม.

บรรณานุกรม

กองบรรณาธิการ. ภาพสีหน้ากลางพร้อมคำบรรยาย **เมืองโบราณ**. ๔ (๔) : ๒๕๒๐.

กองบรรณาธิการ. ภาพสีหน้ากลางพร้อมคำบรรยาย **เมืองโบราณ**. ๕ (๕) : ๒๕๒๒.

คณะวิจิตรศิลป์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป กรมศิลปากร. **นิทรรศการภาพเขียนนาอีฟ**. ม.ป.ท. ๒๕๒๙, ๑๖ หน้า.

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **คู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทถ้ำ**. เดชา บุญค้ำ หัวหน้าโครงการ เอกสารเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. ม.ป.ท. ๒๕๒๖, ๓๐๐ หน้า.

ชิน อยู่ดี. *"ถ้ำรูปเขาเขียว"* **ความรู้คือประทีป**. มิถุนายน ๒๕๐๕.

ชิน อยู่ดี. *"ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์"* **อดีต**. ฝ่ายวิชาการนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๑๗.

ชิน อยู่ดี และสุด แสงวิเชียร. *"ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์"*. *"ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำในเมืองไทย"* *"ความหมายของคำ ก่อนประวัติศาสตร์ - ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำ"* **อดีต : รวมเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ, หน้า ๙๘-๑๑๓, ๑๑๔-๑๓๘, ๒๗๕.

ไทยรัฐ. *"พบภาพเขียนสีอายุกว่า ๕ พันปี"* **ไทยรัฐ**. ฉบับที่ ๑๐๗๔๔ วันจันทร์ที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๓๐.

บังอร กรโกวิท. *"ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภอบ้านผือ"* **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี)** ๒๕๑๙. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจภาพเขียนสีที่สำนักสงฆ์ - เขาจันทร์งาม ต.ลาดบัวขาว อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา**. (โรเนียว) ๒๕๒๐.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำเงิบ บ.วังน้ำอุ่น ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาน จ.ชัยภูมิ**. (โรเนียว) ๒๕๒๑.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. (โรเนียว) ๒๕๒๔.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี**. (โรเนียว) ๒๕๒๔.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ผาหมอน บ้านกุ่ม ต.ห้วยไผ่ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี.** (โรเนียว) ๒๕๒๕.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ภูเก้า อ.โนนสัง จ.อุดรธานี.** (โรเนียว) ๒๕๒๕.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ภูถ้ำมโหฬาร บ้านหนองหิน ต.ปวนพุ อ.ภูกระดึง จ.เลย** (โรเนียว) ๒๕๒๕.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ กิ่ง อ.โพธิ์ไทร อ.โขงเจียม อ.ศรีเมืองใหม่ จ.อุบลราชธานี.** (โรเนียว) ๒๕๒๕.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ และ อ.มุกดาหาร จ.นครพนม.** (โรเนียว) ๒๕๒๕.

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), โครงการ. **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ บ้านกอก ต.บ้านผือ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น.** (โรเนียว) ๒๕๒๖.

ปรีชา กาญจนาคม. *"ภาพเขียนสีและภาพแกะสลักสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย"* **โบราณคดี.** ๔ (๒) : ตุลาคม ๒๕๑๕.

ปรีชา กาญจนาคม. *"ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ"* **สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.** ๑๐ (๒) : ๒๕๒๑.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. *"จากผนังหินเป็นภาพเขียนก่อนประวัติศาสตร์"* **วันนี้ ฉบับ** ๔. กรุงเทพฯ, สารศึกษา. เมษายน ๒๕๒๑, หน้า ๗๖-๗๙.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. *"ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์"* **เอกลักษณ์ไทย.** ๑ (๖) : มิถุนายน ๒๕๒๐. กรุงเทพฯ, สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, หน้า ๙๔.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. *"ภาพเขียนสีร่วมสมัยก่อนประวัติศาสตร์แห่งใหม่"* **ประชาศึกษา.** ๓๐ (๑) : สิงหาคม ๒๕๒๑. หน้า ๒๓-๒๔.

พเยาว์ เข็มนาค. *"ภาพเขียนถ้ำลายแทง"* **มติชน.** วันจันทร์ที่ ๙ มกราคม ๒๕๒๗.

พัฒน์รพี ขันธกาญจน์. *"ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่เขาจันทน์งาม"* **เมืองโบราณ.** ๙ (๑) : ๒๕๒๖.

พิบูล ศุภกิจวิเลขการ. *"ภาพเขียนบนผนังค้นพบใหม่ในเพิงผาบริเวณพระ-*

บาหบัวบก อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี" **โบราณคดี**. ๕ (๓) : ๒๕๑๗.

พิบูล ศุภกิจวิเลขการ. **ศิลปดั้งเดิม** เล่ม ๑, ๒ กรุงเทพฯ, แผนกบริการนักศึกษา สำนักอธิการบดี วังท่าพระ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิสิฐ เจริญวงศ์. *"ไปเที่ยวถ้ำดูภาพเขียนสีที่เขาจันทน์งาม"* **อ.ส.ท.** ๒๑ (๑) : สิงหาคม ๒๕๒๓.

พิสิฐ เจริญวงศ์. *"ชีวิตสั้น ศิลปะยาว"* **สยามใหม่**. ๓ (๗๑) : สิงหาคม ๒๕๒๔.

พิสิฐ เจริญวงศ์. *"ผาแต้มที่โขงเจียม"* **อ.ส.ท.** ๒๒ (๑) : สิงหาคม ๒๕๒๔.

พิสิฐ เจริญวงศ์. *"ล่องใต้ไปหาอดีต"* **อ.ส.ท.** ๒๖ (๑๐) : มกราคม ๒๕๒๙.

พิสิฐ เจริญวงศ์ และพเยาว์ เข็มนาค. *"ศิลปกรรมบนแผ่นหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอีสาน"* **มรดกของชาติ**. สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. กรุงเทพฯ, ๒๕๒๗.

มงคล สำราญสุข. **ภาพเขียนและแกะสลักสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยและใกล้เคียง** วิทยานิพนธ์ศิลปบัณฑิต (โบราณคดี) ๒๕๑๒. กรุงเทพฯ, คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๑๓ หน้า.

วิยะดา ทองมิตร และบังอร กรโกวิท. *"ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ภูปลาร้า"* **เมืองโบราณ**. ๕ (๕) : มิถุนายน - กรกฎาคม ๒๕๒๒.

ศิลป พีระศรี. **ศิลปสงเคราะห์**. พจนานุกรมศัพท์ศิลปะของชาวตะวันตก, ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน แปลจากภาษาอังกฤษ. กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๕. ๒๒๙ หน้า.

ศิลปากร, กรม. *"ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย"* กรมศิลปากรพิมพ์ในโอกาสแสดงนิทรรศการพิเศษ เทศกาลเข้าพรรษาประจำปี ๒๕๒๒ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, พระนคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๒.

สมชาย ณ นครพนม และคณะ. **ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรมศิลปากร, ๒๕๒๒.

สุรพล ดำริห์กุล. *"ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในจังหวัดอุดรธานี"* **เมืองโบราณ**. ๔ (๔) : ๒๕๒๑, หน้า ๒๗-๕๓.

อมรา ขันติสิทธิ์. **การศึกษาแนวความคิดจากภาพเขียนผนังสมัยก่อนประวัติศาสตร์**. สารนิพนธ์ประกอบปริญญา ศิลปศาสตร์บัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๑.

Anati, Emmannel. ***"Saving the World's Rock Art"*** **Archaeology.** *V.36 N.2 : 24-30 March-April, 1983. The Archaeological Institute of America.*

Australian National Commision for Unesco. **Australian Aboriginal Culture.** *Canberra, Australian Government Publishing Service, 1974. 49 pp.*

Bauer, Ernst. **The Mysterious World of Caves.** *London, Collins Publishers/Franklin Watts, Inc., 1972. 129 pp.*

Charoenwongsa, Pisit. **New Developments in Thai Archaeology.** *Paper presented at the Research Conference on Early South East Asia, in Bangkok and Nakhon Pathom, 3-13 April, 1985.*

Charoenwongsa, Pisit and Phayao Khemnak. **An Inventory of Rock Art Sites in Northeastern Thailand.** *Prepared for SEAMEO Projects in Archaeology and Fine Arts (SPAFA). Bangkok, Archaeology Division, 1985. 170 pp.*

Clegg, John. **Notes towards Mathesis Art.** *New South Wales, Clegg Calendars, 1981. 399 pp.*

Edwards, Robert. **Australian Aboriginal Art.** *Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies, 1979. 202 pp.*

Kerr, A.F.G. ***"Notes on Some Rockpaintings in Eastern Siam"*** **JSS.** *V.18 N.2 : 144-146, Bangkok, 1924.*

de Lajonquière, E.E. Lunet. ***"Essaie d'Inventaire Archéologique du Siam"*** **Bulletin de la Commision Archéologique de l'Indochine.** *Paris, 1912.*

McCarthy, Frederick D. **Australian Aboriginal Rock Art.** *Sydney, The Australian Museum, 1979. 92 pp.*

McCarthy, Frederick D. ***"Recording Art on Rock Surfaces"*** **In Australian Archaeology.** *D.J. Mulvaney, edit. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies, 1969. 130 pp.*

National Park and Wild Life Service. **Photographing Rock Art.** *A Publication of New South Wales Government. Sydney, n.d.*

Pearson, C. edit. Conservation of Rock Art. Proceedings of the International Workshop on the Conservation of Rock Art, Perth, September 1977. Sydney : Institute for the Conservation of Cultural Material (ICCM) 1978. 112 pp.

Sangwan, Niti. ***"Some Rock Painting Sites in the Phangnga and Krabi Bay Area".*** **Final Report : Seminar in Prehistory of Southeast Asia (T-WII), Thailand.** *January 12-25, 1987. 119-141 1987 :*

Sarikabutara, Pacharee. ***"Bird, Fish and Boat : Mysterious Beliefs in the Rock Painting ; Particularly of Tham Phi Hua To, Krabi Province, Southern Thailand".*** **Final Report : Seminar in Prehistory of Southeast Asia (T-WII), Thailand.** *January 12-25, 1987. 143-160 1987 :*

SPAFA Subcentre for Archaeological Research, Indonesia. **Rock Arts in Indonesia.** *SPAFA personnel Exchange Program on Rock Arts, (Indonesia, June 24-30, 1985) Jakarta, 1985. 60 pp.*

SPAFA Subcentre for Prehistory, Philippines. **Petroglyphs and Pictographs of the Philippines.** *SPAFA Personnel Exchange Program on Rock Arts. (Indonesia, June 24-30, Thailand, July 1-8, 1985) Manila, 1985. 35 pp.*

Ucko, Peter J. (editor) **Form in Indiginous Art :** *Schematisation in the art of Aboriginal Australian and Prehistoric Europe. London, Gerald Duckworth and Company Ltd., 1977. 486 pp.*

Ucko, Peter J. and Rosenfeld, Andree. **Palaeolithic Cave Art.** *London, Weidenfeld and Nicolson, 1967. 256 pp.*

Wakankar, V.S. and Brooks, R.R. **Stone Age Painting in India.** *Bombay, D.B. Taraporevalu Sons & Co. Private Ltd., 1976. 116 pp.*

ภาพประกอบ

๑. ภาพเขียนสีที่เขาเขียนในอ่าวพังงา ต.เกาะปันหยี ที่ ลูเนต์ เดอ ลาจงกิเยร์ รายงานไว้เมื่อปี ๒๔๕๔ รูปที่ปรากฏในหนังสือเล่มนั้นเป็นภาพเสก็ตช์ซึ่งเพี้ยนจากภาพถ่ายไปบ้าง

๒. แหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ถ้ำฝ่ามือแดง แหล่งนี้ปัจจุบันตั้งอยู่บนภูอ่างบก บ้านส้มป่อย ต.นาสีนวล อ.เมือง จ.มุกดาหาร เป็นแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ถูกเผยแพร่เป็นแห่งแรกของภาคอีสาน โดย เอ. เอฟ. จี. คาร์ *(A.F.G. Kerr)* ได้กล่าวไว้ในวารสารของสยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่าอยู่บนเขาจอมนางบ้านส้มป่อย ต.ศรีบุญเรือง อ.มุกดาหาร จ.นครพนม ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็น จ.มุกดาหาร ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เข้าไปสำรวจอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับถ่ายภาพและคัดลอกใหม่ ดังที่ปรากฏในภาพ

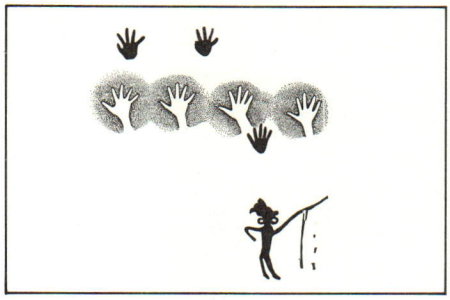

๓. คำอธิบายเหมือนกับ ๒ *(ภาพคัดลอก)*

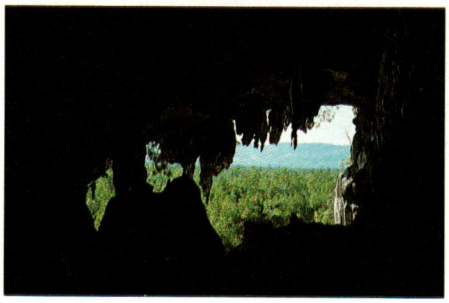

๔. - ๗. ลักษณะถ้ำและเพิงผา

๔. ถ้ำนาค อ่าวพังงา

๕. ถ้ำเขาละอาง ชลบุรี

๖. ถ้ำผีหัวโต กระบี่

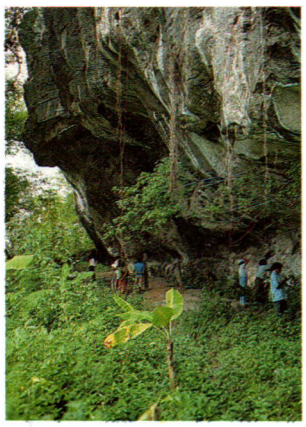

๗. เพิงผาถ้ำพระเขากลาง พัทลุง

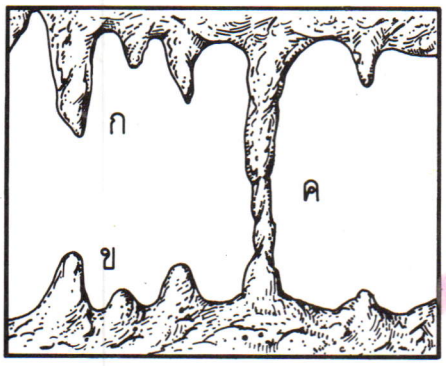

๘. ปรากฏการณ์ธรณีวิทยาในถ้ำบางแห่ง ก. หินย้อย ข. หินงอก ค. เสา

๙. ถ้ำที่เขาเจียก พัทลุง แปรสภาพเป็นวิหารประดิษฐานพระพุทธรูป

๑๐. เพิงหินวัดลูกเขย ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี

๑๑. หอนางอุษา ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติแต่ถูกดัดแปลงเป็นคูหาข้างบน

๑๒. หินรูปโต๊ะ หรือดอกเห็ด และ **เสาเสลียง** ของชาวบ้าน ซึ่งเรียงรายอยู่บนภูเขาเสริมภูมิทัศน์ของแหล่ง **ผาแต้ม** โขงเจียม ให้น่าชมยิ่งขึ้น

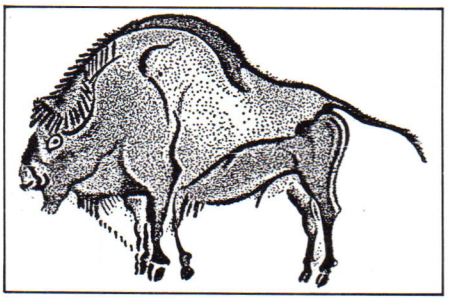

๑๓. ภาพวัวไบซั่น ที่ถ้ำอัลตามิรา เป็นศิลปะถ้ำที่พบเป็นแห่งแรก และมีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่งในบรรดาศิลปะสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของยุโรป

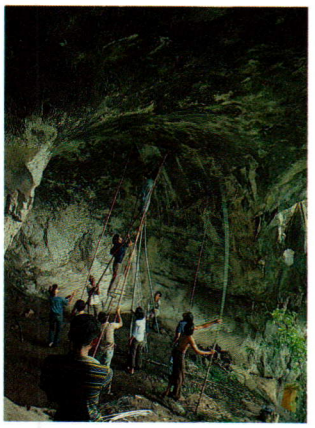

๑๔. - ๑๗. การคัดลอกภาพเขียนสีในแหล่ง

๑๔. สร้างพะองไม้ขึ้นไปลอกภาพบนเพดานถ้ำที่ผาฆ้อง อ.ภูกระดึง เลย

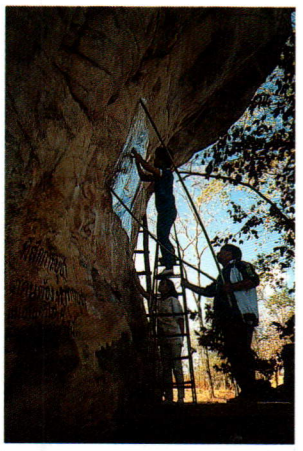

๑๕. คัดลอกภาพที่ผาผักหวาน อ.ส่องดาว สกลนคร

๑๖. คัดลอกภาพด้วยแผ่นพลาสติก ซึ่งเห็นได้ชัดจากภาพนี้ ที่ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี

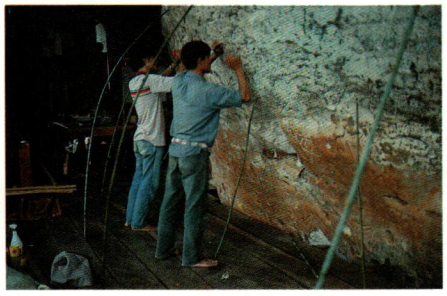

๑๗. คัดลอกภาพ ถ้ำผาลาย ภูผายนต์ บ.นาผาง ต.กกปลาซิว อ.เมือง จ.สกลนคร

๑๘. บนยอด **ภูผาขาม** มีป้ายบอกชื่อแหล่งผาแต้ม ซึ่งอยู่บนหน้าผาถัดลงไป

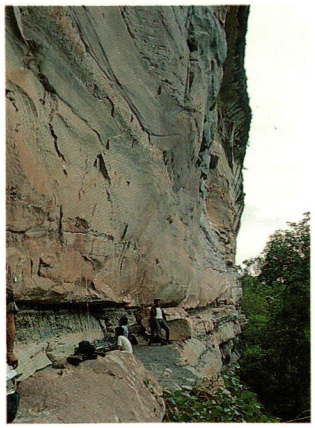

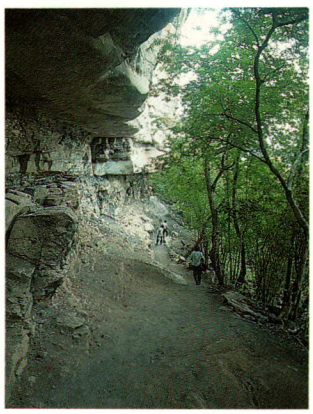

๑๙. - ๒๐. ทางเดินเลียบหน้าผาไปชมภาพเขียนที่ผาขาม ผาแต้ม และผาหมอนน้อย ซึ่งอยู่ในละแวกเดียวกัน

๒๑. ทัศนียภาพของภูผาขาม ติดกับแม่น้ำโขง เห็นภูหลังบ้าน ฝั่งประเทศลาว

๒๒. บริเวณภาพที่เด่นที่สุดของผาแต้ม

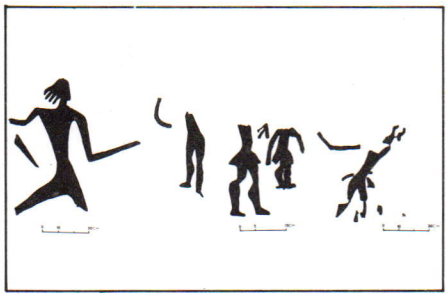

๒๓. ภาพคนแสดงความเคลื่อนไหว จากบริเวณ ๓ แห่งที่เขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา *(ภาพคัดลอก)*

๒๔. ถ้ำคน ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี ภาพคนน่องโต ๗ คน เขียนแบบเงาทึบ *(silhouettes)* ๕ คน และแบบโครงนอก *(outline)* ๒ คน คนกลางคือคนที่ ๔ ดูจากซ้ายไปขวา เขียนแสดงอวัยวะเพศชายไว้ด้วย ส่วนคนที่ ๕ คล้ายกับว่ากำลังหามอะไรบางอย่างซึ่งน่าจะเป็นสัตว์แต่ไม่ชัดเจนนัก ส่วนภาพลายเส้นสีขาวนั้นมีรอยเขียนทับภาพคนที่ ๑ และ ๒ อย่างชัดเจน แสดงว่าได้มีการเขียนเพิ่มขึ้นในภายหลัง ซึ่งเวลาจะแตกต่างกันมากน้อยเท่าใด ไม่อาจทราบได้ *(ภาพคัดลอก)*

๒๕. คำอธิบายเดียวกับ ๒๔ *(ภาพคัดลอก)*

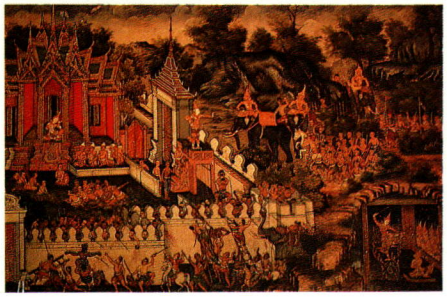

๒๖. วัดสุวรรณดาราราม อยุธยา แสดงชาดกเรื่องพระมโหสถ ซึ่งเป็นชาดกในพระพุทธศาสนา

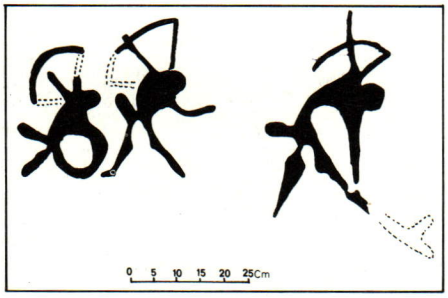

๒๗. ถ้ำตาด้วง ต.ช่องสะเดา อ.เมือง กาญจนบุรี : ภาพคนยิงธนู *(ภาพคัดลอก)*

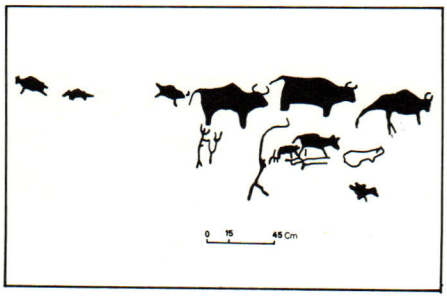

๒๘. ถ้ำวัว ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี : ภาพการเลี้ยงวัว โปรดสังเกตว่าวัวประเภทมีหนอกเขียนเหมือนจริง แต่เขียนคนไม่ให้เหมือน *(ภาพคัดลอก)*

๒๙. - ๓๒. การทำนาดำหรือนาเมือง ๒๙. ภาพเขียนสีโบราณที่ผาหมอนน้อย ผาแต้ม โขงเจียม แสดงภาพนาข้าว เปรียบเทียบกับภาพ ๓๐ - ๓๒ การเกษตรกรรมปัจจุบันของอีสาน

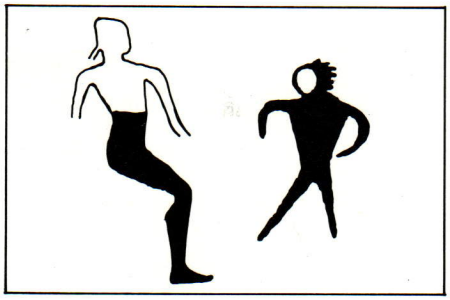

๓๓. ซ้าย : ถ้ำลายแทง อ.ภูกระดึง เลย
ขวา : ถ้ำลาย อ.โพธิ์ไทร อุบลราชธานี *(ภาพคัดลอก)*

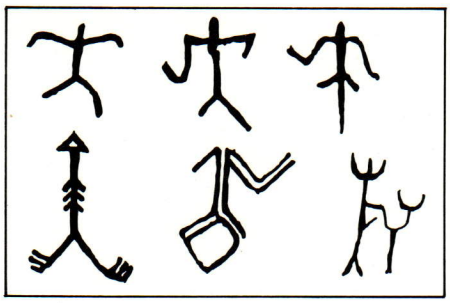

๓๔. บนซ้าย : ถ้ำเดิ่น อ.โพธิ์ไทร อุบลราชธานี *(ภาพคัดลอก)*
บนกลาง : ถ้ำอาจารย์คำห่วง ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*
บนขวา : ถ้ำมโหฬาร อ.ภูกระดึง เลย (ภาพคัดลอก)
ล่างซ้ายและกลาง : ถ้ำอาจารย์คำห่วง *(ภาพคัดลอก)*
ล่างขวา : ถ้ำคน ภูพระบาท *(ภาพคัดลอก)*

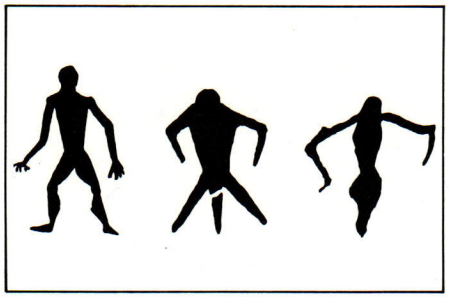

๓๕. ซ้าย : ถ้ำคน ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*
กลาง : ผาคันธง อ.ภูกระดึง เลย *(ภาพคัดลอก)*
ขวา : ถ้ำฝ่ามือแดง อ.เมือง มุกดาหาร (ภาพคัดลอก)

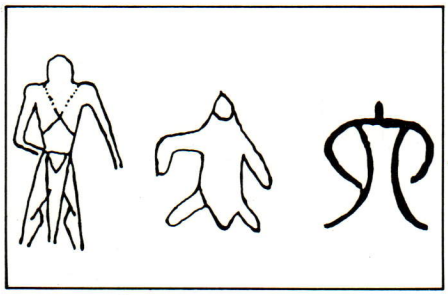

๓๖. ซ้าย : ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี *(ภาพคัดลอก)*
กลาง : ถ้ำอาจารย์สิม อ.โนนสัง อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*
ขวา : ถ้ำลายมือ ๗, อ.โพธิ์ไทร อุบลราชธานี *(ภาพคัดลอก)*

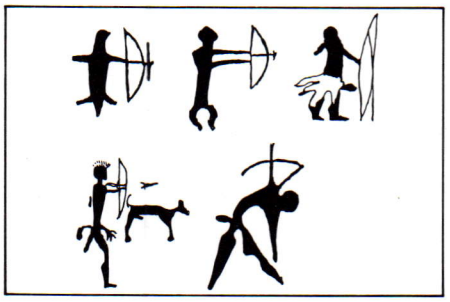

๓๗. แถวบน : จากซ้ายไปขวา *(คนที่ ๑ พบที่ผาแต้ม อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี)* เป็นภาพคนเขียนแบบเงาทึบแสดงอวัยวะเพศ แต่ไม่เน้นสรีระให้เหมือนคนมากนักจนดูคล้ายกับว่าเป็นสัตว์จำพวกลิง ค่าง สิ่งที่ยืนยันแน่นอนว่าเป็นคน คือ อาวุธที่ถืออยู่ในมือมีลักษณะเหมือนหน้าไม้ คนที่ ๒ *(พบที่เพิงหินห้วยหินลาด อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี)* เทคนิคการเขียนเป็นแบบเดียวกับคนแรก แต่ต่างกันที่อาวุธซึ่งน่าจะเป็นธนูมากกว่าหน้าไม้ คนที่ ๓ *(พบในแหล่งเดียวกับภาพคนที่ ๒)* แสดงอวัยวะเพศไว้ด้วย อาวุธที่ถือน่าจะเป็นคันกระสุน *(ภาพคัดลอก)* แถวล่าง : คนที่ ๑ นับจากซ้ายคือ ภาพนายพรานกำลังยิงธนูกับหมาพรานซึ่งเลี้ยงไว้ช่วยงานและออกล่าสัตว์ พบที่เขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา ลูกดอกที่ยิงออกไปมีแต่หัว ในที่นี้ช่างเขียนเจตนาจะแสดงให้เห็นเพียงเท่านี้จึงไม่มีภาพของตัวลูกดอกด้วย เรื่องหัวลูกดอกนี้ชาวอีสานบางกลุ่มยังใช้กระดูกฝนให้แหลม *(ต่อมาใช้สังกะสีม้วนให้ปลายแหลม)* เสียบที่ปลายตัวลูกดอกที่ทำด้วยไม้ไผ่ เวลายิงสัตว์หัวลูกดอกจะติดอยู่ที่ตัวสัตว์ สัตว์วิ่งก็จะสะบัดเอาตัวลูกดอกที่เป็นไม้ออกพรานผู้ล่าก็จะเก็บเอาตัวลูกดอกนั้นมาใช้อีก ชาวอีสานเรียกหัวลูกดอกว่า *"ลูกเห็ม"* ภาพนายพรานที่เขาจันทน์งามนั้นน่าจะใช้ลูกเห็มด้วยเหมือนกัน คนที่ ๒ เป็นภาพคนยิงธนู จากถ้ำตาด้วง จ.กาญจนบุรี เป็นภาพคนยิงธนู น้าวสุดแรงยิงขึ้นฟ้า ซึ่งน่าจะยิงสัตว์ประเภทนกหรือสัตว์บนต้นไม้

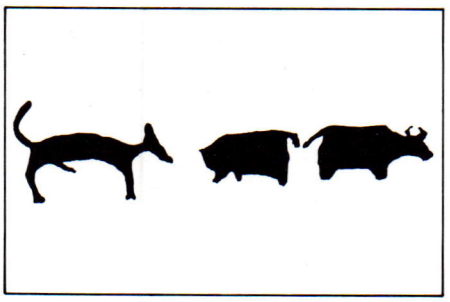

๓๘. ซ้าย : เขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา *(ภาพคัดลอก)*
กลาง : ถ้ำผาฆ้อง อ.ภูกระดึง เลย *(ภาพคัดลอก)*
ขวา : ถ้ำวัว ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*

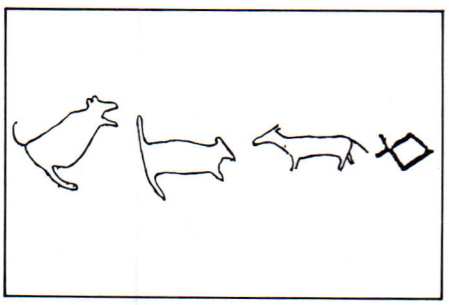

๓๙. ภาพที่ ๑ และ ๒ จากซ้าย : ถ้ำลายแทง อ.ภูกระดึง เลย *(ภาพคัดลอก)*
ภาพที่ ๓ จากซ้าย : ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี *(ภาพคัดลอก)*
ภาพที่ ๔ จากซ้าย : ถ้ำลาย ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*

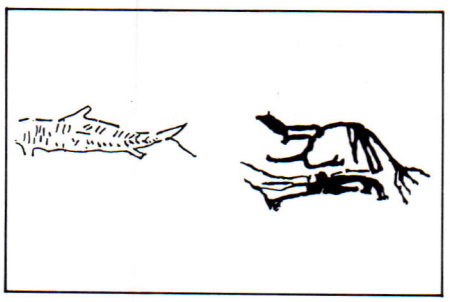

๔๐. ซ้าย : ถ้ำอาจารย์สิม *(ภาพคัดลอก)*
ขวา : ถ้ำผาฆ้อง *(ภาพคัดลอก)*

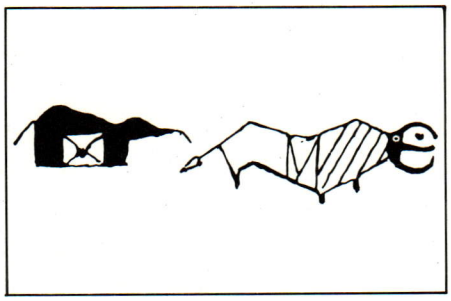

๔๑. ซ้าย : ผาแต้ม *(ภาพคัดลอก)*
ขวา : ถ้ำลายแทง *(ภาพคัดลอก)*

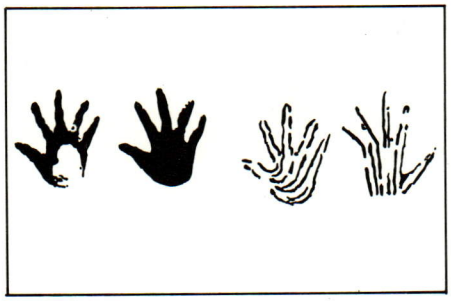

๔๒. ภาพมือแบบนี้พบทั่วไป *(ภาพคัดลอก)*

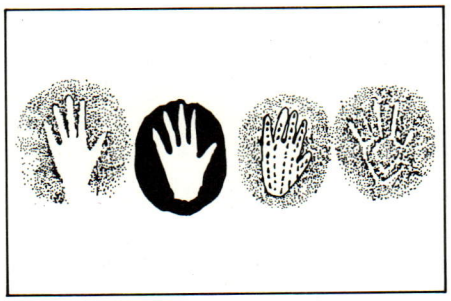

๔๓. ภาพมือพ่น ๒.๑ และ ๒.๒ พบทั่วไป ๒.๓ *(ซ้าย)* พบที่ถ้ำพระอานนท์ อ.โขงเจียม *(ภาพคัดลอก)* ๒.๓ *(ขวา)* พบที่บ้านปากลา อ.โขงเจียม *(ภาพคัดลอก)*

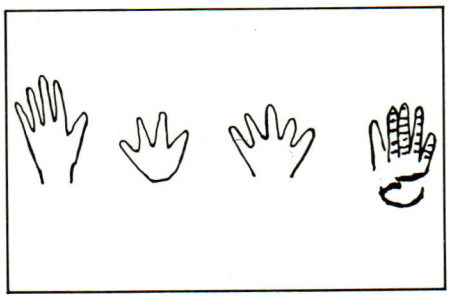

๔๔. ภาพมือ ๓.๑ พบที่ถ้ำตีนแดง อ.เมือง มุกดาหาร ๓.๒ พบที่ถ้ำแต้ม-โงนจะพะ อ.โขงเจียม *(ภาพคัดลอก)* ๓.๓ พบที่ผาแต้ม โขงเจียม และ ๓.๔ พบที่ถ้ำพระอานนท์ อ.โขงเจียม *(ภาพคัดลอก)*

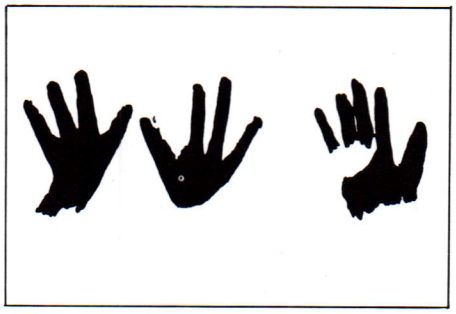

๔๕. ภาพมือมีสี่นิ้ว ๒ ภาพ จากถ้ำแต้มโงนจะพะ และอีกภาพหนึ่งมีห้านิ้ว จากถ้ำสุวรรณคูหา อ.สุวรรณคูหา อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*

๔๖. ถ้ำผาแดง เขากระดานเลข อ.ชาติตระการ พิษณุโลก

๔๗. ถ้ำผาลายภูผายนต์ อ.เมือง สกลนคร

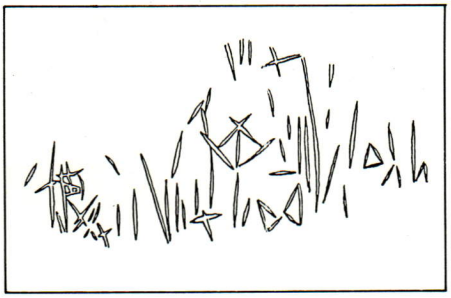

๔๘. ถ้ำเสือตก ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*

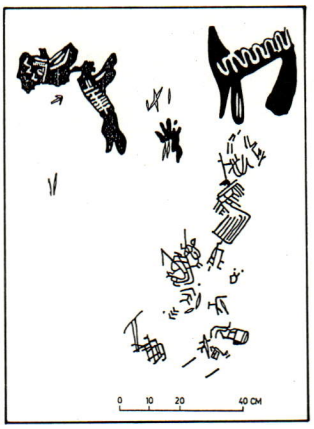

๔๙. ถ้ำมื้ม ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*

๕๐. ถ้ำมื้ม ภูเก้า อ.โนนสัง อุดรธานี

๕๑. ผาแต้ม อ.โขงเจียม อุบลราชธานี

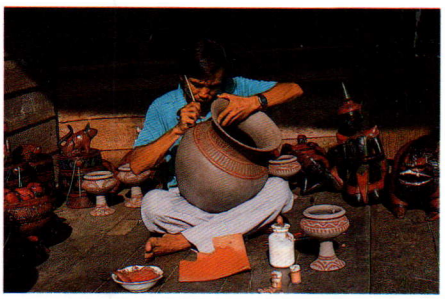

๕๒. นายทอง พลสีมา ช่างเขียนสมัยใหม่ เขียนลายเลียนแบบหม้อบ้านเชียงสมัยโบราณใช้ดินเทศที่ได้มาจากก้อนฮีเมไทต์ ซึ่งคนบ้านเชียงและคนในละแวกนั้นเรียกตับหินเป็นเนื้อสี

๕๓. บางท่านเชื่อว่าสีแดงที่ใช้เขียนภาพผนังถ้ำและหม้อลายเขียนสีบ้านเชียงมาจากเมล็ดในดอกของต้นคำแสด

๕๔. เขาปลาร้า อ.บ้านไร่ อุทัยธานี : ภาพคนจูงวัว...เขียนวัวเหมือนจริง ตกแต่งลำตัวด้วยสี แต่เขียนคนไม่เหมือนจริง

๕๕. เขาปลาร้า อุทัยธานี : แสดงภาพคนและสัตว์ *(สุนัขสองตัว)* คนทางซ้ายมือมีเครื่องประดับศีรษะ คนทางขวาเขียนตัวด้วยสี ทั้งสองนุ่งผ้าทิ้งชายหน้าหลัง สิ่งที่น่าสังเกตคือน่องโป่ง เหมือนที่พบทั่วไปในแหล่งศิลปกรรมในอีสาน

๕๖. ถ้ำลายมือ บ้านดอนกอก ต.บ้านผือ อ.หนองเรือ ขอนแก่น : ภาพลายเรขาคณิตเขียนด้วยพู่กันแล้วแต่งแต้มเป็นจุดด้วยนิ้วมือจุ่มสี

๕๗. ถ้ำดินเพียง ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี : เขียนภาพด้วยพู่กันและก้อนสีแห้ง

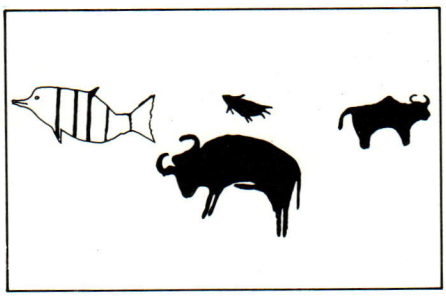

๕๘. ภาพสัตว์ที่เขียนเหมือนจริง จากแหล่งต่าง ๆ : ปลาโลมา *(เขาเขียน พังงา)* ปลาบึก *(ผาแต้ม อุบลราชธานี)* วัวกระทิง *(ผาม้อง เลย)* วัวมีหนอก *(ถ้ำวัว อุดรธานี)* *(ภาพคัดลอก)*

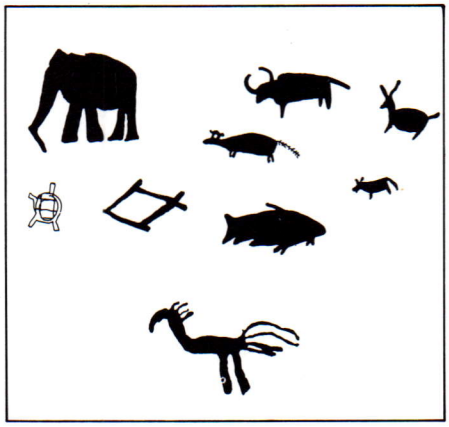

๕๙. ภาพสัตว์จากแหล่งต่าง ๆ : ช้าง *(ผาหมอน โขงเจียม อุบลราชธานี)* วัว และไก่ *(ถ้ำมโหฬาร ภูกระดึง เลย)* เก้ง/กวาง *(ถ้ำรูป อ.ไทรโยค กาญจนบุรี)* กวาง *(ผาหมอนน้อย โขงเจียม อุบลราชธานี)* เต่า/ตะพาบน้ำ สุนัขป่า และปลาบึก *(ผาแต้ม โขงเจียม อุบลราชธานี)* ปลาเป็นรูปโครงร่าง *(ถ้ำลาย บ้านผือ อุดรธานี)* *(ภาพคัดลอก)*

๖๐. ภาพสัญลักษณ์ บน : ผาคันธง กิ่ง อ.ภูผาม่าน ขอนแก่น ล่าง : เพิงหินหลังภูถ้ำมืด อ.โขงเจียม อุบลราชธานี *(ภาพคัดลอก)*

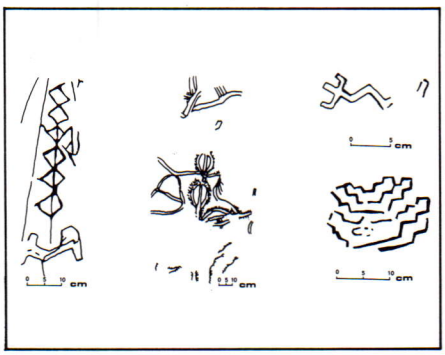

๖๑. ภาพสัญลักษณ์ ซ้าย : เพิงหินห้วยหินลาด อ.บ้านผือ กลาง : ถ้ำไก่ อ.บ้านผือ ขวาบน : ถ้ำคน อ.บ้านผือ และขวาล่าง : ถ้ำเต่า อ.บ้านผือ อุดรธานี *(ภาพคัดลอก)*

๖๒. *เครื่องหมายจราจรบนทางหลวงว่าด้วยป้ายบังคับ เป็นภาพสัญลักษณ์อย่างหนึ่งซึ่งคนขับรถเป็นต้องรู้ แต่คนขับรถไม่เป็นอาจไม่รู้ เพราะไม่ได้เรียน*

๖๓. *ภาพสัญลักษณ์บางภาพในปัจจุบันก็บอกสาระไม่ได้ทั้งหมดต้องใช้อักษรกำกับด้วย*

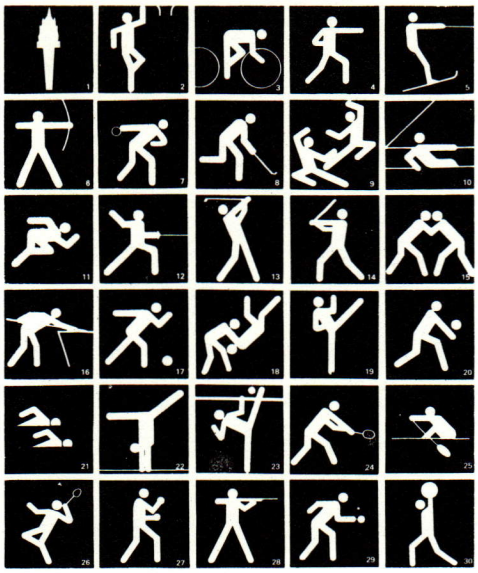

๖๔. *สัญลักษณ์กีฬาในซีเกมส์ ภาพสัญลักษณ์กีฬาประเภทต่าง ๆ ซึ่งอินโดนีเซีย จัดในกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๕๓๐ เรียงตามหมายเลข*

๖๕. เขาพระอาดเฒ่า อ.ตะกั่วทุ่ง พังงา : ภาพกุ้งเขียนโครงเหมือนจริง แต่ดัดแปลงรายละเอียดภายในต่างจากธรรมชาติ *(ภาพคัดลอก)*

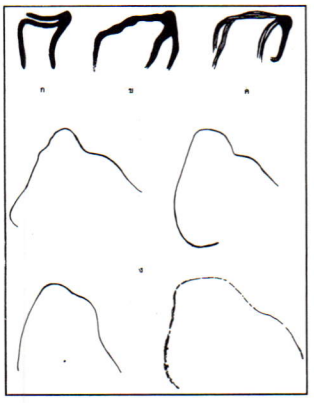

๖๖. ภาพลายเส้นทำเป็นเค้าหยาบ ๆ ก. จากถ้ำ เลส์ แมร์เวอร์ยส์, รอคกามาดูร์ - โลต์ *Les Merveilles, Rocamadour-Lot)* ข. ช้างแมมมอธ-แดง จาก กูญัค, โลต์ *(Cougnac, Lot)* ค. แมมมอธเขียนด้วยนิ้วมือจุ่มดิน จากถ้ำลา โบม ลาตรอน การด์ *(La Baume Latrone, Gard)* ง. แมมมอธ-เขียนย่อเฉพาะส่วนหน้าและหลังจากถ้ำแปชแมร์ล, โลต์ *(Perch Merle, Lot)* ดู *M.Lorblanchet* รูปที่ ๓, น. ๔๗ ใน *Peter J. Ucko 1977.*

๖๗. กวางผาหรือแพะป่า ที่ถ้ำมโหฬาร อำเภอภูกระดึง เลย

๖๘. ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์ถ้ำไวกิ้ง กระบี่ : แสดงภาพเรือยุโรป อายุไม่เก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๖๙. ภาพเขียนสีที่ถ้ำไวกิ้ง เป็นรูปสำเภาจีนอายุรุ่นเดียวกับภาพในรูปที่ ๖๘

๗๐. ภาพช้างที่ถ้ำช้าง ภูพระบาท อ.บ้านผือ อุดรธานี สมัยประวัติศาสตร์ เขียนลายเส้นแสดงส่วนต่าง ๆ ค่อนข้างประณีตและดูเหมือนจริง มากกว่าภาพเขียนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์บางแห่ง

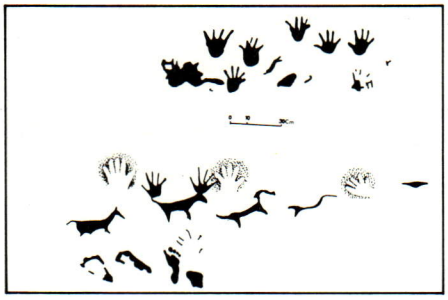

๗๑. ถ้ำตีนแดง ภูอ่างบก บ้านส้มป่อย ต.นาสีนวล อ.เมือง มุกดาหาร ภาพเท้าแบบประทับ ๔ เท้า พบแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศไทย ทำอยู่ร่วมกับภาพสัตว์ ภาพมือแบบพ่นและทาบ

๗๒. ถ้ำมโหฬาร อ.ภูกระดึง เลย : ภาพเขียนหน้าผาแสดงคน ๔ - ๕ คน *(เขียนไม่เหมือนจริง)* กำลังล่าสัตว์ มีกวางผา/แพะป่า วัวแดง *(เขียนเหมือนจริง)* และอื่น ๆ ที่เห็นไม่ชัด เพราะภาพเลือนไปมากแล้ว *(ภาพคัดลอก)*

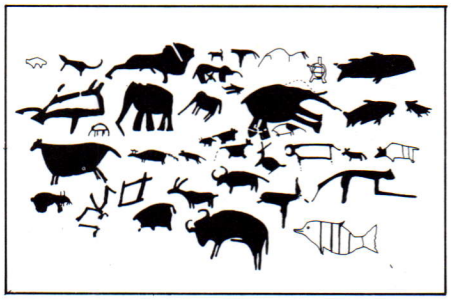

๗๓. ภาพสัตว์จากแหล่งต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้

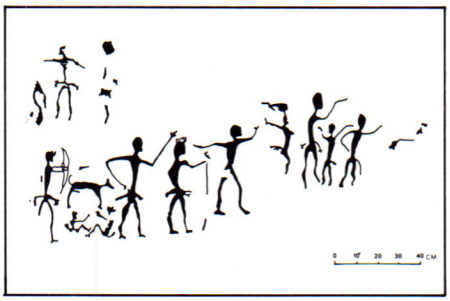

๗๔. เพิงผาเขาจันทน์งาม อ.สีคิ้ว นครราชสีมา : ภาพเขียนแสดงกลุ่มคนหลายวัยในอิริยาบถต่าง ๆ มีภาพสุนัขเลี้ยง *(ตัวผู้)* คนยิงธนู หญิงมีครรภ์ และคนฟ้อนรำ สังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าคนเหล่านั้นมีน่องโป่ง *(ภาพคัดลอก)*

๗๕. ภาพเดียวกัน

๗๖. ถ้ำโลง อ.ตระการพืชผล อุบลราชธานี : ภาพเขียน มีภาพมือ สัตว์ และคนจำนวนมาก ออกท่าทางต่าง ๆ เขียนเป็นหลายแบบด้วยกัน คือ แบบเงาทึบ แบบเส้นร่าง และสัญลักษณ์ ฯลฯ *(ภาพคัดลอก)*

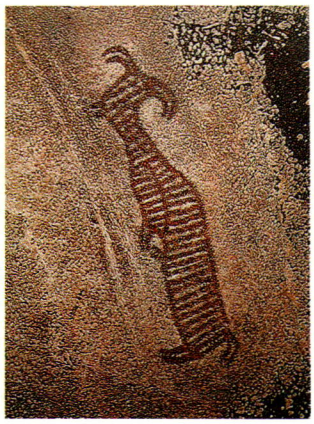

๗๗. ถ้ำผีหัวโต อ.อ่าวลึก กระบี่ : บนเพดานถ้ำแสดงภาพสิ่งมีชีวิตในจินตนาการ

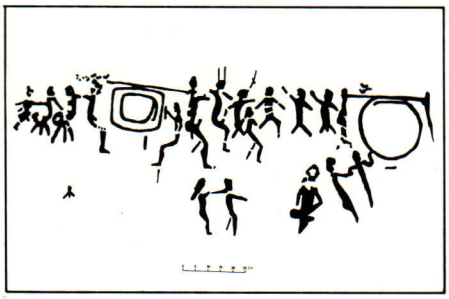

๗๘. ถ้ำตาด้วง บ้านปากคลอง *(เขื่อนท่าทุ่งนา)* ต.ช่องสะเดา อ.เมือง กาญจนบุรี : ภาพเขียน แบบเงาทึบ รูปขบวนแห่มีคนหามฆ้องหรือกลองและตีฆ้องหรือกลอง มีรูปคน ๑๘ คน แสดงอวัยวะเพศชาย ๙ คน ไม่แสดงอวัยวะเพศ ๙ คน ซึ่งอาจจะเป็นผู้หญิง ถ้าฆ้องและกลองทำด้วยสำริดอย่างที่ตั้งสมมติฐานกันไว้ก็ควรจะอยู่ในสมัยโลหะตอนปลาย อายุระหว่าง ๒๕๐๐ - ๒๐๐๐ ปีมาแล้ว

๗๙. ถ้ำลายแทง ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง เลย : มีภาพทั้งหมด ๗๔ ภาพ ภาพคน ๔๐ ภาพ ภาพสัตว์ ๑๔ ภาพ ภาพมือคน ๘ ภาพ ภาพเครื่องหมาย ๑๒ ภาพ มีการเขียนทับรอยกันหนึ่งครั้งคือภาพที่เขียนด้วยลายเส้นโครงนอกทับบนรูปเดิมที่เขียนแบบเงาทึบ สำหรับภาพมือนั้นใช้เทคนิคแบบเดียวกับที่พบบริเวณ อ.โขงเจียม อุบลราชธานี คือ ใช้สีทาที่มือ แล้วขูดสีบางส่วนออก แล้วทาบลงบนผนังหิน ข้อน่าสังเกตก็คือ รูปคนออกอิริยาบถต่าง ๆ บางคนแสดงกิจกรรมที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ล่าสัตว์ *(วัว/ควายป่า)* นอน วิ่ง ฯลฯ ซึ่งเป็นท่าเคลื่อนไหวทั้งสิ้น

๘๐. ภาพเดียวกัน *(ภาพคัดลอก)*

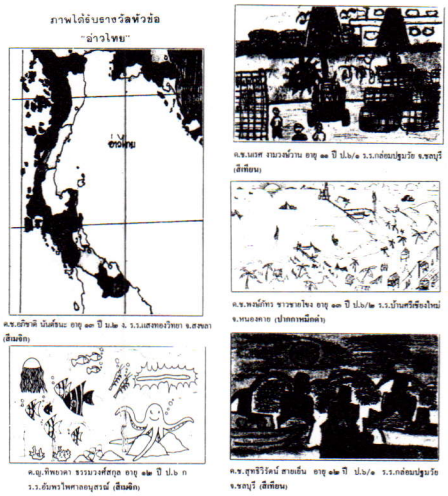

๘๑. ภาพประกวดฝีมือเด็กที่ได้รับรางวัลจากหัวข้อ *"อ่าวไทย"* เด็ก ๆ มีภาพในใจ *(mental pictures)* ต่าง ๆ กัน ฉะนั้นภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์แม้จะมาจากเรื่องเดียวกัน แต่ก็อาจเขียนแสดงออกมาเป็นภาพต่างกันก็ได้เช่นกัน

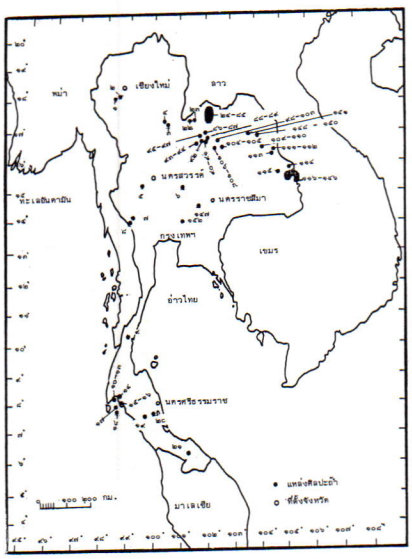

๘๒. แผนที่แสดงแหล่งศิลปะถ้ำในประเทศไทย ถึง พ.ศ. ๒๕๓๐